

Ilustrátori a ich tvorba v dielach vytlačených banskobystrickými tlačiarňami v 18. storočí¹

Eva AUGUSTÍNOVÁ

Pracovisko: KMKD FHV UNIZA, Mail: eva.augustinova@fhv.uniza.sk

Abstrakt

Po takmer dvoch storočiach absencie existencie tlačiarne v Banskej Bystrici v poslednej štvrtine 18. storočia zakladá tlačiareň Ján Jozef Tumler, ktorú neskôr preberá/kupuje Ján Štefáni. Obidve tlačiarne museli mať samozrejme aj okrem technických prostriedkov – tlačiarenských strojov/lisov aj vhodné vybavenie písmom a tiež aj grafickými prvkami, ktoré dotvárali vzhľad vydaného/vytlačeného diela. Obidve spomínané tlačiarne disponovali takmer rovnakými typografickými grafickými prvkami a používali ich s malými obmenami pol storočia. Na tlačiarňach vydaných Tumlerom a Štefánim sa stali obľúbenými najmä vinety, vlysy a textové ilustrácie Gritnera, majstra pochádzajúceho z nemeckého geografického priestoru, ale stretávame sa aj s prácami ďalších rytcov, ktorí poskytli svoje práce pre atraktívnejšiu a výpravnejšiu prezentáciu textu príležitostných tlačí, náboženských a vlastivedných prác a učebníc vydaných v týchto dvoch oficiálnych.

Kľúčové slová

Banská Bystrica, tlačiarne, 18. storočie, knižná grafika

Abstract

After almost two centuries of absence of a printing house in Banská Bystrica, in the last quarter of the 18th century, Ján Jozef Tumler establishes a printing house, which is later taken over/acquired by Ján Štefáni. Both printing houses had to have, of course, in addition to the technical means - printing machines/presses - also suitable equipment with font and also graphic

¹ Prezentovaný výskum vychádza z výskumov v rámci projektu VEGA 1/0181/21 Grafická výzdoba a typografia tlačí vydaných na Slovensku v kontexte vyvíjajúcej sa tlačiarenskej techniky.

elements that completed the appearance of the published/printed work. The two printers in question had almost identical typographic graphic elements and used them, with minor variations, for half a century. The vignettes, friezes and textual illustrations by Gritner, a master from the German geographical area, became particularly popular on the prints issued by Tumler and Stefani, but we also encounter the work of other engravers who provided their work for a more attractive and expressive presentation of the text of the occasional prints, religious and patriotic works and textbooks published by the two officinas.

Keywords

Banská Bystrica, printing houses, 18th century, book graphics

Úvod

Prekvitajúce remeslá a obchod, rozvinutá kultúra, školstvo a literárne zázemie sú základnými predpokladmi na vznik inštitúcií saturujúcich potreby obyvateľstva v takto exponovanom priestore. Mesto Banská Bystrica bolo jedným z takýchto stredísk, kde všetky spomínané atribúty mali svoje zastúpenie. Stredoslovenské banské mesto disponovalo vyspelým školstvom (v meste pôsobila škola od 14. storočia), remeselníci Banskej Bystrice sa združovali vo viacerých cechoch, ktoré fungovali nielen ako pracovné zoskupenia, ale aj spoločensko-záujmové spolky/skupiny, v meste a okolí žili a tvorili viacerí literáti, vzdelaní učitelia a kňazi, ktorí okrem vlastnej tvorby literatúru aj zbierali, čím vytvárali významné knižné zbierky. A tu by sme sa mohli zastaviť a položiť si otázku: Akým spôsobom, odkiaľ, prostredníctvom koho sa knihy dostávali do zbierok nielen významných osobností slovenskej kultúry, literatúry a umenia. Spočiatku potreby saturovali zahraniční kníhkupci, vydavatelia a tlačiar, ale v meste bolo jasne cítiť potrebu aj vlastnej typografickej officíny, ktorá by zabezpečila vzdelávaciu literatúru, literatúru odbornú i vedeckú a v neposlednom rade literatúru pre zábavu. Pravdepodobne aj s takýmto zámerom a po mnohých peripetiách okolo jej založenia vznikla v Banskej Bystrici v roku 1577 prvá tlačiareň, tlačiareň Krištofa Škultétyho. Napriek tomu, že sa nám z produkcie Škultétyho tlačiarne len dve tlače, ale podľa archívnych materiálov je pravdepodobné, že tlačiareň pokrývala veľké územie stredného Slovenska, tlačila najmä drobné tlače (kalendáre, kázne...)². Dôvod krátkeho pôsobenia môžeme len dedukovať. Predpokladáme, že to mohol byť nedostatok finančných prostriedkov tlačiar, ešte stále príliv kníh zo zahraničia z už zabehnutých tlačiarň, ktoré dokázali vyprodukovať knihu lacnejšie (Banská Bystrica mala niekoľkých kníhkupcov knihárov, ktorí knihy zo zahraničia dovážali) alebo vplyv nariadenia cisára Rudolfa II., ale možno aj ďalšie iné dôvody mohli byť príčinou, že mesto necítilo potrebu pre založenie ďalšej tlačiarne, resp. usadenie ďalšieho tlačiar. Stalo sa tak až takmer o dve storočia neskôr.

² VALACH, Július. Staré tlačiarne a tlačiar na Slovensku. Martin: Matica slovenská, 1987, s. 45; REPČÁK, Jozef. Prehľad dejín kníhtlače na Slovensku. Bratislava: Tlač, 1948, s. 26-29; BREZA, Vojtech. Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996. Martin: Matica slovenská, 1997, s. 29.

Tlačiarne v Banskej Bystrici v 18. storočí

Uspokojenie knižných potrieb obyvateľstva Banskej Bystrice až do roku 1783 okrem zahraničných spoločností zabezpečovali aj tlačiarne pôsobiace na území Slovenska, a to Levoča, Bardejov a Košice. V roku 1783 však Ján Jozef Tumler získal povolenie tlačiť a vzápätí začína svoju činnosť v Banskej Bystrici. V meste pôsobil ako tlačiar 13 rokov a počas tohto obdobia vydal významné slovenské spisy, učebnice, rad príležitostných tlačí, náboženské diela – duchovné piesne, rozjímania, výklady Biblie, ale napr. aj včelársku príručku. Je však potrebné spomenúť aj ďalšie významné Tumlerove počiny ako tlač periodika *Staré noviny literního umění*, ktoré tlačil pre učeníu banskobystrickú spoločnosť *Erudita societas slavica*, či populárne kalendáre. V roku 1794 sa Tumler dostal do finančných problémov a jeho tlačiareň kúpil podnikavý Ján Štefáni, podnikateľ s vlastnou papierňou, ktorý spolu s rodinou viedol tlačiareň až do roku 1829. Medzi prvé vydania Jána Štefániaho patrí kníhtlačiarsky oznam z roku 1796 o kúpe tlačiarne a jej otvorení Prohlássenj: Nižepsaný dáwa Slawné Weřegnosti na známost, že tak rečenau Tumlerowau knihtiskárnu (Drukárni) w král. Swob. a Baňském Měště Bistřicy kaupil.³ Za touto drobnou tlačou však nasledovali komerčne úspečné diela, najmä príležitostné tlače, učebnice, vlastivedné práce a samozrejme náboženská literatúra.

Obidve tlačiarne museli mať samozrejme aj okrem technických prostriedkov – tlačiarenských strojov/lisov aj vhodné vybavenie písmom a tiež aj grafickými prvkami, ktoré dotvárali vzhľad vydaného/vytlačeného diela. A práve knižnej grafike sa budeme venovať ďalej.

Grafická výzdoba Tumlerových tlačí

Ako už bolo spomenuté, komerčne úspešnými tlačami boli príležitostné tlače, ktoré boli venované významným postavám spoločenského, hospodárskeho a politického života. Takými boli v tlačiarňi Jána Jozefa Tumlera príležitostné básne venované stoličnému hodnostárovi Jozefovi Justovi,⁴ šľachticovi Kazimírovi Esterházimú⁵ a uhorskému a českému kráľovi

³ KLIMEKOVÁ, Agáta. Dejiny kníhtlačiarskeho umenia na Slovensku v 18. storočí. In: KLIMEKOVÁ, Agáta, AUGUSTÍNOVÁ, Eva a Janka ONDROUŠKOVÁ. Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storočia. Martin: Slovenská národná knižnica, s. 43.

⁴ Commune Tripudium Quo Magnifico Ac Spectabili Domino Domino Josepho Justh De Neczpall Inditi Comitatus Thurotziensis. Neosolii: Typis Joannis Josephi Tumler, 1785. [4] s. (chronogram)

⁵ Bossánszky, Georgius. Festiva, piaqve gavia FestlVa, plaqVe gaVDla ProVInCiae ZoLIensIs In IntroItV CasIMirl EszterhazY. Neosolii: Characteribus Tumlerianis, 1789. [8] s. (chronogram)

a ríškonemeckému cisárovi Leopoldovi II.⁶ Oblúbeným typografickým prvkom týchto tlačí bol chronogram alebo chronostych⁷ a rôzne typy vlysov. Vlys patrí medzi malé grafické formy, ktoré podobne ako vinety mali skôr za úlohu opticky zvýrazniť/rozčleniť text, avšak prisudzuje sa im aj obsahová funkcia. Vlys má formu lišty v strede s centrálnym motívom a po stranách s väčšinou ornamentálnym motívom v zrkadlovom obraze. Vlysy, na rozdiel od viniet, mali typograficky zvýrazniť začiatok textu – vlysy nad úvodom, venovaním, začiatkom hlavného textu a niekedy na začiatku kapitoly. Tumler využíval v tomto type dokumentov najmä Gritnerove vlysy. Gritner⁸ je biograficky neznámy kresliar, drevorytec a medirytca v poslednej tretine 18. storočia. Podľa Voita pochádzal z Nemecka a grafike sa venoval najmä v druhej polovici 18. storočia vo Francúzsku, v Paríži, Tours, Rouen a Bordeaux. Českým, slovenským, maďarským, rakúskym a nemeckým tlačiarňam dodával najmä drevorezy, medirytiny, frontispice, vinety a vlysy v štýle rokoko. Podľa odborníkov išlo obsahovo o náboženské ilustrácie, avšak počas nášho výskumu môžeme potvrdiť, že jeho drevorezy a medirytiny sa nachádzali najmä v príležitostnej literatúre venovanej osobnostiam slovenskej kultúry, postavám spoločenského, politického a náboženského života a pedagógom, tak ako je to aj v Tumlerovom prípade.

6 Ein Inbrünstiger Wunsch und zu gleich eine redliche, an sein Vaterland Ermunterung; bey Gelegenheit der höchst Gesegneter Krönung Ihro kaiserlicher Majestät, Leopoldus II. . Neusohl: Gedruckt bey Johann Joseph Tumler, den 15. Nov. 1790. Jahr. [4] s. (chronogram); Wraucý Žádost a spolu Vpřímné sweg Wlasti Powzbuzenj, pri Příležitosti Wysoce Požehnaného Korunovánj Geho Časnosti Cýsařské Leopolda Druhého. W Banské Bystricy: Wytisštěná v Jána Jozefa Tumlera král. priv. Kněhotiskáře, R. 1790. d. 15. Now. [4] s. (chronogram); Sinovic, Michal. Prežalostná Památka, Neočekávané Smrti geho Cýsarsko=Královske Gasnosti Leopolda Druhého. [Banská Bystrica]: [Tumler, Ján Jozef]. [8] s. (vlysy)

⁷ Text, v ktorom výrazne vytlačené veľké písmená symbolizujú rímske číslice. Sčítanie ich hodnoty udáva napr. rok vydania, ak chronogram zastupuje tento údaj v imprese, ak sa nachádza v o verši alebo básni označujeme ho ako chronostych.

⁸ Biografické heslo: Gritner. Dostupné na: <https://encyklopedieknihy.cz/index.php/Gritner>; NAGLER, Georg Kaspar. Die Monogrammisten. Niewkoop: De Graaf Publishers, 1991; Thieme – Becker 15, s. 58; AUGUSTÍNOVÁ, Eva. Knižná grafika a ilustrátori v územne slovacikálnych tlačiach 17. – 19. storočia. Žilina: Fakulta humanitných vied Žilinskej univerzity v Žiline, 2023, s. 180.

Gritnerove vlysy využil Tumler aj v rámci tlače náboženskej literatúry, a to napr. vo vydání Tranovského Cithary sanctorum⁹, v zbierke pohrebných piesní¹⁰, v druhom zväzku Sturmových rozjímaní¹¹ a katechizme.¹²

Opätovne Gritnerovu grafickú tvorbu, nie však vlysy ale vinetu využil Tumler pri grafickej výzdobe učebnice gramatiky Františka Rosenbachera.¹³ Tento atraktívny typ malej grafickej knižnej tvorby patrí medzi najbežnejší typ ornamentálneho, emblematického, kaligrafického alebo kombinovaného dekoru.¹⁴

Obrázok 1 Typická Gritnerova vineta

Okrem Gritnera sa na stránkach Tumlerových tlači stretávame s ilustráciou signovanou S. Ide o bližšie neidentifikovaného autora označujúceho svoje grafické diela touto skratkou. V územne slovacikálnych tlačiach 18. storočia sme identifikovali dve jeho práce. Prvou je ilustrácia pre príležitostnú báseň venovanú Štefanovi Jánovi a Márii Dávidesovej pri príležitosti ich sobáša

⁹ Tranovský, Juraj. Pjsně Duchownj staré y nowé, kterýchž Cýrkew Křestianská pri Wýročnjch Slawnostěch a Památkách, gakož y we wsselikých potřebách swých, obecných y obzwlásstnjch, s mnohým prospěchem vžjwá. Wytisštěné w Baňské Bistřicy: v Jana Jozefa Tum lera, gego vlastnými nákladky, Léta Páně 1791. [30], 1130 [spr. 1148], [53], 239, [3] s. (vlysy)

¹⁰ Funebrálík Aneb Někeré Pjsné Pohřebnj. W Báňské Bystřicy: wytisštěné v Jána Jozefa Tumlera, Roku 1792. 23 s. (vlysy)

¹¹ Sturm, Christoph Christian. Kochánj s Bohem, Djl druhý. W Báňské Bystřicy: wytisštěné v Jána Jozefa Tumlera, Léta Páně 1790. 539 s. (vlysy)

¹² Obzwlásstnj Pjsma Swatého Reči Starého y Nowého Zákona. W B. Bystřicy: v Jana Jozefa Tumlera, [1783-1794]. 117, [19] s. (vlysy)

¹³ Rosenbacher, František. Kisdedekhez alkalmazott magyar grammatika. Beszterczebányán: Tumler Józef János betűivel, 1792. 263 s.

¹⁴ VOIT, Petr. Encyklopedie knihy. Heslo: Viněta. Dostupné z: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Vin%C4%9Bta>

vydanej v Bratislave¹⁵ a vinetu signoval do katolíckej príležitostnej kázne Jána Funkeho vytlačenej v Banskej Bystrici u Tumlera.¹⁶

Tretím autorom, ktorého grafickú knižnú tvorbu môžeme identifikovať na Tumlerových tlačiach je autor používajúci skratku P. K. Týmto iniciálami je označená ilustrácia na titulnej strane evanjelických rozjímaní vydaných u Jána Jozefa Tumlera v Banskej Bystrici.¹⁷

Grafická výzdoba Štefániho tlačí

Štefáni tým, že odkúpil Tumlerovu tlačiareň, „zdedil“ po ňom aj vybavenie tlačiarne, tak sa stretávame s grafickou typografickou výbavou ako u Tumlera. Podobne ako Tumler aj on vo svojich, najmä príležitostných tlačiach, využíval chronogram. Tak je to v príležitostnej básni venovanej krajinskému hodnostárovi Jánovi Nepomukovi Sentivánu¹⁸ a v dvoch básňach venovaných Jozefovi Erdödimu.¹⁹

Najväčšie zastúpenie na Štefániho príležitostných tlačiach majú Gritnerove vlysy, vinety a vnútrotextové ilustrácie. S vlysmi sa môžeme stretnúť na básňach venovaných stoličnému hodnostárovi Petrovi Révaimu²⁰, užskému županovi Jozefovi Telekimu²¹, krajinskému hodnostárovi Jozefovi Erdödimu.²² Gritnerove vinety sú použité v gratulačnej básni

¹⁵ Dendély, Michal. Kratochwjlná Wděčnost. W Presspůrku: Wytisštěno v Ssimona Petra Wébera, 1784. [4] s. (ilustrácia)

¹⁶ Funke, Ján. Allocutio Ad Neobaptisatum in Eclessia Sancti Nicolai Episcopi Dominica 4 post Pascha 1789. Neosolii: Typis Ioannis Iosephi Tumler, Anno 1789. 7 s. (vineta)

¹⁷ Sturm, Christoph Christian. Kochánj s Bohem. [1.] Djl' Prwnj. W B. Bystricy: Wytisštěné v Ja. Jozefa Tumlera, král. priv. Kněhotiskár., Leta Paně 1790. [16], 624 [spr. 524] s. (ilustrácia na titulnej strane)

¹⁸ Kováts, Josephus. Poema Qvod Illustrissimo Domino Domino Joannis Nepomuceno Szent-Iványi. Neosolii: Typis Joannis Stephani, 1798. [7] s. (chronogram)

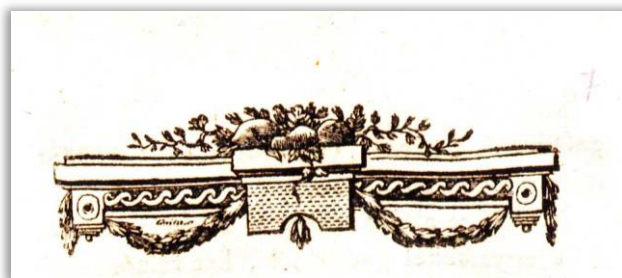
¹⁹ Húroši, Jozef. Epos Festivum Excellentissimo, ac Illustrissimo Domino Domino Josepho E Comitibus Erdödy de Monyoro Kerék. Neosolii: Litteris Joannis Stepháni. Anno ut supra, 1798. [8] s. (chronogram); Húroši, Jozef. Carmen Excellentissimo, ac Illustrissimo Domino Domino Josepho E Comitibus Erdödy de Monyoro Kerék. Neosolii: Literis Joannis Stephani, 1800. [8] s. (chronogram)

²⁰ Plachý, Ondrej. Perennis Laetitiae Memoriaeque Gratia Occasione Inaugurationis, In Supremi Cometis Inclyti Comitatus Thuroczensis Dignitatem, Excellentissimi, Ac Illustrissimi Domini Domini Petri Tertii, Comititis De Reva, Arcium, Et Dominorum Szklabinya, Et Blatnicza Haereditarii. Neosolii: Typis Joannis Stephani, 1797. (vlys)

²¹ Stevonka, Adam. Pamětné Kázánj ku Poslednj Poctivosti Oswjceného Pána, Jozefa Grófa Teleky z Sýku. W Banské Bystricy: wytisštěné v Jana Sstefányho, 1799. 22 s. (vlys)

²² Húroši, Jozef. Carmen Excellentissimo, ac Illustrissimo Domino Domino Josepho E Comitibus Erdödy de Monyoro Kerék. Neosolii: Literis Joannis Stephani, 1800. [8] s. (vlys)

Napoleonovi Bonapartemu,²³ stoličnému hodnostárovi Štefanovi Ilešházu,²⁴ či sudcovi Samuelovi Benickému.²⁵

Obrázok 2 Typický Gritnerov vlys

Pri Štefánim je bezpodmienečne nutné spomenúť jedno dielo s viacerými typografickými prvkami, a to vlastivednú prácu o Štítniku *Memorabilia Provinciae Csetnek*,²⁶ v ktorom nachádzame niekoľko typov grafických prvkov ako sú atraktívna celostránková ilustrácia frontispice, ilustrácie v texte, mapy a ilustrované prílohy. Ako autorom textu, tak aj autorom ilustrácií je Ladislav Bartolomeides²⁷ vlastivedný bádateľ, polyhistor a evanjelický kňaz. Vlastnou tvorbou reagoval na potreby praxe, na aktuálne spoločenské a vedecké problémy doby, priekopník nových metód bádania, založených na skúmaní príčinnosti a vzájomných súvislostí javov, spolutvorca niektorých vedeckých disciplín. Ilustroval vlastné práce ako kresliar a medirytca, do učebnice prírodopisu nakreslil 116 ilustrácií (figurálne kresby ľudí, zvierat, rastlín), do učebnice zemepisu šesť máp, v preklade Flavia vyšla jeho najlepšia a v diele o Gemeri jeho najväčšia mapa a do štítnických pamätihodností vyryl šesť pečatí a erbov. V

²³ Török, Jozef. Bonaparte Heroicvs Galliae Civis Et Italici Exercitvs Dvx. Neosolii: Typis Joannis Stephani, 1797. 8 s. (vineta)

²⁴ Húroši, Jozef. Epos Festivum Illustrissimo Domino Domino Stephano E Comitibus Illésházy de Illésháza. Neosolii: Litteris Joannis Stepháni, 1800. [8] s. (vineta)

²⁵ Pamětné Pohřebnj Kázanj ku Poslednj náležitě poctivosti Welkomožného Pána, Pána Samuele Beniczky. W Bystřicy: Wytisštěné v Jána Sstefáni, 1798. [22] s. (vineta)

²⁶ Bartolomeides, Ladislav. *Memorabilia Provinciae Csetnek. Cum Tabellis Aeri Incisis. Maecenatibus Suis Horumque Conatuum Promotoribus Pro Dignitate & Statu Suspiciendis Utpote Illustrissimo Domino Gabrieli L.B. Pronay de Tóth-Prona & Blatnicza I. Comitatus Gömöriensis Supremo Comiti &c. Patrono Munificentissimo nec non Magnifico Ac Spectabili Domino Martino Sturman Augustissimo Romanorum Caesari & Regi Apostolico a Consiliis Dominis gratiosissimis opusculum hocce sacrum esse cupit Autor.* Excudebat Neosolii: Johannes Stephani Typographus, Anno 1799. [10], 336 s.: [1] obr., [1] mp., [3] príl.

²⁷ BLS 1, s. 252-254; Pataky, 1951, s. 74; PRIKRYL, Ľubomír Viliam. Slovensko na starých mapách. Martin: Osveta, 1982, s. 111-114; TIBENSKÝ, Ján. Dejiny vedy a techniky na Slovensku. Martin: Osveta, 1979, s. 167, 170, 172; AUGUSTÍNOVÁ, Eva. Knižná grafika a ilustrátori v územne slovacikálnych tlačiarach 17. – 19. storočia. Žilina: Fakulta humanitných vied Žilinskej univerzity v Žiline, 2023, s. 57.

medirytine zanechal i autoportrét. Vo vlastivednom diele o gemerskom Štítniku je zachovaný jeho frontispice.

Obrázok 3 Frontispice Ladislava Bartolomeidesa

Záver

Prezentované zistenia sú parciálnym výstupom výskumu knižnej grafiky v dielach tlačiarov pôsobiacich na území Slovenska. Výskumom sa otvára priestor interdisciplinárnych presahov nielen pre historikov knižnej kultúry, ale najmä pre kunsthistorikov a znalcov výtvarného umenia. Otvárajú sa ďalšie témy akými sú estetická hodnota a vizuálna atraktivita knihy, praktický význam ilustrácií, čitateľská kultúra a ilustrácia, dejiny knižného marketingu, reklamná úloha ilustrácií..., pre ktoré môžu byť predložené informácie primárnym podkladom.

Zoznam použitých zdrojov

AUGUSTÍNOVÁ, Eva. Knižná grafika a ilustrátori v územne slovacikálnych tlačiarach 17. – 19. storočia. Žilina: Fakulta humanitných vied Žilinskej univerzity v Žiline, 2023.

Biografické heslo: Gritner. Dostupné na: <https://encyklopedieknihy.cz/index.php/Gritner>

Biografický lexikón Slovenska I. Martin: Slovenská národná knižnica, 2002.

BREZA, Vojtech. Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996. Martin: Matica slovenská, 1997.

KLIMEKOVÁ, Agáta. Dejiny kníhtlačiarskeho umenia na Slovensku v 18. storočí. In: KLIMEKOVÁ, Agáta, AUGUSTÍNOVÁ, Eva a Janka ONDROUŠKOVÁ. Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storočia. Martin: Slovenská národná knižnica, 2008.

NAGLER, Georg Kaspar. Die Monogrammisten. Nieuwkoop: De Graaf Publishers, 1991.

PATAKY, Dénes. A magyar rézmetszés története a XVI. századtól 1850-ig. Budapest: Közoktatásügyi Kiadóvállalat, 1951.

PRIKRYL, Ľubomír Viliam. Slovensko na starých mapách. Martin: Osveta, 1982.

REPČÁK, Jozef. Prehľad dejín kníhtlače na Slovensku. Bratislava: Tlač, 1948.

THIEME, Ulrich a Felix BECKER. Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart. Bd. 15. Leipzig: Wilhelm Engelmann, 1922.

TIBENSKÝ, Ján. Dejiny vedy a techniky na Slovensku. Martin: Osveta, 1979.

VALACH, Július. Staré tlačiarne a tlačiar na Slovensku. Martin: Matica slovenská, 1987.

VOIT, Petr. Encyklopedie knihy. Heslo: Viněta. Dostupné z: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Vin%C4%9Bta>

Frontispis

Významný grafický prvok tlačených kníh

Jarmila MAJEROVÁ

Pracovisko: KMaKD, Mail: jarmila.majerova@fhv.uniza.sk

Abstrakt

Článok, ktorý predstavuje jeden z výstupov projektu VEGA 1/0181/21 „Grafická výzdoba a typografia starých tlači vydaných na Slovensku v kontexte vyvíjajúcej sa tlačiarenskej techniky,“ poskytuje prehľadné informácie o vývoji frontispisu ako charakteristickom vizuálnom prvku kníh. Pozornosť sa orientuje predovšetkým na výskyt frontispisov v rôznych typoch a žánroch kníh, ktoré často obsahujú dekoratívne ilustrácie, informácie o autorovi, ozdobný dizajn a symboliku alebo alegóriu súvisiacu s obsahom knihy, informácie o vydavateľovi a ďalšie vizuálne prvky. Článok prináša stručné biografické informácie o vybraných autoroch-umelcoch, ktorí svojou tvorbou prispeli k obohateniu knižnej grafiky. Hoci sa v súčasnosti frontispisy v bežných knihách menej vyskytujú, ich prítomnosť v limitovaných vydaniach publikácií dodáva knihám historický a umelecký význam, obohacuje zážitok z čítania a zachováva tradíciu knižného dizajnu.

Kľúčové slová

Frontispis, knižná grafika, staré tlače, autori

Abstract

The article, which represents one of the outputs of the project VEGA 1/0181/21 "Graphic decoration and typography of old prints published in Slovakia in the context of evolving printing techniques," provides clear information on the development of the frontispiece, which is a characteristic visual element of books. The focus is primarily on the appearance of frontispieces in various types and genres of books, which often contain decorative illustrations, information about the author, decorative design and symbolism or allegory related to the content of the book, information about the publisher/printer and other visual elements. The article provides brief biographical information on selected author-artists whose work has contributed to the enrichment of book graphics. Although frontispieces are less common in mainstream books today, their presence in limited editions of publications adds historical and artistic significance to books, enriches the reading experience and preserves the tradition of book design.

Keywords

Frontispiece, book graphics, old and rare prints, authors

Úvod

Podľa Encyklopedieknihy.cz (2024) je frontispis dekoratívna alebo informačná ilustrácia alebo obrázok, ktorý sa zvyčajne nachádza na začiatku knihy. Spravidla sa nachádza na verso (ľavej strane) oproti titulnej strane alebo na úvodnej strane textu. Frontispis môže slúžiť na rôzne účely, napríklad na predstavenie autora alebo predmetu, na vizuálne znázornenie kľúčovej scény alebo koncepcie alebo jednoducho na zvýšenie estetickej príťažlivosti publikácie.

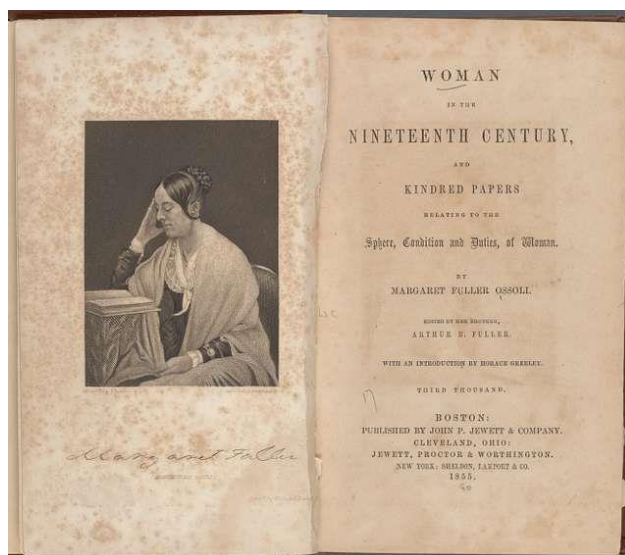
V niektorých prípadoch slúžia frontispisy ako forma reklamy, zobrazujú logo alebo emblém vydavateľa, propagujú iné knihy alebo publikácie alebo prezentujú referencie autora. Môžu tiež dodať knihe pocit prestíže alebo elegancie, najmä v prípade precízne spracovaných vydání alebo limitovaných edícií vyrobených pre zberateľov.

Etymológia

Slovo "frontispis" má korene v latinčine a starej francúzštine. Pochádza z neskorolatinského termínu "frontispicium", ktorý spája slová "frons" (čo znamená "čelo" alebo "predok") a "specere" (čo znamená "pozerať" alebo "vidieť"). V latinčine sa "frontispicium" vzťahovalo na pohľad prednej časti niečoho, či už ide o budovu alebo knihu. V angličtine sa pôvodne používal ako architektonický termín, ktorý označoval dekoratívnu fasádu budovy. V 17. storočí sa v iných jazykoch tento termín začal používať na označenie titulnej strany knihy, ktorá bola v tom čase zdobená zložitými rytinami, ktoré si prepožičali štylistické prvky z architektúry – stĺpy a frontóny (štítový nadstavec, umiestnený väčšinou nad oknom alebo portálom). (Merriam-Webster 2024)

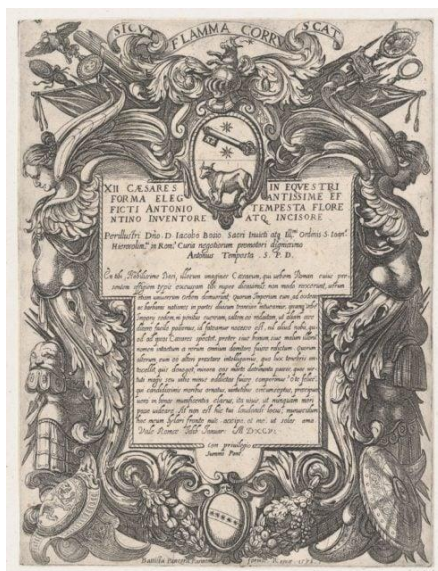
História frontispisu

História frontispisov siaha až do počiatkov výroby a tlače kníh. V starovekom svete mali rukopisy a prvé knihy na úvodných stranách často prepracované iluminácie a výzdobu. Tieto dekoratívne prvky slúžili ako predchodcovia koncepcie frontispisov. V stredovekých rukopisoch sa na začiatku textov niekedy nachádzali ozdobné úvodné písmená – iniciály - alebo celostránkové ilustrácie, ktoré vizuálne uvádzali do obsahu rukopisov.

Obrázok 1 Frontispis a jeho umiestnenie v tlačenej knihe (zdroj: <https://picryl.com/media/margaret-fuller-frontispiece-c226bc?zoom=true>)

V renesancii, najmä v 16. storočí, sa významne rozšírilo používanie frontispisov. S rastúcou popularitou kníhtlače sa rozširovala výroba kníh a tlačiarňi hľadali spôsoby, ako zvýšiť estetickú príťažlivosť svojich publikácií. Frontispisy sa začali objavovať ako samostatné ilustrované dosky umiestnené na prednej strane knihy oproti titulnej strane. V tomto období a neskôr v období baroka boli na frontispisoch často používané ozdobné vzory, dekoratívne okraje a zložité rytiny. Tieto vzory obsahovali architektonické prvky, symbolické znaky, mytologické postavy alebo alegorické výjavy. Výber obrazového materiálu a symboliky často súvisel s obsahom knihy alebo zodpovedal záujmu autora.

Obrázok 2 Frontispis – ukážka frontispisu z tlače 16. storočia (zdroj: <https://picryl.com/media/frontispiece-to-the-series-and39the-first-twelve-roman-caesarsand39-with-the-6a7e46?zoom=true>)

Obrázok 3 Frontispis – ukážka frontispisu z tlače 16. storočia (zdroj: <https://jenikirbyhistory.getarchive.net/media/galileo-and-personifications-of-astronomy-perspective-and-mathematics-frontispiece-3e709c?zoom=true>)

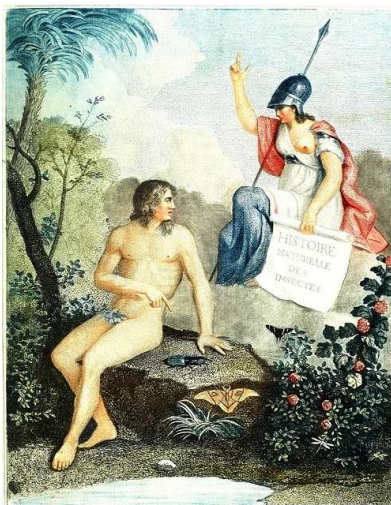
V 18. a 19. storočí došlo k rozkvetu frontispisov, najmä v literárnych dielach. Romány, divadelné hry a básnické zbierky často obsahovali frontispisy, ktoré zobrazovali kľúčové scény z príbehu alebo portréty hlavných postáv. Frontispisy sa stali dôležitým vizuálnym prvkom, ktorý upútal pozornosť čitateľov a udával tón príbehu. Frontispisy boli často začlenené do celkového dizajnu knihy v spojení s ozdobnými väzbami, pozlátenými okrajmi a inými ozdobami. Táto integrácia vytvárala súdržnú a estetickú prezentáciu. Frontispisy sa stávali spôsobom vizuálnej identifikácie a odlišenia knihy, najmä v prípadoch, keď existovalo viacero vydaní diela.

Obrázok 4 Frontispis – ukážka frontispisu z tlače 18. storočia (zdroj: <https://picryl.com/media/frontispiece-to-reflections-on-the-french-revolution?zoom=true>)

Obrázok 5 Frontispis – ukážka frontispisu z tlače 19. storočia (zdroj: <https://picryl.com/media/the-girls-own-annual-mary-ellen-edwards-edmund-evans-frontispiece-image-vol-427207?zoom=true>)

Obrázok 6 Frontispis – ukážka frontispisu z tlače 19. storočia (zdroj: <https://picryl.com/media/histoire-naturelle-des-insectes-frontispiece-d56b60>)

Pokroky v tlačiarenskej technológii, ako napríklad medirytina, umožnili vytvoriť podrobnejšie a prepracovanejšie frontispisy. Rytci mohli vytvárať zložité ilustrácie s jemnými líniami a jemným tieňovaním, čím sa zvýšila umelecká kvalita frontispisov. Štýl a dizajn frontispisov sa časom vyvíjal a odrážal umelecké trendy a preferencie rôznych období. V 18. storočí sa pod vplyvom neoklasicizmu do frontispisov preniesli striedmejšie a elegantnejšie štýly, zatiaľ čo v období romantizmu v 19. storočí sa vrátili k prepracovanejším a dramatickejším ilustráciám.

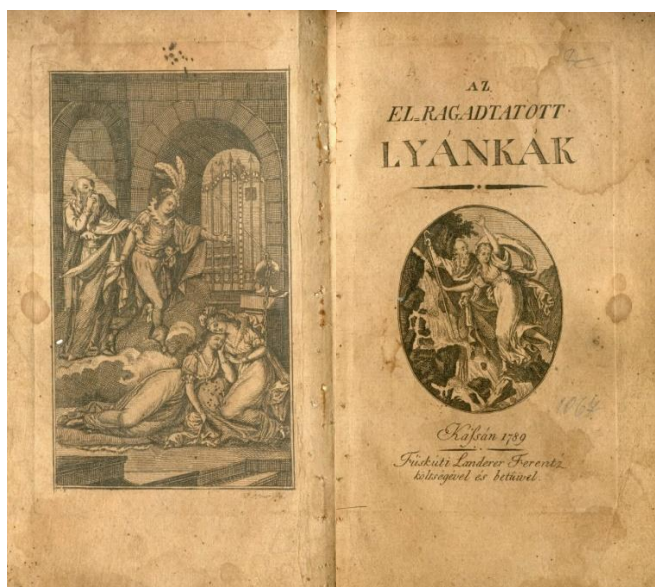
V 19. storočí, s nárastom literárnej románovej tvorby, sa na tvorbu frontispisov príliš neprihliadalo, pričom dôraz sa presunul na ekonomickejšiu a štandardizovanejšiu výrobu kníh. Frontispisy sa však naďalej používali v špeciálnych vydaniach – bibliofiliach – alebo v knihách, ktorých cieľom bolo navodiť pocit tradície a remeselnej zručnosti.

V súčasnom knižnom vydavateľstve sú frontispisy menej časté, ale stále ich možno nájsť v limitovaných edíciách, umeleckých knihách alebo dielach, ktoré vzdávajú hold historickým dizajnerským postupom. Naďalej sú cenené pre svoj historický význam, umeleckú hodnotu a schopnosť udávať tón zážitku z čítania.
(Encyklopedieknihy.cz 2024)

V akých knihách môžeme nájsť frontispis?

Podľa Academia.edu (2024) usudzujeme, že frontispisy boli v minulosti bežné v rôznych typoch kníh, najmä v 16. až 19. storočí. Často sa vyskytovali v týchto typoch publikácií:

Krásna literatúra: Frontispisy boli často súčasťou beletristických diel vrátane románov, divadelných hier a básnických zbierok. Tieto frontispisy zobrazovali scény z príbehu, portréty hlavných postáv alebo iné relevantné obrázky.

Obrázok 7 El=Ragadtatott Lyánkák : Az El=Ragadtatott Lyánkák. - Kassán : Füskúti Landerer Ferentz költségével és betűivel, 1789 ([s i] : [s.n.]). - [4], 184 zach. s.; 8°. (zdroj: Slovenská národná knižnica)

Historické a životopisné diela: Knihy zamerané na historické udalosti, životopisy alebo memoáre často obsahovali frontispisy zobrazujúce historické postavy, významné udalosti alebo dôležité pamiatky.

Obrázok 8 Lenfant, Jacques. Geschichte der Hussitenkrieg. Pressburg: gedruckt bey Johann Michael Landerer, Buchdrucker, und Buchhandler, 1783. (zdroj: Slovenská národná knižnica)

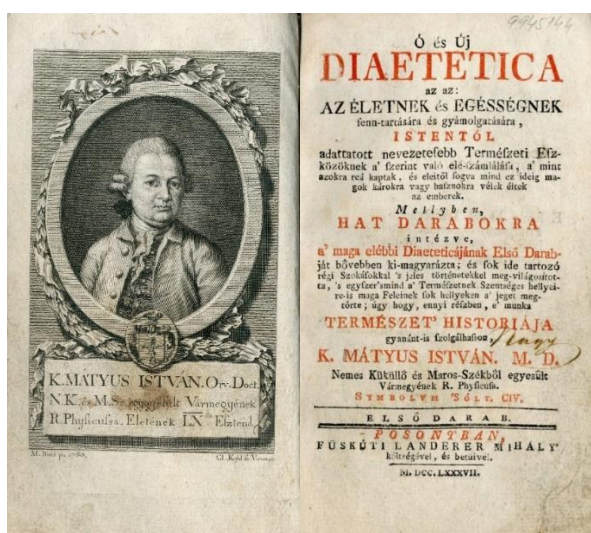
Obrázok 9 Fándly, Juraj. Compendiata Historia Gentis Slavæ. Tyrnaviae : Expensis D.D. Praenumerantium Literatae Slavicae Societatis Sociorum, 1793 ([Trnava] : Typis Venceslai Jelinek). - [22], 288, [2] s.: [1] obr.; 8°. (zdroj: Slovenská národná knižnica)

Náboženská literatúra: Biblie, modlitebné knihy a iné náboženské texty často obsahovali frontispisy s náboženskou ikonografiou, výjavy z biblických príbehov alebo portréty náboženských postáv.

Obrázok 10 Duchowné Gaderko Sladkosti Modliteb : Ku rozličnému Tagemstwj Pána Nasseho Gežjsse Krysta, K Welebneg Swátosti Oltárnej, Pri Mssy Swateg A k Blahoslaveneg Panně Marygi, y také k giným Swatým. Též za giné potreby člowěka hrjsného, z rozličných knjch wzatých, a zep- saných. - W Trnawě wytjsstěna : w Impressy Kollegi Akademického, Roku 1762. - [17], 2, 17 - 389, [10] s.; 8°. (zdroj: Slovenská národná knižnica)

Vedecké a filozofické traktáty: Frontispisy sa používali aj vo vedeckých, filozofických a odborných dielach. Na týchto frontispisoch mohli byť zobrazené diagramy, rôzne nástroje, vyobrazenia prírodných javov alebo portréty autora či významných vedcov.

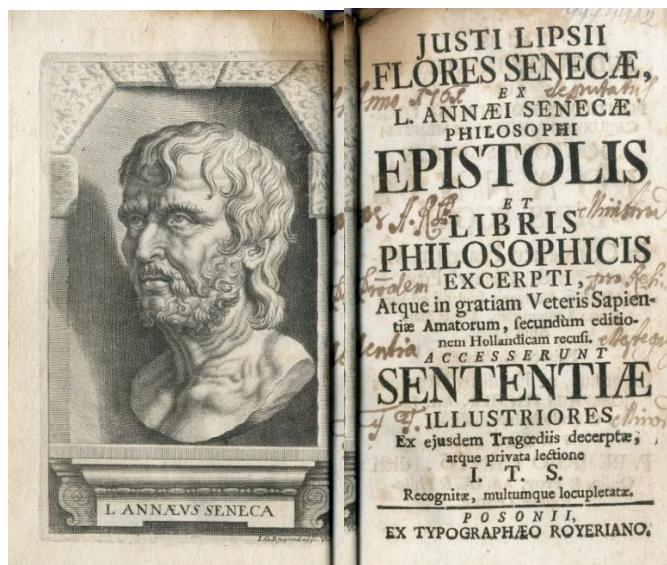
Obrázok 11 Mátyus, István. Ó és Új Diaetetica : az az Az Életnek és Egységnek fenn-tartására és gyámolgatására, Istentől adattatott nevezetesebb Természeti Eszközöknek a szerint való elé-számlálása, a' mint azokra reá kaptak, és eleitől fogva mind ez ideig magok károkra vagy hasznokra vélek éltek az emberek. - Posonyban : Fűskúti Landerer Mihály' költségével és betűivel, M.DCC.LXXXVII. [1787], - [3], XX, [10], 463 s.; 8°. (zdroj: Slovenská národná knižnica)

Cestopisy: Knihy opisujúce cesty, prieskumy alebo cestopisy často obsahovali frontispisy s mapami, krajinkami alebo výjavmi zobrazujúcimi skúmané regióny alebo a ich kultúru.

Obrázok 12 Kurze Erdbeschreibung des Königreichs Ungarn. Preßburg: im Verlage des Buchbinders Aloys Bucsánszky, [1820 - 1852] ([Bratislava]: Gedruckt bei S. Ludwig Weber). [2], 52, [2] s., [1] mp. (zdroj: Slovenská národná knižnica)

Klasická literatúra a antické texty: Vydania klasickej literatúry, ako sú diela starovekých gréckych a rímskych autorov, často obsahovali frontispisy. Tieto frontispisy mohli obsahovať klasické motívy, výjavy z mytológie alebo portréty slávnych filozofov či básnikov.

Obrázok 13 Seneca, Ludus Annaeus. Justi Lipsii Flores Senecae : Atque in gratiam Veteris Sapientiae Amatorum secundum editionem Hollandicam recusi : Recognitae, multumque locupletatae / Ex L. Annaei Senecae Philosophi Epistolis Et Libris Philosophicis Excerpti Accesserunt Sententiae Illustriores ; Ex ejusdem Tragoediis decerptae, atque privata lectione I.T.S. - Posonii : Ex Typographaeo Royeriano, 1750. - [2], 394, 82, [15] s.; 8°. (zdroj: Slovenská národná knižnica)

Knihy pre deti: Niektoré knihy pre deti, najmä tie z 18. a 19. storočia, obsahovali frontispisy s ilustráciami, ktoré mali zaujať malých čitateľov. Tieto frontispisy mohli zobrazovať kľúčové postavy alebo scény z príbehu.

Obrázok 14 Matzenauer, František Otto. Janko Palček. Krásnymi obrázkami opatril Henrik Offterdinger. V Trnave: Tlačou a nákladom Adolfa Horovítza, 1888. 8 s., 5 obr. (zdroj: Slovenská národná knižnica)

Umelecké knihy: Knihy zamerané na dejiny umenia, životopisy umelcov alebo predstavujúce konkrétne umelecké smery či obdobia niekedy obsahujú frontispisy. Tieto frontispisy môžu obsahovať reprodukcie slávnych umeleckých diel, portréty umelcov alebo iné dôležité vizuálne prvky.

Hudobné partitúry: Frontispisy boli príležitostne súčasťou hudobných partitúr, najmä v starších vydaniach. Tieto frontispisy môžu obsahovať notové záznamy, portréty skladateľov alebo dekoratívne prvky súvisiace s hudbou.

Divadelné diela: Knihy hier alebo zbierky divadelných diel, najmä z minulosti, niekedy obsahovali frontispisy s obrazmi znázorňujúcimi divadlo, dramatické scény alebo portréty slávnych hercov či dramatikov.

Akademické dizertácie alebo diplomové práce: V niektorých prípadoch môžu akademické dizertačné alebo diplomové práce obsahovať frontispisy, najmä v špecializovaných oblastiach, ako je archeológia, architektúra alebo antropológia. Na týchto frontispisoch môžu byť zobrazené príslušné artefakty, architektonické plány alebo ilustrácie špecifické pre tému výskumu.

Encyklopédie a referenčné príručky: V odborných publikáciách, ako sú encyklopédie, slovníky, atlasy a iné referenčné príručky, sa môžu nachádzať frontispisy s ilustráciami, mapami alebo grafickými reprezentáciami dôležitých tém.

Čo je typické pre frontispis?

Na základe vlastného výskumu môžeme vymedziť tieto typické vlastnosti frontispisov:

Umiestnenie: Frontispice sa zvyčajne umiestňujú na začiatku knihy, zvyčajne na verso (ľavej strane) oproti titulnej strane alebo na úvodnej strane textu. Toto umiestnenie zaručuje, že sú medzi prvými vecami, s ktorými sa čitatelia stretnú pri otvorení knihy.

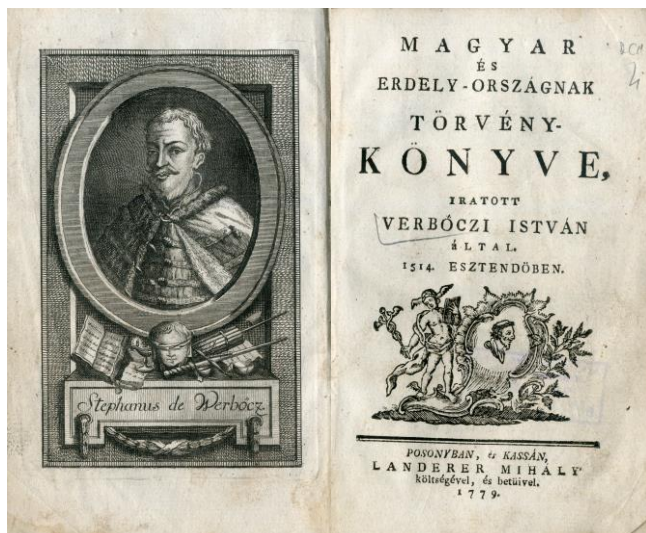
Obrázok 15 Umiestnenie frontispisu (zdroj: Slovenská národná knižnica)

Dekoratívne ilustrácie: Na frontispise sa často nachádzajú dekoratívne ilustrácie alebo obrázky. Môžu byť vyryté, vytlačené alebo namaľované a môžu byť prezentované v rôznych štýloch, ako sú čiarové kresby, rytiny alebo plnofarebné ilustrácie. Ilustrácie môžu zobrazovať širokú škálu tém vrátane portrétov, scén z knihy, alegorických alebo symbolických zobrazení, krajiny alebo iných relevantných vizuálnych zobrazení.

Obrázok 16 Dekoratívne ilustrácie (zdroj: Slovenská národná knižnica)

Názov a informácie o autorovi: Na frontispise sa často uvádza názov knihy, meno autora alebo iné identifikačné údaje. To pomáha čitateľom po otvorení knihy okamžite identifikovať knihu a jej autora.

Obrázok 17 Frontispis s portrétom autora (zdroj: Slovenská národná knižnica)

Zdobný dizajn: Na frontispisoch býva ozdobný alebo dekoratívny dizajn. Môžu obsahovať zložité okraje, ozdobné rámy, ozdoby alebo ornamentálnu typografiu na zvýšenie ich vizuálnej príťažlivosti.

Obrázok 18 Zdobný dizajn (zdroj: Slovenská národná knižnica)

Symbolika a alegória: Frontispisy môžu obsahovať symbolické alebo alegorické prvky, ktoré súvisia s obsahom alebo témou knihy. Tieto symboly môžu vyjadrovať hlbšie významy alebo udávať tón čitateľovi a ponúkať vizuálne náznaky o predmete alebo zamýšľanom posolstve knihy.

Obrázok 19 Symbolika a alegórie (zdroj: Slovenská národná knižnica)

Titulok alebo nápis: Niekedy sú frontispisy doplnené titulkom alebo nápisom. Tento text môže poskytovať ďalší kontext, vysvetlenie alebo venovanie súvisiace s knihou.

Obrázok 20 Titulok alebo nápis (zdroj: Slovenská národná knižnica)

Informácie o vydavateľovi: Na frontispisoch sa občas uvádza logo vydavateľa, emblém alebo iné identifikačné znaky. Pomáha to propagovať vydavateľa a vytvárať identitu značky jeho publikácií.

Je dôležité poznamenať, že nie všetky knihy obsahujú frontispis a jeho prítomnosť a štýl sa môže líšiť v závislosti od časového obdobia, kultúrneho kontextu a individuálneho výberu knižného dizajnu. Napriek tomu sa tieto charakteristiky často spájajú s tradičným poňatím frontispisu. (Encyklopedieknihy.cz 2024)

Autori frontispisov

Autori frontispisov kníh môžu byť rôzni umelci, ilustrátori, fotografi alebo výtvarníci, ktorí vytvorili ilustráciu, fotografie alebo výtvarnú kompozíciu umiestnenú oproti titulnej strane knihy. Títo tvorcovia sú obvykle uvedení buď priamo pod obrázkom alebo v sekcii poďakovania, kde sú uvedení všetci, ktorí prispeli k vytvoreniu obsahu knihy vrátane frontispisu. Autorstvo frontispisu sa môže líšiť v závislosti od konkrétnej knihy a toho, kto bol zodpovedný za vytvorenie umeleckej výzdoby v knihe.

Medzi najznámejších autorov frontispisov 18. a 19. storočím môžeme zaradiť týchto umelcov:

Johann Ernst Mansfeld (17. 7. 1739 Praha – 1796 Viedeň) litograf, medirytca, otec Johanna Georga. Vzdelanie získal vo Viedni a ďalej pôsobil v meste ako nezávislý umelec, ktorý tvoril portréty, panorámy miest a ilustrácie (frontispice), ktoré boli použité aj v tlačiarňach 18. storočia. (Augustínová 2023, s. 335)

Obrázok 21 Johann Ernst Mansfeld a ním signovaný frontispis (zdroj: internet, Slovenská národná knižnica)

Josef Axmann (7. 3. 1793 Brno – 9. 11. 1873 Salzburg) medirytca a oceľorytec, reprodukčný grafik. Venoval sa najmä medirytine a oceľorytu a je považovaný za najvýznamnejšieho rakúskeho medirytca 19. storočia v reprodukčnej grafike, ktorá mala pred vynálezom fotografie kľúčovú úlohu v ilustrácii a rozširovaní umeleckých diel. (Augustínová 2023, s. 52-53)

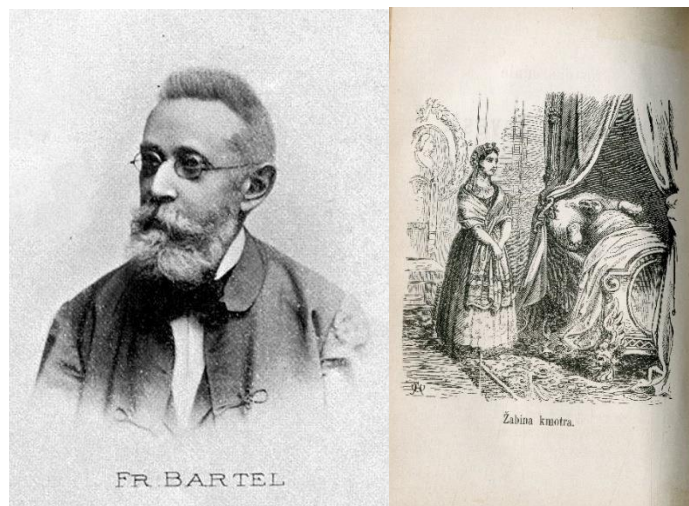
Obrázok 22 Josef Axmann a ním signovaný frontispis (zdroj: internet, Slovenská národná knižnica)

Joseph von Führich (9. 2. 1880 Chrastava – 13. 3. 1876 Viedeň). Venoval sa umeleckej maliarskej výzdobe kostolov a ilustrovaniu kníh. Počas štúdií vo Viedni svojimi prácami oslovil grófa Metternicha, ktorý mu v roku 1829 umožnil študijnú cestu do Ríma. Od svojho pôsobenia v Ríme sa venoval výlučne umeleckému zobrazovaniu náboženských tém., český maliar, ktorý tvoril ilustrácie do kníh s náboženskou tematikou (Augustínová 2023, s. 164)

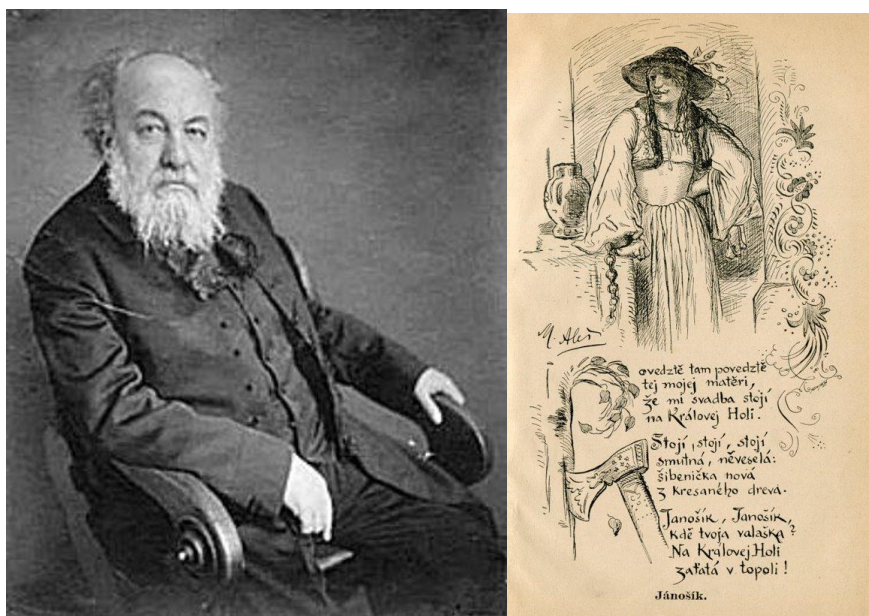
Obrázok 23 Joseph von Führich a ním signovaný frontispis (zdroj: internet, Slovenská národná knižnica)

František Bartel (23. 4. 1841 Kostelec nad Černými Lesy – 8. 3. 1911 Praha), český drevorytec, tlačiár a vydavateľ. V slovacikálnych tlačiarach 19. storočia sa predstavil celostránkovými ilustráciami v knihe poviedok pre slovenské deti a s frontispice vo zväzkoch Dobšinského Prostonárodných slovenských povestí, ktoré vychádzali na pokračovanie v Kníhtlačiarsko-účastinárskom spolku v rokoch 1880 – 1883. (Augustínová 2023, s. 55-56)

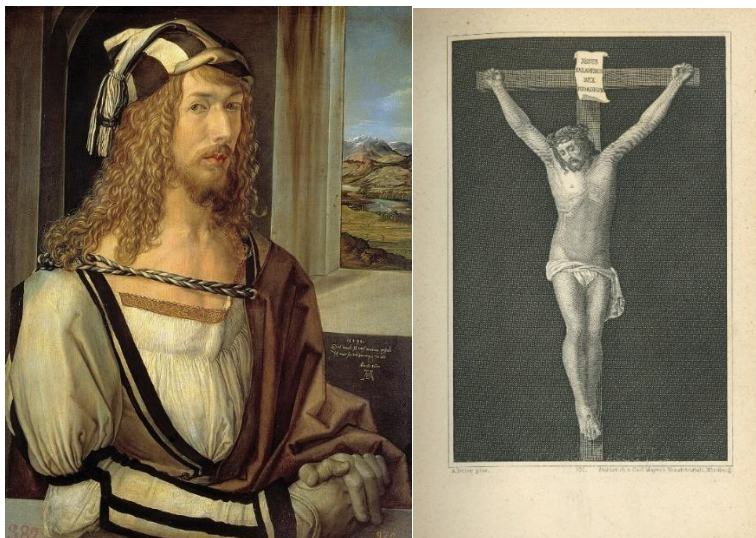
Obrázok 24 František Bartel a ním signovaný frontispis (zdroj: internet, Slovenská národná knižnica)

Mikoláš Aleš (18. 11. 1852 Mirovice pri Písku – 10. 7. 1913 Praha) český maliar a ilustrátor kníh. Maľoval obrazy s historickou tematikou a spolupracoval so slovenským humoristickým časopisom Černokňazník, ilustroval slovenské piesne (Nad Tatrou sa blýska, Ja som bača veľmi starý) a podieľal sa na mozaikovej výzdobe Spoločenského domu v Skalici. Je autorom ilustrácií v knihe Jánošík, ktorá vyšla v roku 1896 vo vydaní Kníhtlačiarskej účastinárskej spoločnosti v Martine. (Augustínová 2023, s. 36)

Obrázok 25 Mikoláš Aleš a ním signovaná ilustrácia (zdroj: internet, Slovenská národná knižnica)

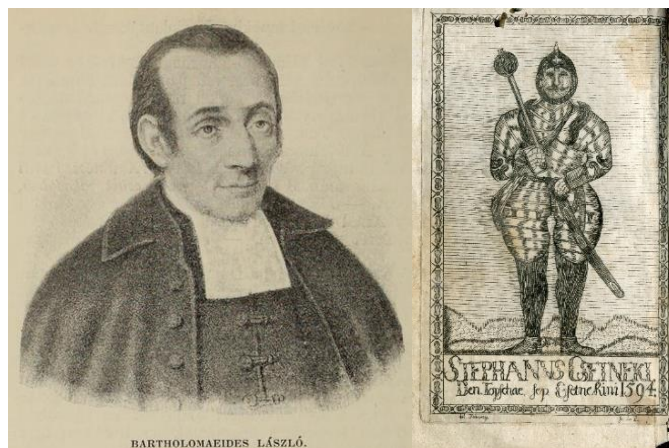
Albrecht Dürer a (21. 5. 1471 Norimberg – 6. 4. 1528 Norimberg), nemecký maliar, grafik a teoretik umenia. V tlačiach 19. storočia vydaných na území Slovenska boli použité jeho medirytiny v modlitebných knižkách, ktoré vyšli u Edera v Bratislave a v Kníhtlačiarskom účastinárskom spolku v Martine. (Augustínová 2023, s. 115-116)

Obrázok 26 Albrecht Dürer a ním signovaný frontispis (zdroj: internet, Slovenská národná knižnica)

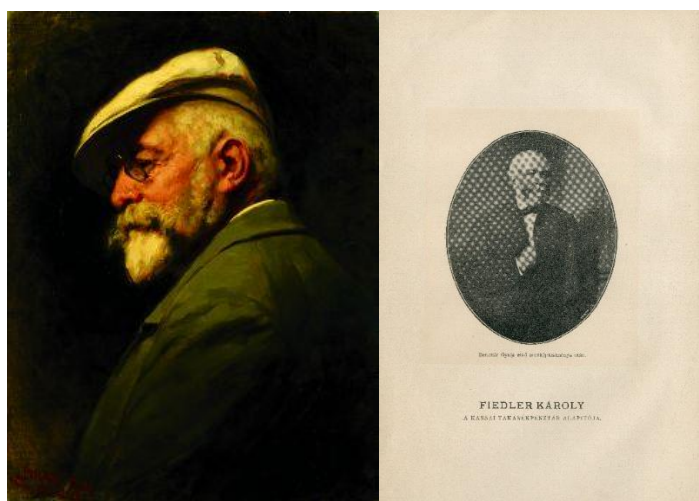
Najznámejšími slovenskými umelcami a tvorcami frontispisov boli:

Ladislav Bartolomeides (16. 11. 1754 Klenovec – 18. 4. 1825 Ochtiná). vedecký a vlastivedný pracovník, pedagóg, historik, geograf, teológ, evanjelický kňaz, osvietenec, národný buditeľ, učiteľ a prírodovedný bádateľ. Priekopník nových metód bádania, založených na skúmaní príčinnosti a vzájomných súvislostí javov, spolutvorca niektorých vedeckých disciplín. Ilustrátor vlastných prác ako kresliar a medirytca: do učebnice prírodopisu nakreslil 116 ilustrácií (figurálne kresby ľudí, zvierat, rastlín), do učebnice zemepisu šesť máp, v preklade Flavia vyšla jeho najlepšia a v diele o Gemi jeho najväčšia mapa, do štítnických pamätihodností vyryl šesť pečatí a erbov. V medirytine zanechal i autoportrét. Vo vlastivednom diele o gemerskom Štítniku je zachovaný jeho frontispice. (Augustínová 2023, s. 57)

Obrázok 27 Ladislav Bartholomeides a ním signovaný frontispis (zdroj: internet, Slovenská národná knižnica)

Július Bencúr (28. 1. 1844 Nyíregyháza – 16. 7. 1920 Szécsény) maliar, grafik a vysokoškolský pedagóg. Vo svojich dielach zobrazil aj zaujímavé mytologické témy. V tlači, ktorá vyšla v košickej Werferovej tlačiarňi v roku 1895 o dejinách košickej sporiteľne, publikoval frontispice, ktorý je reprodukciou portrétu Karola Fiedlera, zakladateľa košickej sporiteľne. (Augustínová 2023, s. 68)

Obrázok 28 Július Bencúr a ním signovaný frontispis (zdroj: internet, Slovenská národná knižnica)

Karol Divald (2. 11. 1830 Banská Štiavnica – 7. 11. 1897 Prešov) fotograf a lekárnik. V územne slovacikálnych tlačiach 19. storočia boli jeho fotografie publikované ako frontispice v pamätniciach o bardejovských kúpeľoch. (Augustínová 2023, s. 108)

Obrázok 29 Karol Divalda ukážka jeho fotografie (zdroj: internet, Slovenská národná knižnica)

Záver

V súčasnosti sa používanie frontispisov stalo menej častým, najmä v masovo vyrábaných knihách. Stále ich však možno nájsť v niektorých špecializovaných alebo limitovaných publikáciách, umeleckých knihách alebo dielach, ktorých cieľom je navodiť pocit historického štýlu. Účel frontispisu zostáva podobný jeho tradičnej funkcii, teda poskytnúť úvod, vizuálne znázornenie alebo vylepšenie celkovej prezentácie knihy.

Záverom možno konštatovať, že hoci sa frontispisy v moderných knihách nevyskytujú tak často ako kedysi, majú naďalej historický a umelecký význam. Ponúkajú pohľad na historický kontext, vydavateľské postupy a estetické cítenie rôznych období, obohacujú zážitok z čítania a poskytujú vizuálnu zaujímavosť a informácie na začiatku knihy.

Zoznam použitých zdrojov

Academia.edu © 2024. *Gateways to the Book: Frontispieces and Title Pages in Early Modern Europe* [online]. © 2024 [cit. 2023-12-15]. Dostupné na: https://www.academia.edu/50800624/Gateways_to_the_Book_Frontispieces_and_Title_Pages_in_Early_Modern_Europe_Hg_Gitta_Bertram_Nils_B%C3%BCttner_Claus_Zittel_

AUGUSTÍNOVÁ, Eva, 2023. *Knižná grafika a ilustrátori v územne slovacikálnych tlačiach 17.-19. storočia*. Žilina: Fakulta humanitných vied Žilinskej univerzity v Žiline, 2023 [cit. 2024-01-10]. ISBN 978-80-554-2071-4.

Encyklopedieknihy.cz, © 2024. *Frontispis* [online]. © 2024 [cit. 2024-01-10]. Dostupné na : <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Frontispis>

Merriam-Webster Dictionary © 2024. *frontispiece* [online]. © 2024 [cit. 2023-12-15]. Dostupné na: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/frontispiece#word-history>

Grafická výzdoba a typografia starých tlačí z bibliometrickéj perspektívy¹

Mgr. Veronika Mažgútová, PhD., Mgr. Matej Somr, PhD.

Pracovisko: KMKD FHV UNIZA, veronika.mazgutova@fhv.uniza.sk; matej.somr@fhv.uniza.sk

Abstrakt

Projekt Grafická výzdoba a typografia starých tlačí vydaných na Slovensku v kontexte sa vyvíjajúcej sa tlačiarenskej techniky vychádzal z absencie komplexného výskumu v danej oblasti na území Slovenska. V priebehu projektu sa však táto téma ukázala veľmi málo prebádaná aj za hranicami nášho územia, a preto sa tento článok venuje bibliometrickej analýze publikácií tejto problematiky. Cieľom je kvantitatívne vyjadriť spracovanie tejto témy z viacerých hľadísk a potvrdiť tak hypotézu riešiteľov, že výskum grafickej výzdoby v starých tlačiach je potrebné naďalej realizovať a publikovať výsledky nielen na národnej úrovni. Základný výskum, ktorý bol realizovaný v rámci daného projektu je výbornou bázou dát pre hlbšie skúmanie problematiky a identifikáciu medzier v aplikovanom výskume.

Kľúčové slová

knižná grafika, knižná ilustrácia, typografia starých tlačí, grafická výzdoba starých tlačí, bibliometrická analýza

Abstract

The project Graphic decoration and typography of old prints published in Slovakia in the context of printing technology development was based on the absence of comprehensive

¹ Príspevok vznikol s podporou projektu VEGA č.1/0181/21 Grafická výzdoba a typografia starých tlačí vydaných na Slovensku v kontexte sa vyvíjajúcej sa tlačiarenskej techniky

research in this area in Slovakia. During the project, however, it became evident that this topic has been very little researched beyond the borders of our territory, and therefore this article is devoted to a bibliometric analysis of publications on this subject. The aim is to quantitatively express the treatment of this topic from several points of view and thus to confirm the hypothesis of the researchers that the research on graphic decoration in old prints should be further carried out and the results published not only at the national level. The basic research carried out within the project is an excellent data base for further investigation of the issue and identification of gaps in applied research.

Keywords

book graphics, book illustration, typography of old prints, graphic decoration of old prints, bibliometric analysis

Úvod

Projekt s názvom Grafická výzdoba a typografia starých tlačí vydaných na Slovensku v kontexte sa vyvíjajúcej sa tlačiarenskej techniky sa koncipoval v reakcii na deficit komplexného výskumu v uvedenej oblasti. Na slovenskom území, boli spracované len veľmi malé časti danej problematiky, a to buď z pohľadu knižnej maľby, ktorá predchádzala knižnej grafike alebo z pohľadu niektorých vytypovaných období, respektíve fondov konkrétnych knižníc. Veľmi dobré základy výskumu v danej oblasti položila Stanislava Knapčoková, ktorá spracovala dejiny knižnej ilustrácie na Slovensku v 16. a 17. storočí. Je však zároveň dôkazom toho, že na tému sa pozerá na Slovensku parciálne.

Už v 70. rokoch 20. storočia upozorňoval autor knihy Kapitoly z výtvarných dejín knihy Leo Kohút na stagnáciu v oblasti výskumu výtvarnej stránky knihy ako písomného kultúrneho dedičstva. Téma grafickej výzdoby kníh sa vo väčšine zdrojov objavuje v kontexte vývoja grafických žánrov. V prostredí knižnej kultúry je knižná grafika neoddeliteľnou súčasťou knižného bloku a v bibliografickom popise starých tlačí dotvára komplexný pohľad na dielo. Pri vyhľadávaní relevantných zdrojov sa najčastejšie stretávame s empirickými štúdiami v zborníkoch, s monografiami k dejinám knižnej grafiky a so systematickými katalógmi a bibliografiami, ktoré sa síce nezameriavajú konkrétne na knižnú grafiku, ale v rámci popisu starých tlačí sa táto informácia objavuje (Knapčoková 2018).

Vyhodnotenie prvotného informačného prieskumu, ktorý vykonali riešitelia projektu nám poskytlo cenné informácie o rozsahu existujúcich výskumov, ale najmä o potrebe hlbšej bibliometrickej analýzy danej problematiky v katalógoch národných knižníc a indexovaných databázach WOS a Scopus.

Metodológia

Hlavnou výskumnou témou príspevku spočíva v prehľade témy grafická výzdoba a typografia starých tlačí vo vedeckých databázach Web of Science (WoS) a Scopus, v online katalógoch Slovenskej národnej knižnice (SNK) a Českej národnej knižnice (NKC).

Na základe skúmanej problematiky sme si stanovili nasledujúce výskumné problémy:

- počet relevantných zdrojov v danej oblasti,
- jazyk publikovaného dokumentu,

- pomer publikovaných dokumentov počas rokov,
- stav publikovaných zdrojov z krajín,
- identifikovanie vydavateľstvá a vedecké časopisy publikujúce vo vedeckých databáz.

Cieľom realizovaného výskumu bolo zistiť:

- Aký počet záznamov detegujeme v kontexte grafickej výzdoby a typografie starých tlačí vo vedeckých databázach WoS a Scopus, v online katalógoch SNK a NKC?
- Ako sa vyvíjal trend publikovania v danej oblasti v konkrétnych rokoch v databázach WoS a Scopus?
- V akých jazykoch bola riešená v intenciách skúmanej problematiky vo WoS a Scopus?
- Aké krajiny publikovali v rámci skúmanej témy vo WoS a Scopus?
- Ktoré vydavateľstvá a vedecké časopisy publikovali v danej oblasti vo WoS a Scopus?

Pre sekundárny deskriptívny výskum sme využili bibliometrickú metódu publikačnej analýzy. Potrebné dáta boli získavané stanovením si adekvátnych kľúčových slov z kategórie grafických výzdob a typografie starých tlačí v anglickom, slovenskom a českom jazyku. Dôkladný výber kľúčových slov z analyzovanej oblasti predstavuje náročný a strategický krok, s ohľadom na lexikálnu rozmanitosť terminológie v rôznych jazykoch. Vyhľadávač ako Google poskytuje široké spektrum informácií, avšak cieľom bolo extrahovať relevantné zdroje zodpovedajúce zvolenému dopytu.

Tie boli vyhľadávané nasledujúcim spôsobom:

- Databáza WoS a Scopus
 1. Analýza všetkých kľúčových slov z danej problematiky.
 2. Termíny hľadané v téme (TOPIC) v databáze WoS dotazom **TS=(kľúčové slovo)**
 3. Termíny hľadané v Scopuse v poliach názvu dokumentu, abstraktu a kľúčového slova s dotazom **TITTLE-ABS-KEY (kľúčové slovo)**.
 4. Selekcia kľúčových slov zamerané na oblasť starých tlačí s použitím výrazu “old print”.
 5. Vyhľadanie všetkých záznamov vzťahujúce sa na predmet výskumu vo WoS dotazom **TS=kľúčové slovo old print OR TS=kľúčové slovo old print ...**

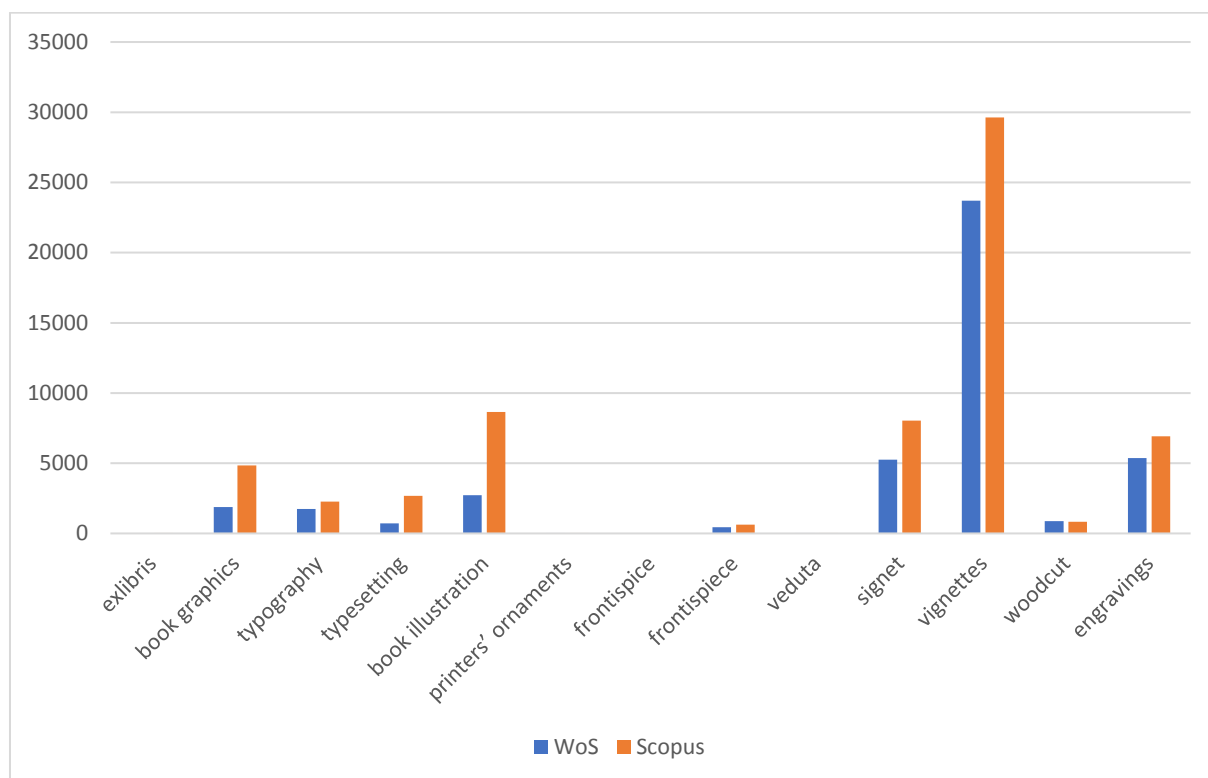
6. Vyhľadanie všetkých záznamov vzťahujúce sa na predmet výskumu v Scopus dotazom (**TITLE-ABS-KEY (kľúčové AND slovo AND old AND print) OR TITLE-ABS-KEY (kľúčové AND slovo AND old AND print)**)
 7. Konkrétne termíny hľadané v téme (TOPIC) v databáze WoS dotazom **TS=kľúčové slovo old print**)
 8. Konkrétne termíny hľadané v Scopuse v poliach názvu dokumentu, abstraktu a kľúčového slova s dotazom **TITLE-ABS-KEY (kľúčové slovo AND old AND print)**.
 9. Záznamy boli ďalej analyzované v databázach na úrovni rokov publikovania, jazyk dokumentu a krajín.
 10. Pri databáze WoS bol sledovaný počet publikovaných dokumentov jednotlivých vydavateľstiev.
 11. Pri databáze Scopus sa identifikoval počet záznamov z jednotlivých vedeckých časopisov.
- Online katalógy SNK a NKC
 1. Dopyt po dokumentoch v SNK pomocou rozšíreného vyhľadávania všetkých zdrojov s obsahujúce konkrétne frázy.
 2. V NKC bolo využité základné vyhľadávanie údajov s konkrétnymi kľúčovými slovami.

Analyzovaný výskumný súbor predstavovali v tomto prípade relevantné informačné zdroje v o vedeckých databázach a online katalógoch národných knižníc na Slovensku a v Česku použitím špecifických kľúčových slov. Následne sa monitoroval počet získaných výsledkov, ktoré nám poslúžili na komparáciu dostupných informačných zdrojov medzi databázami WoS a Scopus, voči online katalógom SNK a NKC.

Analýza a interpretácia výsledkov

Definovaním základných kľúčových slov sme prostredníctvom bibliometrie identifikovali konkrétny počet informačných zdrojov v databázach WoS a Scopus týkajúcich sa problematiky grafickej výzdoby a typografie starých tlačí. Na základe poskytnutých výsledkov (viď Graf 1) v rámci našej analýzy sme zaznamenali, že v záznamoch prevládajú informácie o konkrétnom type grafickej výzdoby - vinetách (WoS = 23 699, Scopus = 29 635), čo reprezentuje najvyšší počet medzi vybranými kľúčovými slovami. Pozoruhodným je aj rozdiel pri výraze

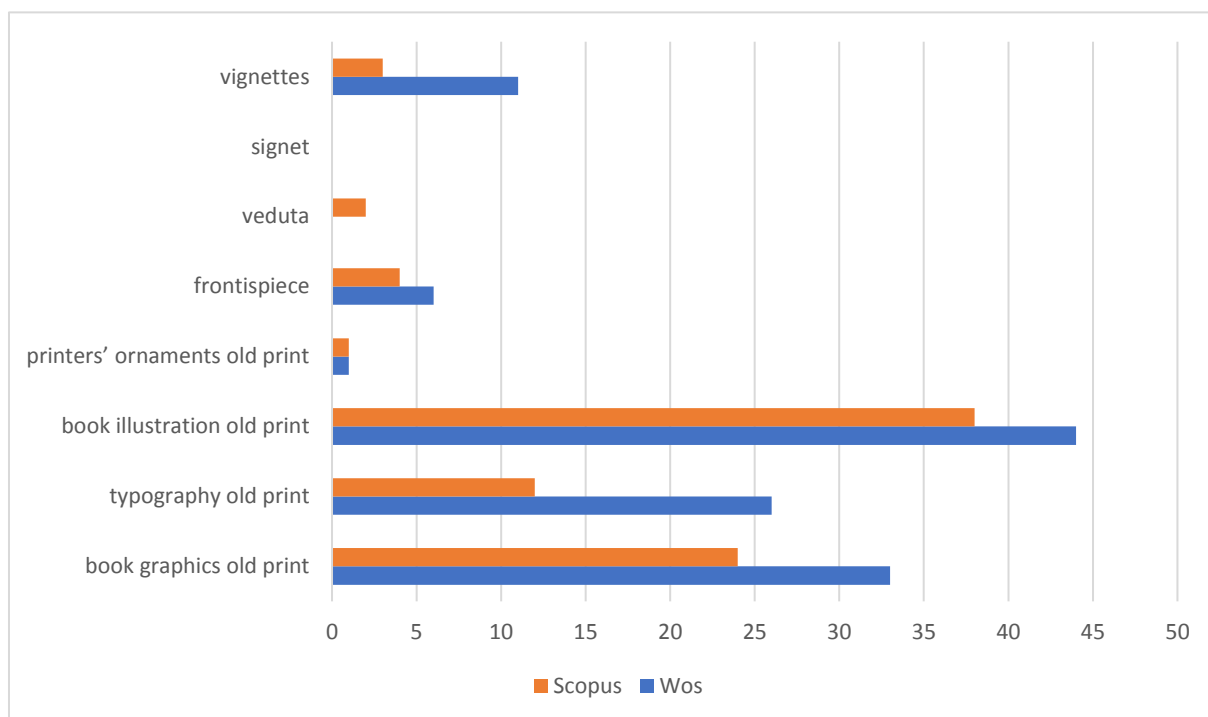
"typografia". V anglickej terminológii sa používa termín "typography", a taktiež ekvivalent "typesetting". Zaujímavosť spočíva v tom, že zatiaľ čo vo WoS nachádzame 1 731 záznamov s použitím "typography" a len 717 s "typesetting", v Scopuse dosahuje "typography" 2 258 záznamov a "typesetting" o 409 viac. Najmenej záznamov sme identifikovali v databáze WoS pri použití pojmov "exlibris" (1 záznam) a "frontispice" (8 záznamov). Výrazné rozdiely možno pozorovať aj pri použití termínov "book illustration" (WoS = 2 729, Scopus = 8 653) a "book graphics" (WoS = 1 876, Scopus = 4 832). V Scopuse je možné vyhľadať až o $\frac{3}{4}$ viac dokumentov vzhľadom na tieto pojmy v porovnaní s WoS.

Graf 1 Celkové záznamy vo WoS a Scopus

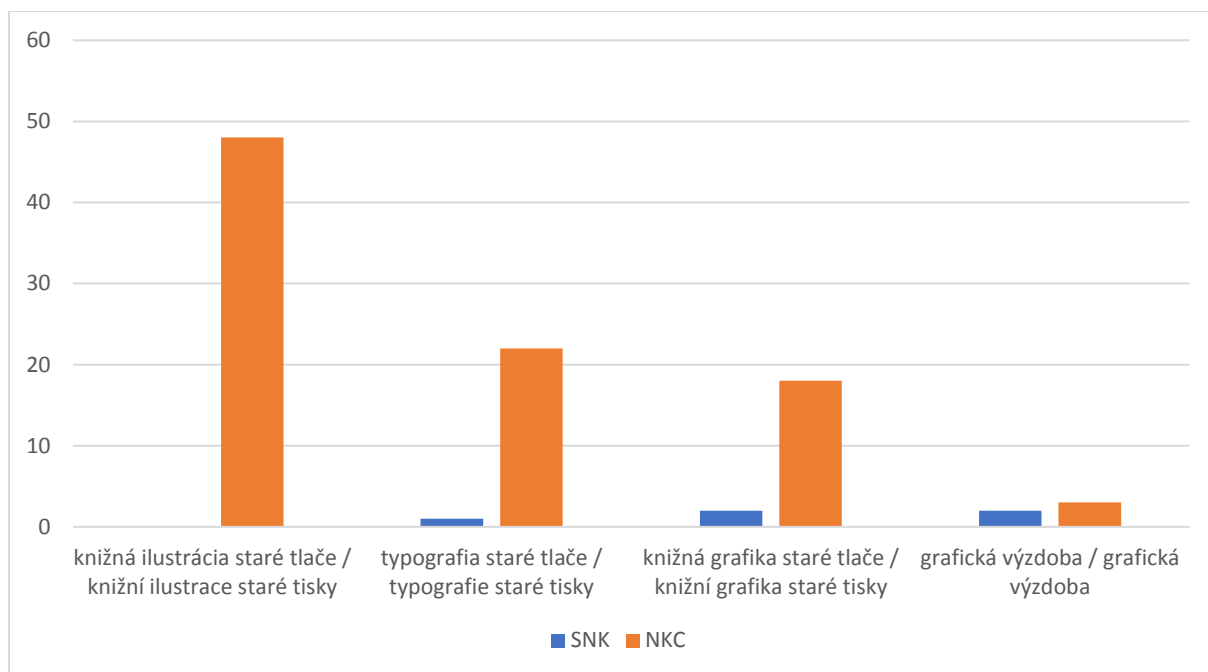
Výberom charakteristických kľúčových slov pre objekt nášho výskumu za použitia termínu "old print" sme detailnejšie špecifikovali, že sledujeme dané termíny v kontexte starých tlačí. Toto sa prejavilo aj vo výsledkoch získaných z databáz WoS a Scopus (viď Graf 2). Maximálnu odozvu nášho dopytu sme pozorovali pri použití kľúčových slov ako "book illustration old print" (WoS = 44, Scopus = 38), "book graphics old print" (WoS = 33, Scopus = 24) a nakoniec "typography old print" (WoS = 26, Scopus = 12). Napriek tomu, že tlačové ornamente sú významnou súčasťou grafických výzdob starých tlačí, nenašiel sa viac ako 1 záznam v oboch databázach. Pojem "veduta" sa objavil v 2 záznamoch v databáze Scopus, no druhá databáza

neposkytla žiadne údaje o tomto termíne. Kľúčové slová ako "signet" či "frontispiece" vykazujú nulovú hodnotu v oboch uvedených vedeckých databázach.

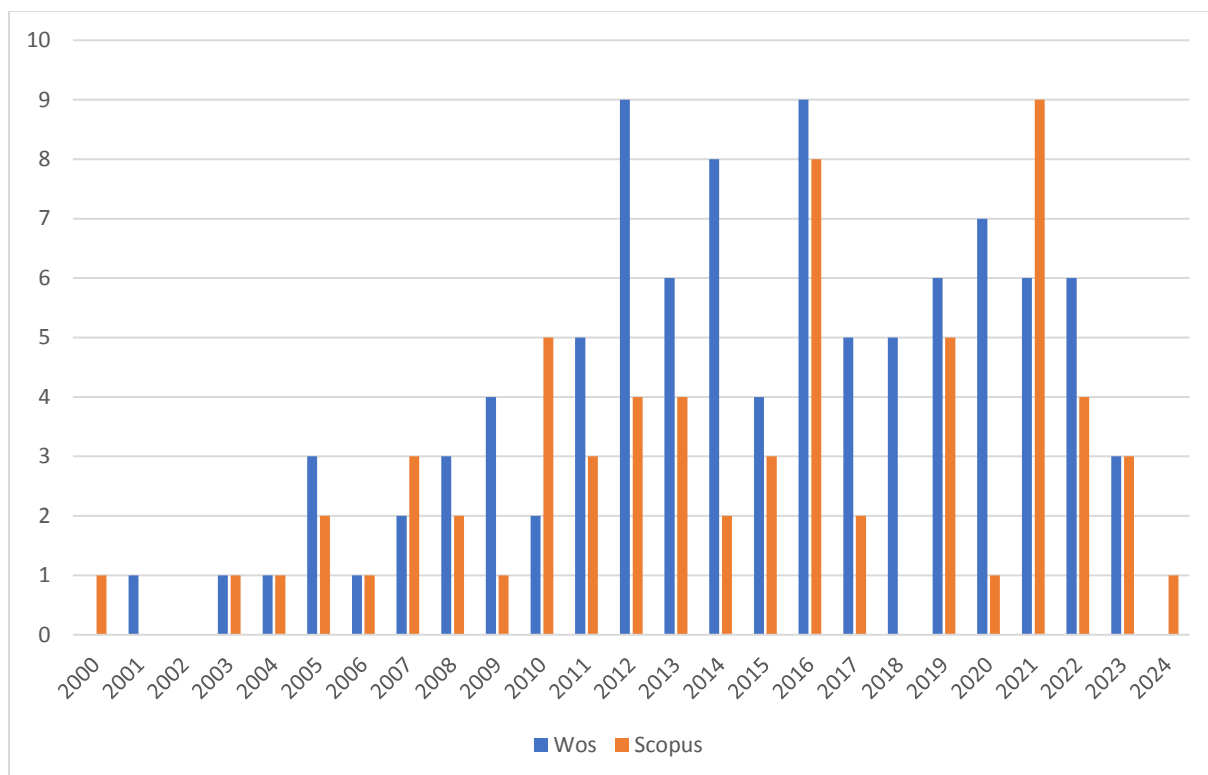
Graf 2 Vyselektované kľúčové slová vo WoS a Scopus

Výskumníci, pedagógovia a študenti pôsobiaci v slovenskom a českom akademickom prostredí majú možnosť využívať online katalógy SNK a NKC. Z uvedeného grafu je zrejmé, že NKC eviduje vo svojom knižničnom fonde okolo 50 záznamov zameraných na ilustrácie, grafiku a typografiu starých tlačí. SNK poskytuje približne 2 záznamy, avšak v jej databáze chýba sledovanie pojmu "knižná ilustrácia staré tlače". Nízky počet dokumentov zameraných na danú sféru knižnicu postavuje do nevýhodného postavenia v porovnaní s NKC a aj s renomovanými databázami, ako sú Web of Science (WoS) alebo Scopus.

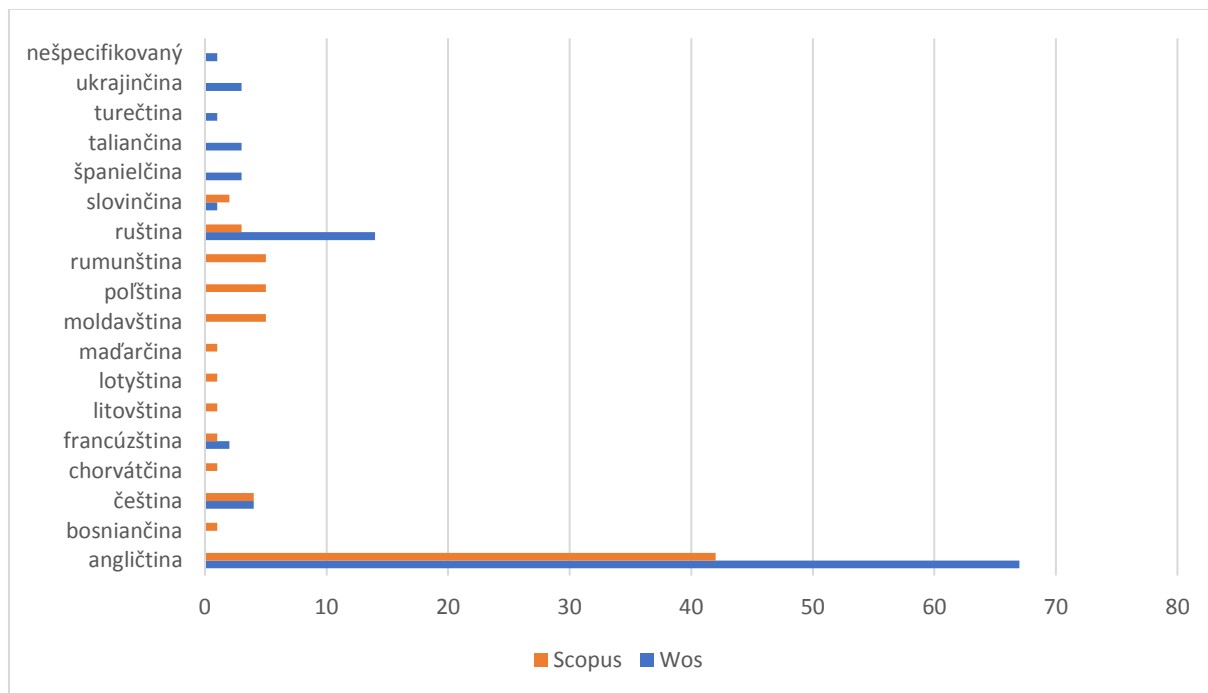
Graf 3 Záznamy v online katalógoch SNK a NKC

K problematike zameranej na grafickú výzdobu a typografiu starých tlačív sme identifikovali v databáze WoS celkovo 101 záznamov, zatiaľ čo v databáze Scopus sa nachádza iba 71 záznamov. Maximálnu aktivitu v oblasti publikovania sme pozorovali v rokoch 2012, 2014, 2016 a 2021 (viď Graf 4). V roku 2000 je v databáze Scopus evidovaný len 1 zdroj, naopak v roku 2001 iba vo WoS. Za posledných 24 rokov sme zistili, že iba rok 2002 absentuje a neprináša žiadne záznamy z publikovania v rámci skúmanej oblasti. V roku 2024 má databáza Scopus zatiaľ evidovaný 1 dokument.

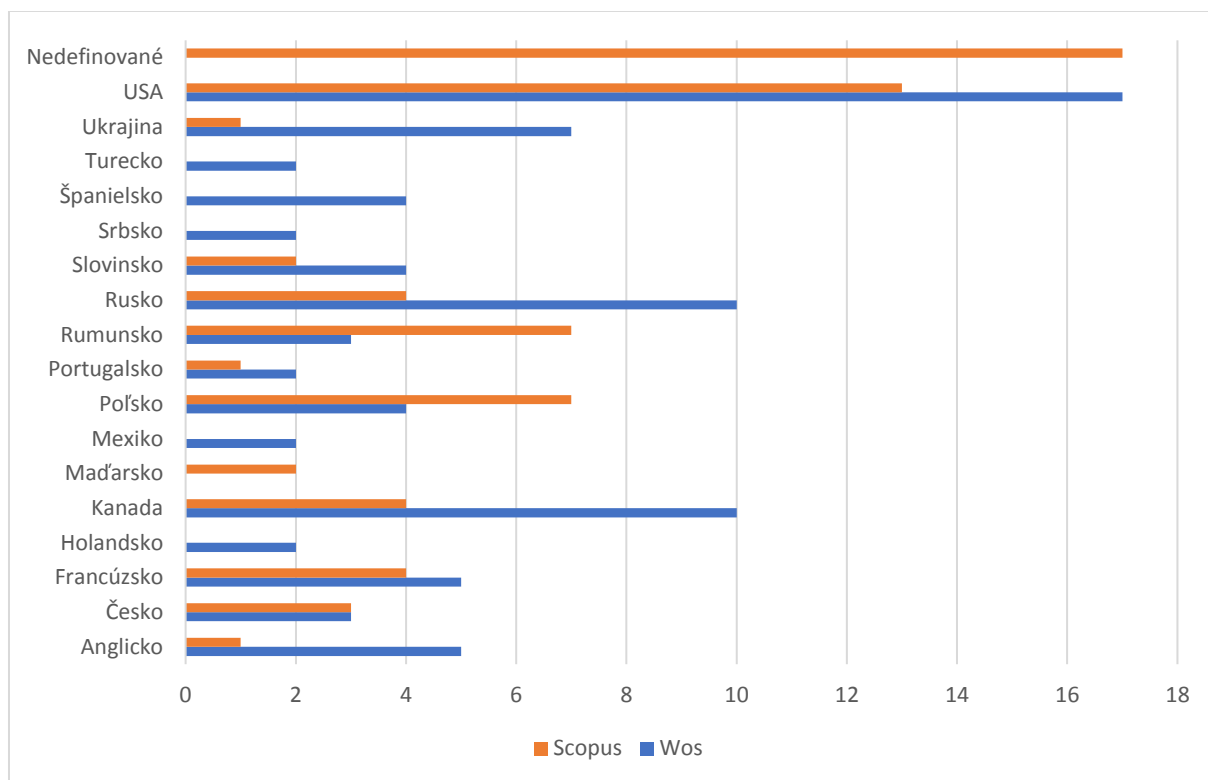
Graf 4 Rok publikovania vo WoS a Scopus

Preferovaným jazykom v publikovaných článkoch v databázach je angličtina (vid' Graf 5). Ruština sa javí ako druhý najčastejšie používaný jazyk, a to výlučne v prípade databázy WoS, kde je až 14 dokumentov, zatiaľ čo v databáze Scopus sú iba 3. V databázach sa taktiež vyskytujú dokumenty v českom jazyku. Jazyky, ako moldavština, poľština a rumunština, majú svoje zastúpenie, a každý z týchto jazykov prispieva v databáze Scopus po 5 záznamov.

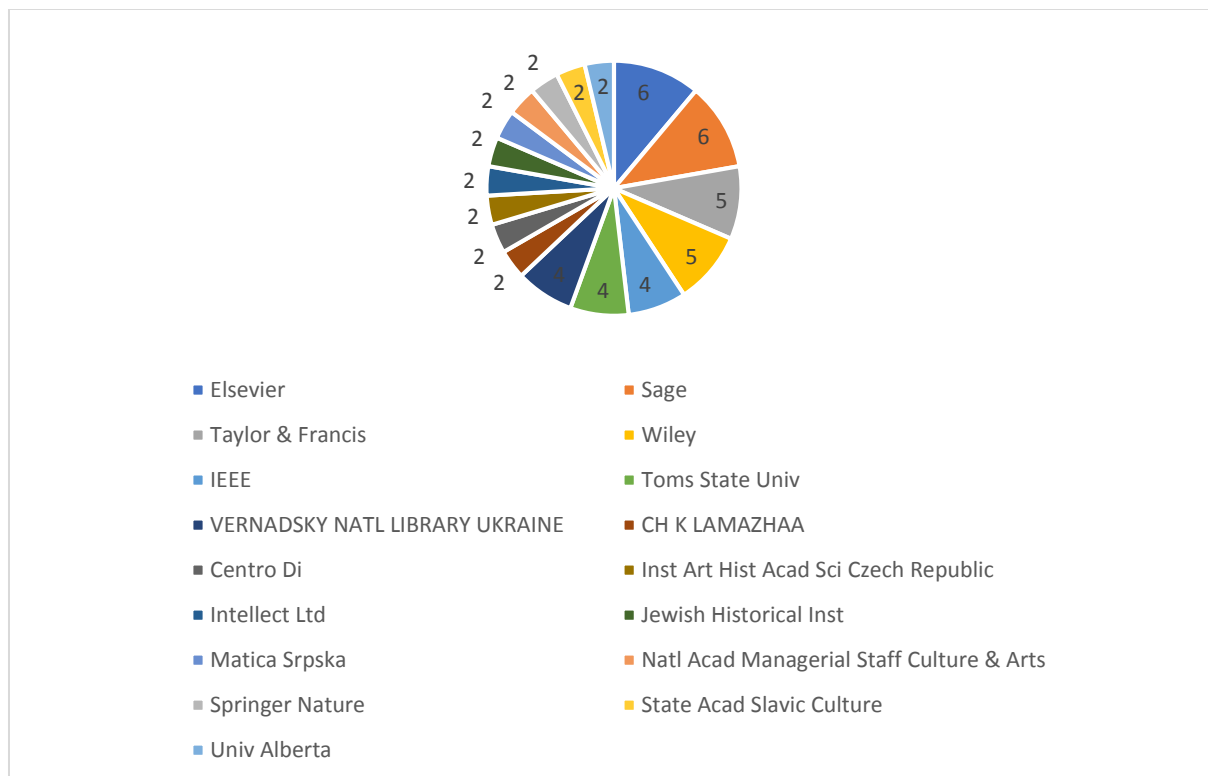
Graf 5 Jazyk použitý pri zdrojoch vo WoS a Scopus

Najvýraznejšími aktérmi v publikovaní vedeckých článkov v databázach WoS a Scopus sú USA, Rusko a Kanada (vid' Graf 6). V rámci WoS sa USA ukazujú ako najaktívnejšie s celkovými 17 záznamami. Databáza Scopus neobsahuje informácie o niektorých krajinách, vrátane Srbska, Španielska a Turecka, ale naopak, Maďarsko je reprezentované 2 záznamami.

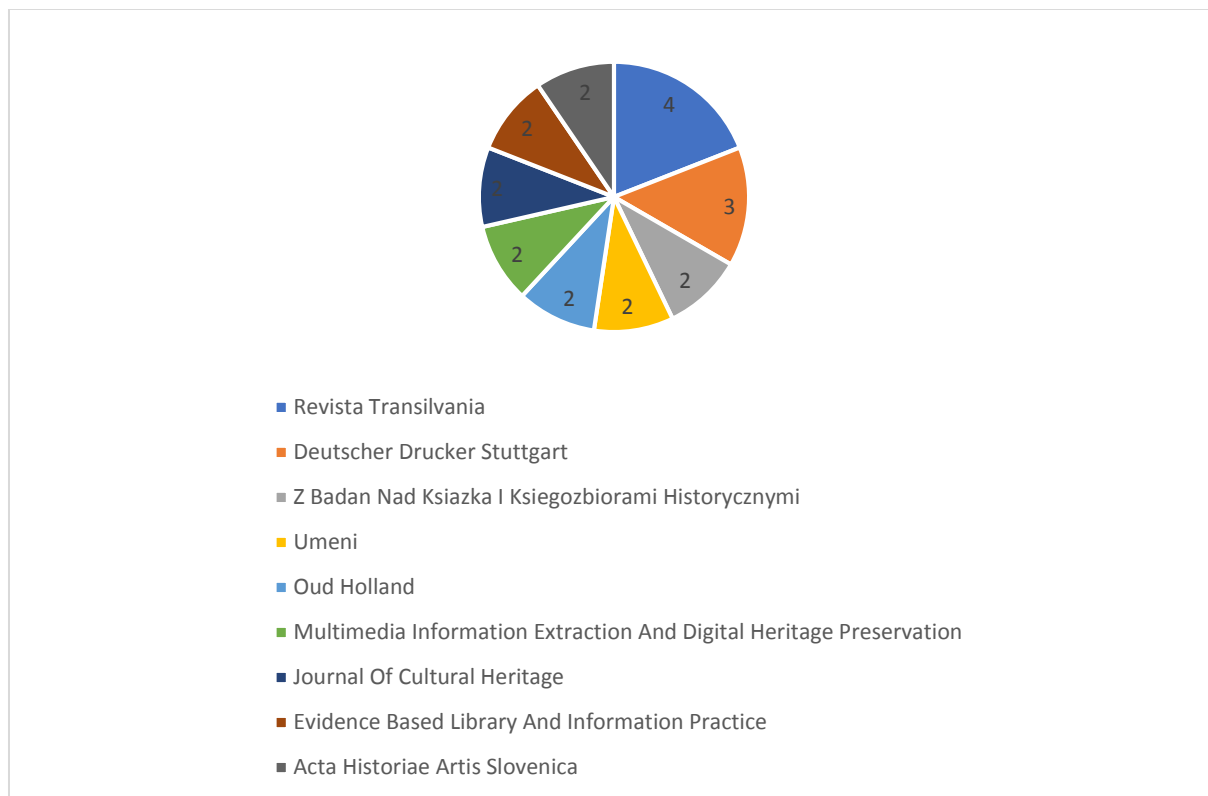
Graf 6 Krajiny publikujúce v databázach WoS a Scopus

V databáze WoS identifikujeme množstvo vydavateľstiev (viď graf 7), pričom len 7 z nich považujeme za úspešné vzhľadom na ich výrazne vyšší počet záznamov v porovnaní s ostatnými aktérmi na knižnom trhu. Najväčšie zastúpenie záznamov, a to konkrétne s počtom 6, pozorujeme u vydavateľstiev Elsevier a Sage.

Graf 7 Vydavatelja vo WoS

Databáza Scopus poskytuje prehľad konkrétnych vedeckých časopisov (vid' Graf 8), ktoré sú v nej indexované a sú otvorené možnostiam publikovania o problematike grafických výzdob a typografií starých tlačív. Z celkového počtu 59 sme vybrali 9 najlepších, ktoré dosiahli v tejto databáze 2 a viac záznamov. Najvýraznejšie zastúpenie sme identifikovali v prípade časopisov, ako sú Revista Transilvania a Deutscher Drucker Stuttgart.

Graf 8 Vedecké časopisy indexované v Scopus

Diskusia

Výsledky bibliometrickej analýzy dokazujú, že problematike grafickej výzdobe starých tlačí sa ani v medzinárodnom meradle nevenuje veľká pozornosť výskumníkov. Preto opodstatnenie spomínaného projektu a výskumu nabíra jasné kontúry. Výsledky ukazujú, že publikovanie v medzinárodnom prostredí sa rovnako ako v slovenskom prostredí nevenuje detailne dejinám knižnej grafiky a typografii starých tlačí.

V rámci projektu sme vykonali základný výskum, ktorý poslúži ako východisková báza dát pre hlbšie skúmanie problematiky. Výsledky tohto výskumu sú dostupné na webovom sídle projektu www.grafikastarachtlaci.uniza.sk a prispievajú k lepšiemu porozumeniu vývoja grafickej výzdoby v histórii tlače. S touto širšou perspektívou sa otvárajú nové možnosti pre ďalší výskum a prínos k rozvoju teórie a praxe v oblasti grafickej výzdoby starých tlačí. Sekundárna literatúra k danej problematike je zachytená v databáze sekundárnej literatúry, ale rozhodne ju nepovažujeme za uzatvorenú.

Limity výskumu

Pri realizovaní nášho výskumu sme identifikovali nasledovné prekážky, ktoré sú zároveň predmetom ďalšieho skúmania:

- Necessitas kvalitatívneho výskumu s využitím obsahovej analýzy na identifikáciu relevantných zdrojov zameraných priamo na predmet výskumu.
- Hľadanie v online katalógu SNK v základnom režime nedopomohlo poskytnúť relevantné informácie. Bolo nevyhnutné využiť rozšírené vyhľadávanie, ktoré avšak poskytlo obmedzený počet zdrojov zameraných na grafickú výzdobu starých tlačí pri využití základných kľúčových slov. Pri analýze záznamov sme identifikovali nesprávne kategorizovanie záznamov, a taktiež chýbala adekvátne sadzba kľúčových slov. Naopak, NKC disponuje vyšším počtom relevantných zdrojov. Pri preskúmaní záznamov sme pozorovali lepšiu kategorizáciu a efektívnejšie využívanie adekvátnych kľúčových slov zadaných v predmete hľadaného dokumentu, čo výrazne prispieva k presnejšiemu identifikovaniu zdrojov aj v špecifickejších oblastiach výskumu.

Zoznam použitých zdrojov

AUGUSTÍNOVÁ, Eva a kolektív, *VEGA č.1/0181/21 Grafická výzdoba a typografia starých tlačí vydaných na Slovensku v kontexte sa vyvíjajúcej sa tlačiarenskej techniky* [projektová dokumentácia]. Žilina: Katedra mediamatiky a kultúrneho dedičstva, Fakulta humanitných vied, Žilinská univerzita, 2020.

KOLEKTÍV AUTOROV, 2023. *Grafika starých tlačí* [online]. 2023. [cit. 2023-12-12]. Dostupné na: <https://grafikastarychtlaci.uniza.sk/>

KNAPČOKOVÁ, Stanislava, 2018. *K dejinám knižnej ilustrácie na Slovensku 16. a 17. storočia*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2018. ISBN 978-80-8149-103-0.

Implementácia databáz knižnej grafiky

Vladimír FILIP

Pracovisko:KMKF FHV UNIZA, Mail: vladimir.filip@fhv.uniza.sk

Abstrakt

Článok sa zaoberá problematikou databázového spracovania údajov v kontexte projektu "Grafická výzdoba a typografia starých tlačí vydaných na Slovensku v kontexte vyvíjajúcej sa tlačiarenskej techniky". Databázy sú využité na efektívnu manipuláciu s veľkým množstvom dát. Článok opisuje výhody databázového spracovania a využíva nástroje ako phpMyAdmin, WordPress a knižnice MariaDB Connector/J, Apache POI, iText Java a Apache PDFBox potrebné pre konverziu a manipuláciu s dátami. Implementácia je založená na adaptívnom a responzívnom dizajne, zabezpečujúc prístup a použiteľnosť pre rôzne typy zariadení.

Kľúčové slová

grafická výzdoba, databázové spracovanie údajov, WordPress, databáza

Abstract

The article deals with the issue of database processing in the context of the project "Graphic decoration and typography of old prints published in Slovakia in the context of evolving printing technology". Databases are used for efficient manipulation of large amounts of data. The article describes the advantages of database processing and uses tools such as phpMyAdmin, WordPress and the MariaDB Connector/J, Apache POI and Apache PDFBox libraries needed for data conversion and manipulation. The implementation is based on an responsive design, ensuring accessibility and usability for different types of devices.

Keywords

graphic decoration, database processing, WordPress, database.

Úvod

Predkladaný článok pojednáva o problematike databázového spracovania údajov v rámci projektu Grafická výzdoba a typografia starých tlačí vydaných na Slovensku v kontexte vyvíjajúcej sa tlačiarenskej techniky (*VEGA 1/0181/21*). V navrhovanom kontexte sa projekt zaoberá problematikou starých tlačí a prináša nový, kvalitatívne odlišný pohľad na túto tému. Hlavné ciele projektu definujú výstupy – prezentačnú vrstvu výsledkov identifikovaných v rámci jednotlivých fáz realizovaného výskumu. V rámci všeobecného prieskumu výsledkov podobne orientovaných projektov sme definovali ako výstup identifikovaných, resp. rozšírených poznatkov, databázový systém prezentácie.

Databázu vo všeobecnosti môžeme chápať ako organizovanú kolekciu dát resp. údajov, ktorá je štruktúrovaná tak, aby umožňovala efektívne ukladanie, spracovanie a následné získavanie informácií. Databáza slúži prioritne na uchovávanie väčšieho množstva dát a umožňuje rýchly a štruktúrovaný prístup a manipuláciu s nimi. Hlavným cieľom v podstate je poskytnúť spoľahlivý a efektívny spôsob ukladania a manipulácie s dátami pre rôzne aplikácie, resp. systémy (Janoušek 2023).

O získavaní informácií môžeme hovoriť ak informáciu chápeme ako množinu dát ktoré majú istú pridanú hodnotu v určitom kontexte. Táto hodnota spočíva predovšetkým v schopnosti prijímateľa, ktorý by jej mal porozumieť, a súčasne by mala samotná informácia vyvolať zmeny v prijímateľovom myslení alebo správaní a v konečnom dôsledku prispieť k zlepšeniu rozhodovacích procesov.

Keďže informácie môžu byť reprezentované v rôznych formách, vrátane textu, čísel, obrazov, zvukov alebo iných foriem. Ich efektívne využitie závisí na schopnosti správneho získavania, ukladania, spracovania a šírenia v rámci relevantného kontextu.

V roku 1970 začala história relačných databáz článkom pána Codd s názvom " A Relational Model of Data for Large Shared Data Banks ". Hlavným prínosom tejto teórie bolo, že dáta sa stali nezávislými od akéhokoľvek hardvéru alebo systému ukladania dát. V praxi to znamenalo, že dáta mohli byť organizované do tabuliek, ktoré boli poprepájané relačnými vzťahmi. Inak povedané vznikali vzťahy medzi rôznymi množinami informácií (Codd 1970).

Súčasné databázy sú kľúčovým nástrojom pre mnohé informačné systémy, webové aplikácie, podnikové aplikácie a ďalšie technologické riešenia, kde je potrebné efektívne spravovať a manipulovať s veľkým objemom dát (Janoušek 2023).

Dáta vložené do tabuliek sú organizované logicky na princípoch, ktoré

- minimalizujú duplicitu;
- redukujú anomálie dát;
- zabezpečujú integritu dát (Janoušek 2023).

Ako uvádza Hallová (2023) medzi výhody databázového spracovanie dát môžeme zaradiť:

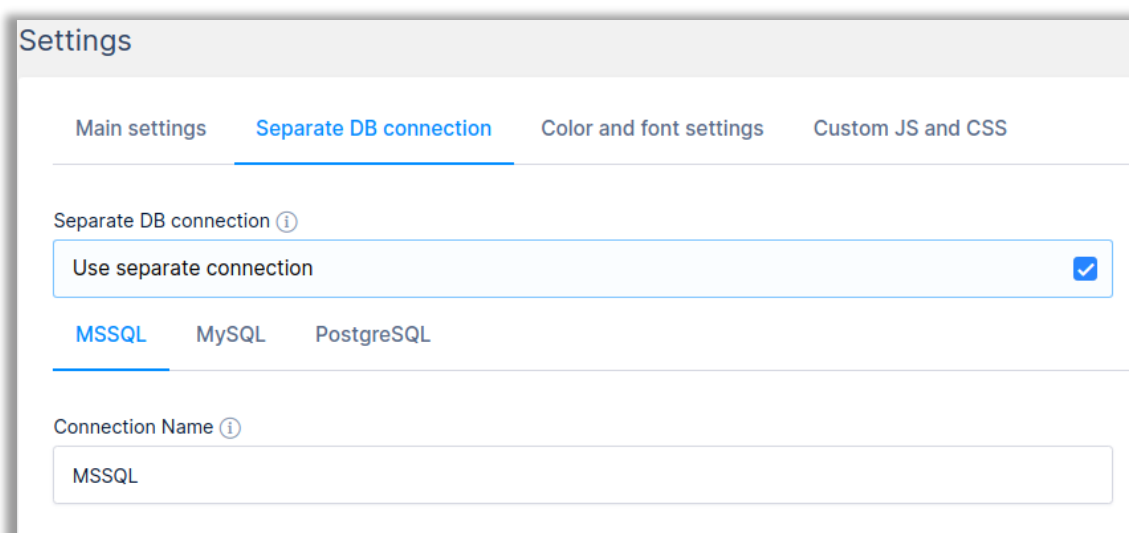
- štruktúry dátových súborov sú oddelené od aplikačných (*užívateľských*) programov;
- prístup k údajom je možný len prostredníctvom programov databázového systému a nie priamo;
- dáta je možné vyhodnotiť akýmkoľvek spôsobom;
- umožnený prístup viacerých užívateľov súčasne;
- zaistená ochrana údajov proti zneužitiu.

Databáza sa obvykle riadi systémom správy databáz (*DBMS*). Dáta spolu s DBMS a príslušnými aplikáciami tvoria celok označovaný ako databázový systém, často skrátené označovaný ako databáza. V súčasnosti sú údaje v bežných typoch databáz modelované v riadkoch a stĺpcoch usporiadaných do tabuliek, čo umožňuje efektívne spracovanie a vyhľadávanie údajov. Týmto spôsobom sú dáta ľahko prístupné, spravované, modifikované, aktualizované, kontrolované a organizované. Väčšina databáz využíva štruktúrovaný dotazovací jazyk (*SQL*) na zápis a vyhľadávanie údajov (Oracle 2023a).

Ako systém správy databáz sme zvolili phpMyAdmin (*vo verzii 5.2.1*). Tento softvérový nástroj napísaný v PHP, ktorý slúži na správu MySQL prostredníctvom webového rozhrania. phpMyAdmin podporuje rozsiahle možnosti manipulácie s databázami MySQL a MariaDB. Časté operácie, ako správa databáz, tabuliek, stĺpcov, vzťahov, indexov, používateľov, oprávnení a podobne, sú realizovateľné pomocou užívateľského rozhrania. Okrem toho poskytuje možnosť priameho vykonávania ľubovoľného SQL príkazu.

Samotná prezentačná vrstva nášho riešenia je realizovaná v prostredí bezplatného softvéru CMS Wordpress (vo verzii 6.4.2. – verzia v čase písania článku). Podľa W3Techs (2023), WordPress poháňa 42,7 % všetkých webových stránok distribuovaných prostredníctvom internetu, vrátane tých, ktoré nemajú redakčný systém (CMS) alebo s CMS kódovaným na mieru. Ak obmedzíme bázu údajov iba na webové stránky, ktoré využívajú CMS, podiel WordPress na trhu sa stane ešte dominantnejším. V tom prípade má WordPress 62,5% podiel na trhu redakčných systémov. To predstavuje jeden z hlavných dôvodov prečo sme využili spomínaný CMS systém.

Pre samotnú vizualizáciu dát – údajov, je využívaný doplnok wpDataTables (plugin) v systéme Wordpress. Hovoríme o tabuľkovom doplnku, ktorý sa prioritne používa na rýchle vytváranie údajových tabuliek a tabuľkových grafov z rôznorodých zdrojov (Excel, CSV, XML, JSON, PHP, MySQL, ...).

Obrázok 1 Plugin wpDataTables, využívaný pri implementácii riešenia.

Veľmi kľúčovou úlohou v celom procese je samotné spracovanie dát, ktoré boli identifikované v rámci výskumu dotknutého projektu. Samotné spracovanie dát chápeme ako činnosti nutné pri manipulácii s dátami s cieľom tieto údaje transformovať v rámci zadanej úlohy. V praxi to znamenalo, všetky činnosti ktoré bolo potrebné vykonať s jednotlivými údajmi samotnými riešiteľmi projektu. Samotné spracovanie bolo spracovávané v tabuľkovom procesore Excel na základe interne definovanej metodiky. Po samotnom spracovaní bolo potrebné transformovať jednotlivé dáta (reprezentované tabuľkou) do samotnej databázy. Tu bolo nutné zadefinovať samotnú tabuľku, ktorá sú ekvivalentom už spracovaných tabuliek. Výstupom

z projektu sú dve databázy. Prvá pojednáva o sekundárnej literatúre a druhá, primárna, sa venuje jednotlivým grafickým záznamom, ktoré boli identifikované aj na základe sekundárnej literatúry.

Primárna databáza obsahuje prioritne textové záznamy. Základná báza atribútov, pomocou ktorých je možné prehliadať jednotlivé záznamy predstavuje nasledovné: (*záznam, referencie, mesto, tlačiar, rok, ilustrátor, typ ilustrácie, obsah ilustrácie a kľúčové slová*). Keďže pracujeme v prostredí textovej relačnej databázy vo webovom prostredí, obrázky sú reprezentované URL adresou daného obrázkového záznamu – URL môžeme chápať ako textový zaznam (Mažgútová a Filip 2023).

Záznam	Referencie	Mesto	Tlačiar	Rok	Ilustrátor	Typ ilustrácie	Obsah ilustrácie	Kľúčové slová	Obrázok
A Bűnös Embernek Meg-Térése: Az igaz penitencia tartásának Műgya Rövid summában elő-adatik A Nagy Szombati Jézus Társaságának Catechetica Bibliothekájából M.DCCCXLVII. Nyomtat. Nagy-Szombatban, az Akadémiai betűkkel, 1747. Esztendőben. 108 s.	BÚST 18, 6. 1409	Tрнава	Akademická tlačiareň	1747		signet	Signet Akademieje tlačiarnie.	katolícka cirkev morálka náboženská príručky	
Andächtige Übung: und Autoptierung des bitttern Leidens und Sterbens Unsers Heilands Jesu Christi, für die arme Seelen im Fegfeuer, bey der heiligen Meß, und auf alle Täg der Wochen ausgetheilet. Nebst angehängten Tagzeiten und Litaneey, zu Hülff deren Abgestorbenen Christgläubigen, Samt dem Kern aller Gebether. Pressburg: gedruckt und zu finden bey Franz Augustin Patzko, 1771. 228 s.: [1] obr.	BÚST 18, 6. 358	Bratislava	Patzko, František Augustín	1771	Ziherhofer, A.	frontispice		katolícka cirkev modlitby	

Obrázok 2 Náhľad na primárnu databázu - výstup projektu.

Databáza sekundárnej literatúry obsahuje výlučne textové záznamy, kde základná báza atribútov pozostáva z atribútov (*stĺpcov*) popis, signatúra a kľúčové slová. Filtrovať jednotlivé údaje je možné na základe všetkých uvedených atribútov. Obe databázy sú prístupné prostredníctvom webového sídla na URL adrese: <https://grafikastarychtlaci.uniza.sk>.

Primárna grafika	Grafika s.l.
grafika_id : int(11)	grafika_id : int(11)
popis : text	popis : text
referencie : text	signatura : text
signatura : text	anotacia : text
klucove_slova : text	poznámka : text
mesto : text	klucove : text
tlaciár : text	
rok : text	
poznámky : text	
ilustrátor : text	
typ_ilustracie : text	
obsah_ilustracie : text	
url : text	

Obrázok 3 Tabuľky databáz s jednotlivými atribútmi a ich dátovými typmi.

Pre samotnú transformáciu z už spracovaných údajov v Excel dokumentov bol využitý na mieru vytvorené algoritmické spracovanie vytvorené v programovacom jazyku JAVA. Samotná programy zodpovedné za úpravu a prenos dát, do výsledných tabuliek reprezentovaných stranou phpMyAdmin, bolo spracované vo vývojom prostredí NetBeans. Prostredie poskytuje nástroje pre vývoj Java webových, podnikových, desktopových a mobilných aplikácií. Ďalšou výhodou samotného nástroja je že ide o bezplatné a open source prostredie pre vývoj aplikácií v operačných systémoch Windows, Mac, Linux a Solaris (Oracle 2023b).

Keďže nie všetka funkcionálna je dostupná v rámci samotného prostredia a súčasne jej vývoj by znamenal relatívne vyššiu časovú náročnosť. Rozhodli sme sa využívať už dostupné knižnice. Prvou knižnicou, ktorú sme sa rozhodli použiť je MariaDB Connector/J (*Dostupná na URL adrese: <https://mvnrepository.com/artifact/org.mariadb.jdbc/mariadb-java-client>*).

MariaDB Connector/J je predstavuje ovládač, ktorý bol vyvinutý špeciálne ako jednoduchý konektor JDBC (*Java database connectivity*) na použitie s databázovými servermi MariaDB a MySQL. Pôvodne bol založený na kóde Drizzle JDBC s mnohými doplnkami a opravami chýb (MariaDB 2023).

Samotný ovládač je zodpovedný za všetky procesy týkajúce sa s manipuláciou s tabuľkami na strane servera kde sa nachádzajú samotné tabuľky databázy.

Obdobný prípad nastáva pri manipulácii s Excel súbormi. Táto funkcionálna nie je obsiahnutá v bežnom balíčku základných nástrojov pre vývoj aplikácií JDK. Preto bolo nutné importovať knižnicu Apache POI, ktorá sprístupňuje metódy prístupu k súborom vo formátoch od spoločnosti Microsoft. (Dostupná na URL adrese: <https://mvnrepository.com/artifact/org.apache.poi/poi>)

Samotný algoritmus konverzie údajov spočíva na načítaní jednotlivých údajov v konkrétnej bunke v Excel dokumentu. Tieto údaje sú následne vkladane prostredníctvom knižnice MariaDB.jdbc do odpovedajúcej tabuľky konkrétnej databázy prostredníctvom príkazu INSERT (jazyk SQL).

```
public void vloz_do_DB_zaznam(String a, String b, String c, String d, String e)
{
    String insert = "INSERT INTO chronologia (popis,signatura,klucove,anotacia,poznanka) "
        + "VALUES ('"+a+"','"+b+"','"+c+"','"+d+"','"+e+"')";
    try {
        Statement stmt = (Statement) conn.createStatement();
        stmt.executeUpdate(insert);
        System.out.println("Insert sa podaril");
    } catch (SQLException e1)
    {
        System.out.println("Niečo sa pokazilo pri inserte");
    }
}
```

Obrázok 4 Kód využívaný pre samotné vkladanie dát do databázy.

Primárna databáza obsahuje grafickú prílohu (samotné grafické výstupy), ktoré sme sa rozhodli konvertovať do podoby súboru *.pdf. Nakoľko niektoré záznamy obsahujú viacero čiastkových grafických výstupov. Z tohto dôvodu je dokument PDF vyhovujúci. Nakoľko samotných grafických súborov je relatívne veľké množstvo, bolo nutné tieto algoritmicky spracovať. Manuálne spracovanie by predstavovalo výraznú časovú náročnosť. Keďže základný balík JDK neobsahuje knižnice pre prácu s PDF súbormi bolo nutné túto funkcionálnu importovať. Využili sme knižnicu iText Java ktorá umožňuje vytvárať a spravovať dokumenty PDF. (Dostupná na URL adrese: <https://mvnrepository.com/artifact/com.itextpdf/itextpdf/5.1.0>)

Pri skenovaní grafických formátov niektoré z inštitúcií, ktoré vykonávali samotný proces skenovania vyhotovili výsledné skenovanie do súboru formátu *.pdf. Finálne prevedenie obsahuje grafický náhľad dokument, čo predstavuje problém pri PDF súbor, ktorý je nepoužiteľný ako náhľad. Z tohto dôvodu bolo nutné vykonať konverziu z formátu PDF do

rastrového formátu *.jpg. Bolo nutné importovať knižnicu Apache PDFBox. Knižnica rozširuje funkcionality o vytváranie nových dokumentov PDF, manipuláciu s existujúcimi dokumentmi a možnosť extrahovať obsah z dokumentov. (*Dostupná na URL adrese: <https://mvnrepository.com/artifact/org.apache.pdfbox/pdfbox-app/2.0.23>*)

Ďalším z dôležitých cieľov kladených na samotné technické vypracovanie je zaručiť dobrú dostupnosť a použiteľnosť pre používateľov. Výsledná realizácia je implementovaná na základných paradigmách adaptívneho a responzívneho dizajnu. Keďže v súčasnosti bežný používateľ prístupuje na web prostredníctvom rôznorodých typov zariadení a rozlíšení obrazovky, je nanajvýš dôležité, aby bola zabezpečená istá komfortnosť a plynulosť z pohľadu ich práce so systémom (Mažútová a Filip 2023).

Záver

Predkladané databázy sú neoddeliteľnou súčasťou a jedným z hlavných výstupov vyššie spomínaného projektu. Hlavné ciele projektu smerujú k prezentačnej vrstve výsledkov, identifikovaných v jednotlivých fázach výskumu. Súčasná databáza je nevyhnutná pre informačné systémy, webové a podnikové aplikácie, poskytujúce efektívne spravovanie veľkého objemu dát. Výber databázového systému, v tomto prípade phpMyAdmin, a redakčného systému WordPress, ukazuje praktickú implementáciu. Dôkladné spracovanie údajov v Excel a ich transformácia do databáz je kľúčovým krokom v projekte. Technická implementácia využíva nástroje, ako MariaDB Connector/J pre prácu s databázou a Apache POI pre manipuláciu s Excel súborami. Knižnice iText Java a Apache PDFBox zabezpečujú konverziu a prácu s PDF súborami. Rovnako je kladený dôraz na dostupnosť a použiteľnosť pre používateľov, implementovanú na princípoch adaptívneho a responzívneho dizajnu.

Zoznam použitých zdrojov

CODD, E.F., 1970. A Relational Model of Data for Large Shared Data Banks. In: *Communications of the A. C. M.* [online]. New York: The Association for Computing Machinery. 1970, roč. 13, č. 6 [cit. 2023-16-12]. Dostupné na: <https://www.seas.upenn.edu/~zives/03f/cis550/codd.pdf>

JANOUSĚK, Jaroslav, 2023. *Relačné databázy - pojem, história a vlastnosti* [online]. Košice: SPŠ elektrotechnická, 2023 [cit. 2023-16-12]. Dostupné na: <https://www.spseke.sk/tutor/prednasky/reldatab.htm>

HALLOVÁ, Marcela, 2023. Databázové spracovanie dát. *Databázové systémy* [online]. Nitra: SPU, 2023 [cit. 2023-16-12]. Dostupné na: <https://moodle.uniag.sk/mod/book/view.php?id=3032&chapterid=784&lang=en>

ORACLE, 2023a. *What Is a Database?* [online]. Redwood Shores: Oracle Corporation, 2023 [cit. 2023-16-12]. Dostupné na: <https://www.oracle.com/database/what-is-database/>

ORACLE, 2023b. *The Smarter and Faster Way to Code* [online]. Redwood Shores: Oracle Corporation, 2023 [cit. 2023-16-12]. Dostupné na: <https://www.oracle.com/tools/technologies/netbeans-ide.html>

W3TECHS, 2023. *Usage statistics and market share of WordPress* [online]. Rebengrund: Q-Success, 2023 [cit. 2023-16-12]. Dostupné na: <https://w3techs.com/technologies/details/cm-wordpress>

MARIADB, 2023. *MariaDB MaxScale* [online]. Redwood: MariaDB Foundation, 2023 [cit. 2023-16-12]. Dostupné na: <https://mariadb.com/kb/en/maxscale/>

MAŽGÚTOVÁ Veronika a Vladimír FILIP, 2023. Databázy ako výsledok projektovej činnosti v akademickom prostredí a ich význam pre výskum dejín knihy a knižníc. In: *Kniha 2023: Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2023, s. 365 – 375. ISBN 978-80-8149-165-8.

Grafická výzdoba a typografia starých tlačí ako objekt skúmania a prezentácie výskumov v digitálnych humanitných a spoločenských vedách

Veronika MAŽGÚTOVÁ a Adam HNAT

Pracovisko: KMKD, FHV, UNIZA, Mail: veronika.mazgutova@fhv.uniza.sk;adam.hnat@fhv.uniza.sk

Abstrakt

Digitálne humanitné vedy sú oblasť, ktorá sa už dlhšiu dobu dostáva do popredia ako fenomén, ktorý prináša nové postupy vo výskumoch a prezentácii výsledkov výskumov humanitných a spoločenských vied. Článok sa venuje grafickej výzdobe a typografii starých tlačí ako objektu samotného skúmania výskumníkmi v oblasti digitálnych humanitných a spoločenských vied a poskytuje prehľad o možnostiach prezentácie výsledkov v danej problematike. Téma vychádza z projektu VEGA 1/0181/21, riešeného na Katedre mediamatiky a kultúrneho dedičstva, Fakulty humanitných vied, Žilinskej univerzity v Žiline.

Kľúčové slová

grafická výzdoba, typografia, digitálne humanitné vedy, staré tlače, knižná kultúra

Abstract

Digital humanities is a field that has been gaining prominence for some time as a phenomenon that brings new practices in research and presentation of research results in the humanities and social sciences. The article discusses the graphic decoration and typography of old prints as an object of investigation by researchers in the field of digital humanities and social sciences and provides an overview of the possibilities of presenting the results in the field. The topic is based on the project VEGA 1/0181/21, researched at the Department of Mediamatics and Cultural Heritage, Faculty of Humanities, University of Žilina.

Keywords

graphic design, typography, digital humanities, old prints, book culture

Úvod

Oblasť digitálnych humanitných a spoločenských vied – *digital humanities* sa v nedávnej dobe rýchlo etablovala vo výskumnej sfére. Napriek tomu, že publikácie v tejto oblasti neustále pribúdajú, autori sa vo veľkej miere venujú len úzkym pohľadom na vlastný úsek v tejto problematike. Doteraz nejednotná terminológia a chýbajúca zhoda vo vedeckých kruhoch o cieľoch a konkrétnom obsahu digitálnych humanitných a spoločenských vied spôsobuje mierne odchýlky v metodológii a v prístupe jednotlivých projektov k definovaniu ich konkrétnych cieľov. Jednotlivé definície digitálnych humanitných a spoločenských vied sa od seba odlišujú mierne, ale existujú aj výraznejšie polemiky o tom, či je táto oblasť novým vedným odborom alebo len prepojením už existujúcich vedných odborov a využívania informačných technológií na rôznych úrovniach vedeckej komunikácie a v rôznych fázach životného cyklu výskumu. Cieľom tohto článku nie je hlbšie sa zamýšľať nad problematikou definovania danej oblasti, preto z veľkého množstva definícií vyberieme tie, ktoré majú čo najuniverzálnejšiu platnosť a sú východiskovým bodom pre nosnú tému, ktorou je výskum grafickej výzdoby a typografie starých tlačí a prezentácie jeho výsledkov v prostredí digitálnych humanitných vied z pohľadu identifikácie best practice.

Digitálne humanitné a spoločenské vedy

V anglickom jazyku sa využíva pre pomenovanie tejto oblasti skúmania pojem „*digital humanities*“ (ďalej len DH). V slovenskom jazyku sa využívajú najčastejšie dva ekvivalenty a to: „*digitálne humanitné vedy*“ a presnejšie slovné spojenie „*digitálne humanitné a spoločenské vedy*“. Druhý variant vystihuje viac obsah, ktorý sa v medzinárodnom ponímaní vzťahuje na problematiku DH. Ako sme už spomínali, definícií tohto pojmu existuje mnoho. Prikláňame sa k tvrdeniam, že DH nie sú novým vedným odborom, ale sú akýmsi pomyselným zastrešením pre využívaní digitálnych technológií vo výskume a v prezentácii výsledkov výskumu, ktorý sa vykonáva v humanitných a spoločenských vedných odboroch ukotvených v slovenskom prostredí prostredníctvom Smernice č. 55/2022 z 15.9.2022 o sústave odborov vedy a techniky a číselníku odborov vedy a techniky.¹

¹ Aktuálne platný Číselník odborov vedy a techniky na: <https://www.minedu.sk/sustava-a-ciselnik-odborov-vedy-a-techniky/>

Synergia digitalizácie a humanitných vied: Nové dimenzie výskumu a interpretácie

Digitálne humanitné vedy (DHV) predstavujú vzájomné prepojenie informačno-komunikačných a digitálnych technológií s oblasťou humanitných disciplín. Kooperácia medzi týmito dvoma oblasťami spočíva v systematickom využívaní digitálnych zdrojov v rámci humanitných vied a efektívnej analýze s cieľom aplikovať tieto poznatky v praxi (Drucker 2021).

Informačno-komunikačné technológie (IKT) v rámci DH sú rozpoznávané v päťici rozmanitých perspektív. DH ich formálne konceptualizujú ako nástroj, objekt štúdia, médiá, formu výskumného laboratória a simultánne ako rámec pre rôznorodé aktivity (Svensson 2010). Názov vznikol s primárnym zámerom vyjasniť špecifické interakcie a vzťahy medzi oblasťami humanitných vied a informačno-komunikačnými technológiami (Svensson 2009).

Majerová (2018) tvrdí, že digitálne humanitné vedy by mali plniť nasledujúce funkcie:

1. Poskytovať platformu s kapacitou vytvárania špecializovaných digitálnych knižníc, ktoré obsahujú plnohodnotný obsah úzko prepojený s konkrétnymi oblasťami humanitných vied.
2. Slúžiť ako platforma schopná identifikovať obsah alebo objekt, kategorizovať ho a nakoniec ho sprístupniť.
3. Poskytovať možnosť vytvárať nové diela.
4. Predstavovať príležitosť pre vznik nových partnerstiev v rámci spolupráce na projektoch.

Vzhľadom na to, že Dr. Majerová je spoluriešiteľkou projektu sme jej prístup k DH prebrali pri tvorbe výstupov projektu a využili sme DH ako platformu na vytváranie špecializovanej digitálnej knižnice, ktorá obsahuje objekty spojené s humanitnými vedami, konkrétne s digitalizátmi výtvarných prvkov knihy. Výsledkom tejto činnosti je výstup dostupný na: <https://grafikastarychtlaci.uniza.sk/index.php/primarna-databaza/>

Pre lepšie pochopenie problematiky tvorby takéhoto výstupu, ktorý zodpovedá filozofii DH v medzinárodnom kontexte sme sa v rámci tohto článku zamerali na identifikáciu best practice. Cieľom je dokázať rovnaký prístup k prezentácii výstupov z humanitného výskumu podobného typu v medzinárodnom meradle.

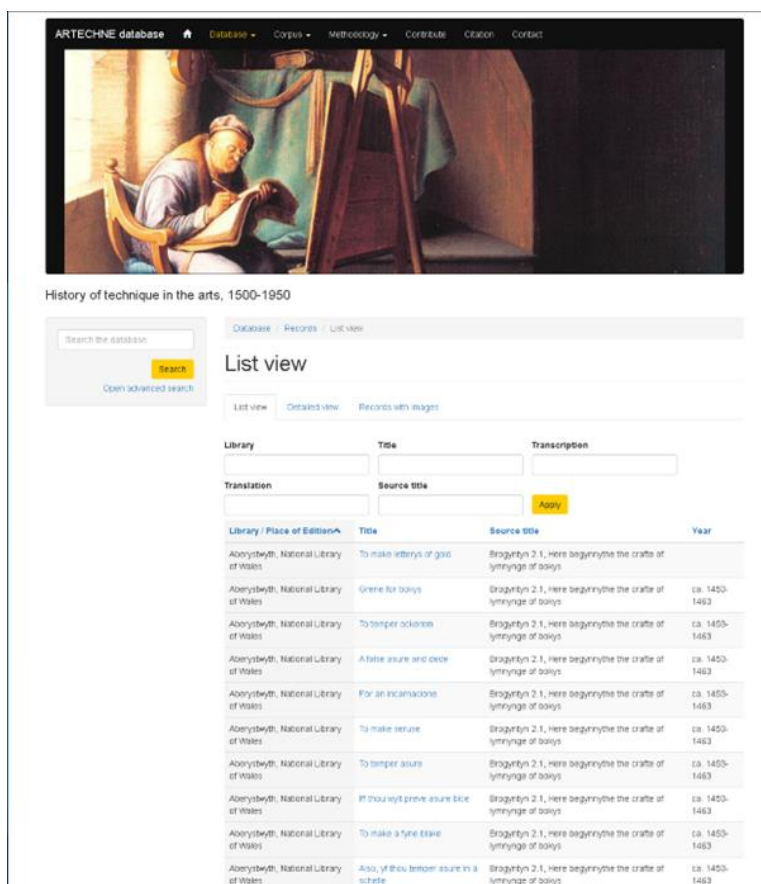
Identifikovali sme štyri zahraničné projekty, ktoré svojim obsahom zapadajú do rámca skúmanej problematiky dejín knižnej grafiky. Detekciu best practice sme vykonávali s pomocou platforiem na združovanie projektov DH ako je napríklad EADH - The European Association for Digital Humanities.

V nasledujúcej časti stručne predstavíme vybrané platformy, ktoré sa najviac približovali našim výstupom a ich spôsob prezentácie získaných dát z výskumu dejín knižnej grafiky

ARTECHNE

Výskumná databáza ARTECHNE zahŕňa komplexný digitálny archív vyhľadateľných prameňov týkajúcich sa remeselných techník a umeleckých príručiek knižnej grafiky, datovaných do obdobia od roku 1500 do 1900 zaznamenaných v latinčine, holandčine, nemčine, angličtine, francúzštine, taliančine a španielčine. Databáza je optimalizovaná pre použitie vo webovom prehľadávači (ARTECHNE 2016-2019).

Konkrétny projekt a jeho výstupy sú dostupné na: <https://artechne.hum.uu.nl/>

The screenshot displays the ARTECHNE database interface. At the top, there is a navigation bar with links: Home, Database, Corpus, Methodology, Contribute, Citation, and Contact. Below the navigation bar is a large image of a person working at a desk. The main heading is "History of technique in the arts, 1500-1950". Below this, there is a search bar with the text "Search the database" and a "Search" button. To the right of the search bar, there are tabs for "Database", "Records", and "List view". The "List view" tab is selected. Below the search bar, there are input fields for "Library", "Title", "Transcription", "Translation", and "Source title", with an "Apply" button. Below these fields is a table with the following columns: "Library / Place of Edition", "Title", "Source title", and "Year". The table contains several rows of data, including records from the "Aberystwyth, National Library of Wales" and "Groningen, National Library of Wales".

Library / Place of Edition	Title	Source title	Year
Aberystwyth, National Library of Wales	To make letterys of gold	Brugartyn 2.1, here begunnythe the crafte of lymnyng of boyys	
Aberystwyth, National Library of Wales	Greene for boyys	Brugartyn 2.1, here begunnythe the crafte of lymnyng of boyys	ca. 1450-1463
Aberystwyth, National Library of Wales	To temper ockewes	Brugartyn 2.1, here begunnythe the crafte of lymnyng of boyys	ca. 1450-1463
Aberystwyth, National Library of Wales	A false assure and dece	Brugartyn 2.1, here begunnythe the crafte of lymnyng of boyys	ca. 1450-1463
Aberystwyth, National Library of Wales	For an exclamacione	Brugartyn 2.1, here begunnythe the crafte of lymnyng of boyys	ca. 1450-1463
Aberystwyth, National Library of Wales	To make seruse	Brugartyn 2.1, here begunnythe the crafte of lymnyng of boyys	ca. 1450-1463
Aberystwyth, National Library of Wales	To temper assure	Brugartyn 2.1, here begunnythe the crafte of lymnyng of boyys	ca. 1450-1463
Aberystwyth, National Library of Wales	If thou wilt prove assure bice	Brugartyn 2.1, here begunnythe the crafte of lymnyng of boyys	ca. 1450-1463
Aberystwyth, National Library of Wales	To make a fyne escape	Brugartyn 2.1, here begunnythe the crafte of lymnyng of boyys	ca. 1450-1463
Aberystwyth, National Library of Wales	Also, if thou temper assure in a schele	Brugartyn 2.1, here begunnythe the crafte of lymnyng of boyys	ca. 1450-1463

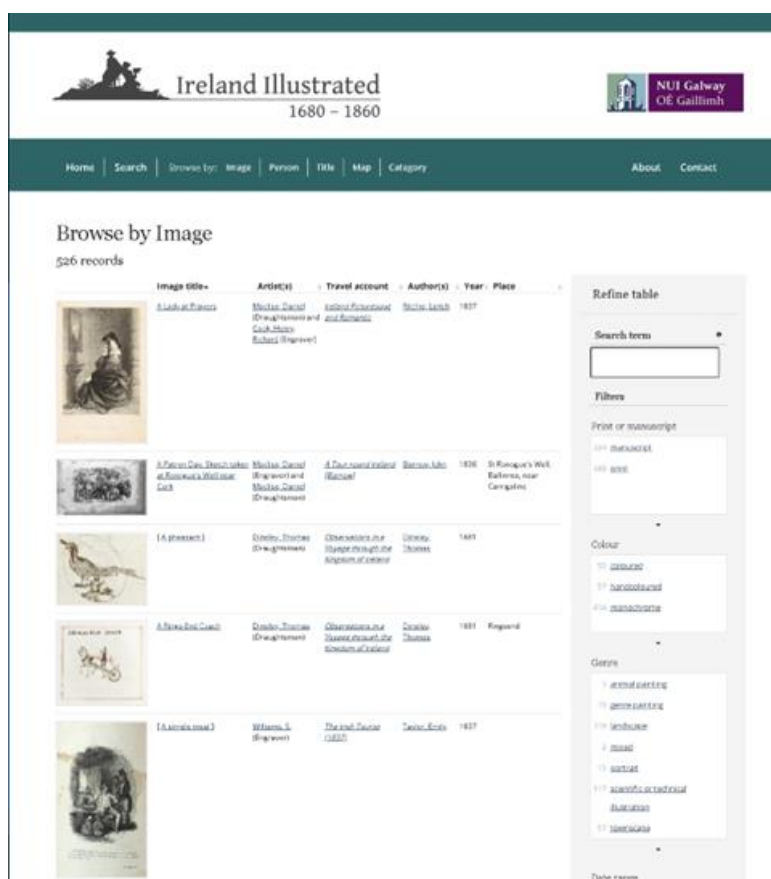
Obrázok 1 Webová stránka projektu ARTECHNE

Tento výskumný nástroj vychádza z projektu s akronymom ARTECHNE, ktorý sa venuje digitálnemu uchovávaniu, porovnávaniu a analýze textových prameňov v oblasti vizuálnych a dekoratívnych umení a experimentálnych rekonštrukcií. V rámci aktuálneho vyhľadávania v databáze je možné zobrazit' výsledky vo forme zoznamov s možnosťou prezerania digitálnej kópie celého prameňa a slovných mračien. Geo-tagovanie všetkých prameňov umožňuje vizualizáciu geografického a historického rozšírenia prameňov na mape a časovej osi (ARTECHNE 2016-2019).

Ireland Illustrated, 1680-1860

Databáza "Ireland Illustrated, 1680-1860" predstavuje súbor viac ako 500 obrazov írskej proveniencie s priloženým textom, získaných z viac ako 50 manuskriptov a tlačených diel. Databáza poskytuje možnosť dôkladne skúmať, vytvárané reprezentácie Írska v priebehu dvoch storočí. Kolekcia vychádza z predpokladu, že kombinácia slova a obrazu v ilustrovaných cestopisných knihách formovala vnímanie sveta od počiatkov tlače až po éru fotografie. "Ireland Illustrated" zdôrazňuje význam výberu obrazov v tlačiarach a dôrazu venovanému popisu v kontexte budovania predstavy o Írsku. Sprístupnená databáza týchto ilustrovaných materiálov podnecuje ďalšie štúdium všeobecných tendencií dobového vnímania Írska a taktiež analýzy estetických a ideologických faktorov pôsobiacich pri tvorbe ilustrácií. Vzťahy medzi miestami, obrazmi a textom prinášajú nový pohľad na interakcie medzi jednotlivými autormi, umelcami a vydavateľmi (NUI Galway 2017 – 2023).

Bližšie informácie k danému projektu sú verejnosti dostupné na webovej stránke: <https://ttce.nuigalway.ie/irelandillustrated/>

Obrázok 2 Webová stránka projektu Ireland Illustrated

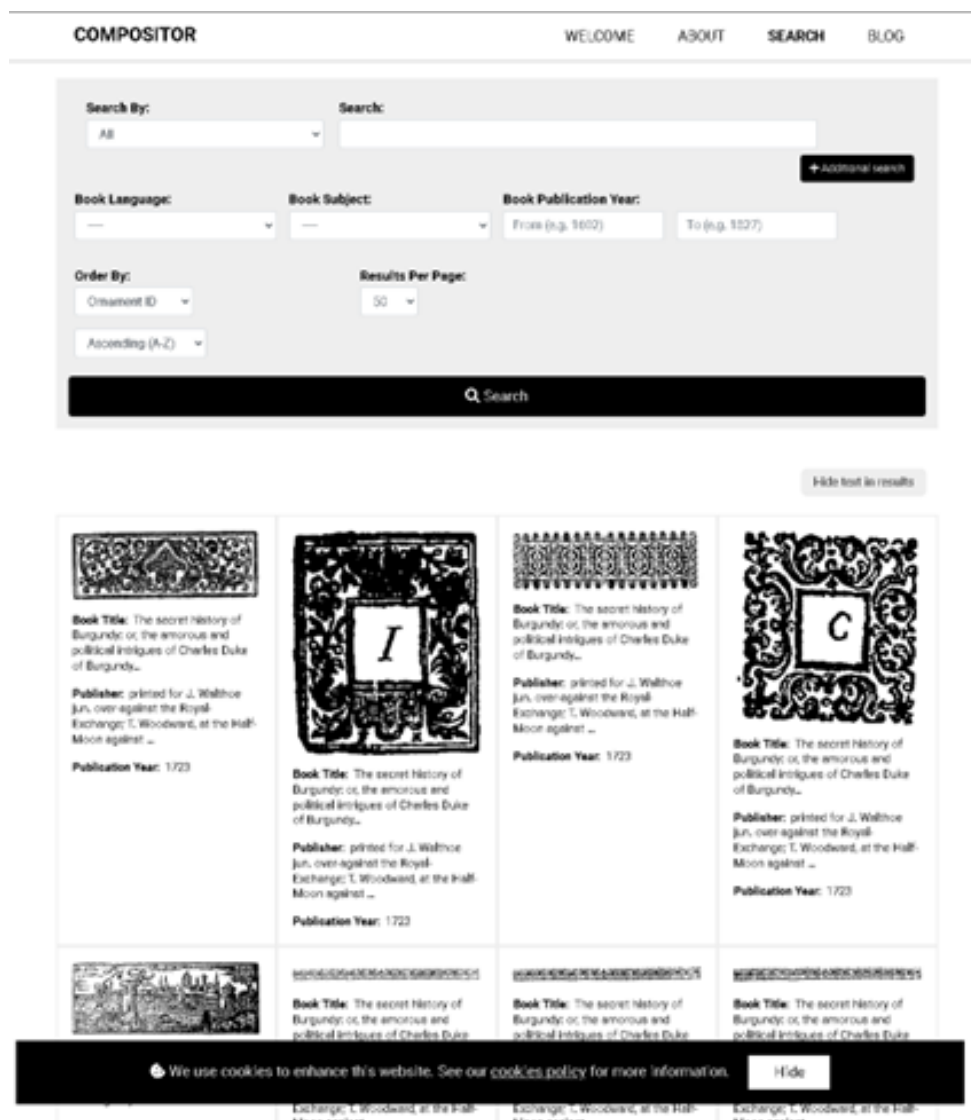
COMPOSITOR

Tretím a najviac podobným projektom k projektu Grafická výzdoba a typografia starých tlačí na Slovensku v kontexte rozvíjajúcej sa tlačiarenskej techniky. Výstup projektu v podobe špecializovanej databázy s konkrétnymi grafickými výzdobami starých tlačí je veľmi podobný nami vytvorenej databázy. V našej databáze sa však nachádza aj typológia grafickej výzdoby, ktorá v tomto projekte absentuje.

„Compositor“ predstavuje projekt University of Birmingham, ktorá vytvorila databázu ornamentov tlačiarov z osemnásteho storočia. Nakoľko knihy tohto obdobia sa vyznačovali vysokou úrovňou dekorácie a ornamentiky, databáza obsahuje záznamy ornamentov vyrezávaných ako ručne do dreva alebo kovu tak aj liate ornamenty, rytiny a fleuróny (dekoratívna typografia). Nakoľko sú tlačiarňové ornamenty predmetom výskumníkov nie len tohto projektu, je databáza sprístupnená pre širšiu odbornú verejnosť prostredníctvom webového prehľadávača. Pri prezeraní ornamentov v databáze je možné filtrovať podľa dátumu, tlačiarne, mesta alebo autora, alebo vyhľadávať konkrétny ornament alebo knihu. V

projekte je databáza využívaná najmä pre výskum raného grafického dizajnu a remeselného umenia. Výskum týchto drobných umeleckých diela môže taktiež podľa autorov projektu prispieť k bližšiemu pochopeniu a odhaleniu prípadov pirátstva či podvodov pri kopírovaní kníh (University of Birmingham 2023).

Viac informácií o projekte COMPOSITOR je dostupných na: <https://compositor.bham.ac.uk/>

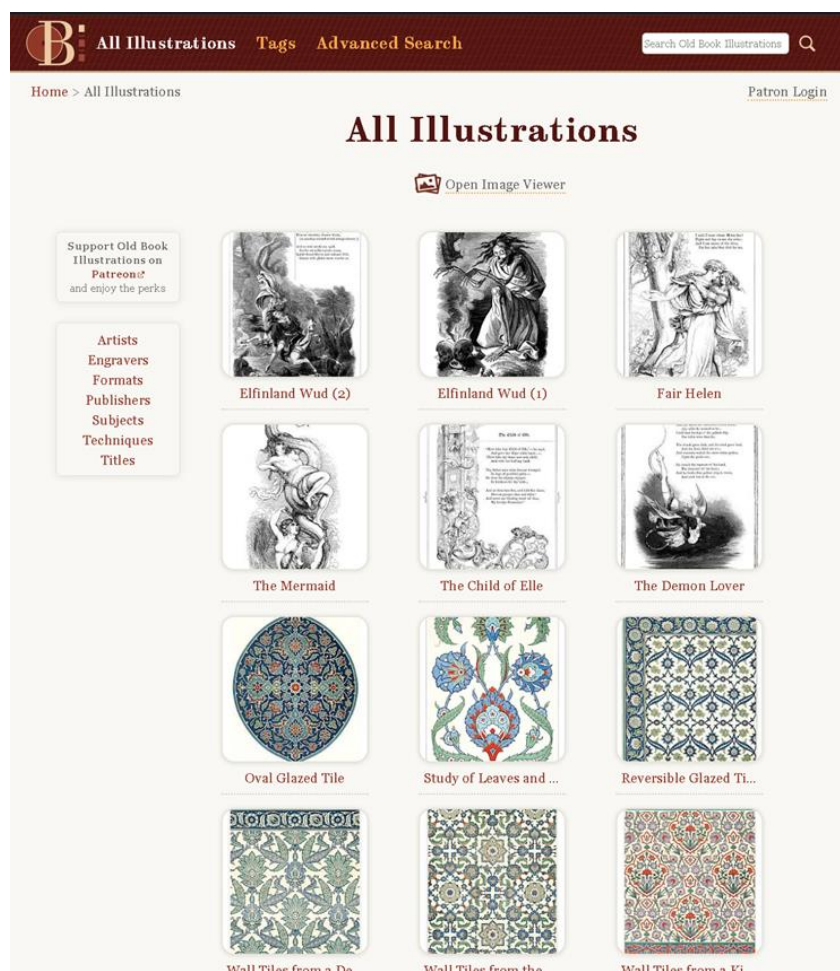
Obrázok 3 Databáza projektu COMPOSITOR

Old Book Illustrations

Posledným identifikovaným príkladom dobre praxe v zahraničí je databáza s názvom Old Book Illustrations.

Táto databáza vznikla pre potreby zdieľania ilustrácií z neprebádanej zbierky kníh, ktorú sa autori projektu rozhodli naskenovať a publikovať. Autori sa z dôvodu vkusu, konzistencie a praktickosti rozhodli nerozširovať časový rámec ilustrácií publikovaných v ich databáze a stanovili ho na obdobie medzi 18. storočím až prvou štvrtinou 20. storočia. Svoje primárne úsilie presunuli na ponúknuť čo najviac rôznych možností vyhľadávania konkrétnej ilustrácie. Databáza umožňuje vyhľadávať ilustrácie podľa umelca, rytca, vydavateľa, techniky, obsahu ilustrácie, dátum vzniku a ďalších špecifikácií. Jednotlivé digitálne záznamy v databáze nepredstavujú dokonalú digitálnu kópiu prameňa, ale boli digitálne „obnovené“ do podoby, ktorá by mala byť zhodná alebo veľmi blízka tlačovému výstupu, ktorý umelec vytvoril. Pre výskumníkov je však možnosť vyžiadania neupravenej verzie publikácie (Old book Illustration 2007 -2023).

Viac informácií a samotná databáza sú dostupné na: <https://www.oldbookillustrations.com/>

Obrázok 4 Webová stránka projektu Old book Illustration

Záver

Nami identifikované projekty DH môžeme považovať za príklady dobrej praxe z viacerých dôvodov. Aj napriek tomu, že stopercentne nezodpovedajú nášmu národnému výskumu v projekte Grafická výzdoba a typografia starých tlačí na území Slovenska v kontexte rozvíjajúcej tlačiarenskej techniky, a teda nie je možné porovnávať jednotlivé výstupy na základe špecifických kritérií, môžeme s istotou tvrdiť, že sú dobrým príkladom toho ako využívať IKT pre prezentáciu výsledkov výskumu. Spôsob kategorizácie objektov v konkrétnych databázach, ale aj zverejňovanie informácií o cieľoch projektov a metodike zberu dát je v procese vedeckej komunikácie a interdisciplinárnych tímov vznikajúcich v oblasti DH nesmierne dôležité. Digitálne platformy, ktoré posledné roky vznikajú na podporu prezentácie kultúrneho dedičstva sú dôležité nielen pre pochopenie národných kultúrnych hodnôt, ale aj presahy jednotlivých kultúr a sú dôkazom toho, že akékoľvek remeslo (tlačiar, ilustrátor, rytci...) alebo umenie neexistuje v uzavretom priestore, ale vzájomná komunikácia na tejto úrovni tu bola v minulosti a prezentáciou národných výsledkov v digitálnom prostredí zvyšujeme šancu na jej odhalenie.

Zoznam použitej literatúry

ARTECHNE, 2016-2019. *ARTECHNE Database* [online]. 2016-2019 [cit. 2023-12-12].

Dostupné na: <https://artechne.hum.uu.nl/>

DRUCKER, Johanna, 2021. *Digital Humanities Coursebook*. London: Routledge, 2021.

ISBN 9780367565756.

MAJEROVÁ, Jarmila, 2018. Digitálne humanitné vedy In: *MKD revue o nových médiách a kultúrnom dedičstve*, 2018, roč. 5, č. 2 [online]. 2018 [cit. 2023-10-12]. ISSN 1339-777X.

Dostupné na: https://fhv.uniza.sk/mkd_revue/02_2018/02_2018_majerova.pdf

NUI Galway, 2017 – 2023. *Ireland Illustrated, 1680-1860* [online]. 2023 [cit. 2023-12-12].

Dostupné na: <https://ttce.nuigalway.ie/irelandillustrated/>

Old book Illustration 2007 -2023. 1860 [online]. 2007-2023 [cit. 2023-12-12]. Dostupné na:

<https://www.oldbookillustrations.com/>

SVENSSON, Patrik, 2009. Humanities Computing as Digital Humanities. In: *Digital Humanities Quarterly*, 2009, roč. 3, č. 3 [online]. 2009 [cit. 2024-01-12]. ISSN 1938-4122.

Dostupné na: <http://digitalhumanities.org/dhq/vol/3/3/000065/000065.html>

SVENSSON, Patrik, 2010. The landscape of digital humanities. In: *Digital Humanities Quarterly*, 2010, roč. 4, č. 1 [online]. 2010 [cit. 2024-01-12]. ISSN 1938-4122. Dostupné na:

<http://digitalhumanities.org/dhq/vol/4/1/000080/000080.html>

UNIVERSITY OF BIRMINGHAM, 2023. *COMPOSITOR* [online]. 2023 [cit. 2023-12-12].

Dostupné na: <https://compositor.bham.ac.uk/>

K problematike možností a limitov obmedzení slobody prejavu v raných filozofických reflexiách liberalizmu Johna Stuarta Milla

Paradoxy a perspektívy

Jakub ŠVEC

Pracovisko: KF FHV UNIZA, Mail: jakub.svec@fhv.uniza.sk

Abstrakt

Predkladaný článok sa venuje aktuálnej téme o možnostiach a limitoch obmedzovať prejav v demokratickom občiansko-politickom verejnom a mediálnom priestore v kontexte raných myšlienok Johna Stuarta Milla, predovšetkým tých, ktoré prezentoval v diele O slobode. Toto úzkoprofilové vymedzenie je účelové, nakoľko tieto rané postoje autora boli v druhej polovici jeho tvorby revidované. Text na problematiku nenahliada interdisciplinárne, ale cez úzku a špecifickú optiku politickej filozofie jedného z vrcholných predstaviteľov liberalizmu Johna Stuarta Milla. Text čitateľovi poskytuje úzko profilovanú analýzu a syntézu kľúčových myšlienok predmetného filozofa, ktoré vo výsledku poskytujú neortodoxný záver. Ten okrem akcentu na ochranu slobody slova a prejavu hovorí aj o špecifických situáciách, kedy aj z hľadiska liberálnych filozofických pozícií za istých okolností môže autorita pristúpiť k obmedzeniu individua. Filozofické stanovisko predstavuje popri právnom, etickom či sociologickom pohľade na problematiku ďalšie rozšírenie diskusie o možnostiach a limitoch slobodného prejavu v mediálnom a verejnom priestore.

Kľúčové slová

Sloboda slova, liberalizmus, individualita, sloboda prejavu

Abstract

The presented article deals with the current topic of the possibilities and limits of free speech in the democratic civil-political public and media space in the context of the early ideas of John Stuart Mill, especially those he presented in the work On Liberty. This specific definition is

purposeful, because early attitudes of the author from mentioned book were revised in the second half of his career. The text does not deal with issue by an interdisciplinary way, but through the specific context of political philosophy one of the top representatives of liberalism, John Stuart Mill. The text provides the reader specific profiled analysis and synthesis of the key ideas of the philosopher in question, which in the end of the day provide an unorthodox conclusion. In addition to the accent on protection of freedom of speech and expression, text also talks about specific situations where, even from the point of view of liberal philosophical positions, under certain circumstances, the authority can proceed to restrict the individual. In addition to the legal, ethical or sociological view of the issue, the philosophical standpoint represents a further expansion of the discussion about the possibilities and limits of free speech in the media and public space.

Keywords

freedom of speech, liberalism, individuality, freedom of expression

Úvod

Sloboda slova a prejavu je v súčasnom občiansko-politickom ale aj akademicko-teoretickom priestore často frekventovanou premennou. Okrem tradičných diskusií o tejto hodnote, ktorá predstavuje bazálnu kategóriu pre pluralitné demokracie, registrujeme predovšetkým v kontexte pandemickej krízy interdisciplinárne ale aj odborovo izolované diskusie v akademickom prostredí o tom, aká je miera slobody slova a prejavu vo verejnom priestore. Na pozadí prekonanej pandémie, ktorá v európskom priestore naplno prepukla vo februári 2020 a jej doznievanie pociťujeme ešte dnes tvrdíme, že súčasný úzus k tejto téme v humanitných a sociálnych vedách predstavuje to, čo by odborníci z oblastí práva, politológie, sociológie, mediálnych štúdií, filozofie či psychológie len s ťažkosťami mohli pokladať za status quo. Občiansko-politická spoločnosť ako aj mediálny priestor bol a je totiž konfrontovaný s nárastom podielu dezinformácií a hoaxov, pričom niektoré z nich s postupom času vyhodnotila spoločnosť ako škodlivé, nebezpečné, potenciálne ohrozujúce či nežiadúce. Dodávame, že je potrebné dôrazne rozlišovať medzi pojmami „hoax“ a „dezinformácia“, pričom v tomto procese zohrávajú dôležitú úlohu viaceré zložky občiansko-politickej spoločnosti: školstvo, politická reprezentácia, justícia, mediálny priestor. V úvode našej state taktiež dodávame, že našim cieľom nie je hodnotiť kvantitu, kvalitu a frekvenciu hoaxov a dezinformácií – takáto úloha si vyžaduje zaiste komplexné systematické interdisciplinárne dielo ako i vyčerpávajúce vymedzenie toho, čo môžeme považovať za dezinformáciu a hoax, a čo za subjektívne stanovisko vychádzajúce, povedzme, z ideologických, kultúrnych či náboženských konotácií.

Máme za to, že nie len s dezinformáciami a hoaxmi, ale ešte intenzívnejšie s tendenčne podávanými, neobjektívnymi či pozadím zaťaženými informáciami, sa vo verejnom a predovšetkým mediálnom priestore stretávame denne, pričom predovšetkým problém tendenčného či skresľujúceho informovania neprpisujeme len výlučne tzv. „alternatívnym“ médiám. Apropos, v politológii sa téme v diele *Politické systémy*, konkrétne v kapitole *Riziká súčasných rozvinutých liberálnych demokracii* problematikou mediálneho priestoru zaoberajú Vít Hloušek, Lubomír Kopeček a Jakub Šedo. Z filozofického hľadiska, ktorému sa príspevok chce venovať, je hľadanie univerzálnej neutrality pri hodnotení informácie teoreticky ako aj prakticky ťažko uchopiteľným cieľom. Objektívne nazeranie na sociálnu realitu a jej univerzálne-neutrálne vyhodnotenie totiž nie je z hľadiska politickej filozofie úplne možné. V tomto ohľade sme konfrontovaní s problematikou normativity. Autori sa pri tejto otázke delia

na tých, ktorí v univerzálnu objektivitu veria, avšak sú ochotní pripustiť, že ju zatiaľ nedokážeme uchopiť, a tých, ktorí veria, že sme odkázaní na večnú diskusiu, pričom by sme sa však mohli zhodnúť aspoň na obligatórnych podmienkach koexistencie. Samozrejme, problémom vyplývajúcim z druhého prístupu je, že aj v týchto obligatórnych podmienkach diskusie sa jednotlivé strany, nie len vo filozofii, často nemusia zhodnúť.

V kontexte uvedeného predstavujeme ústrednú problematiku predkladaného článku, ktorý sa zaoberá otázkou, aký postoj k slobode a prejavu vo verejnom priestore zastáva z filozofického hľadiska raná koncepcia liberalizmu Johna Stuarta Milla, ktorý bol jedným z popredných predstaviteľov vrcholného liberalizmu. Zaujíma nás taktiež argumentácia pre prípadné schvaľovanie čiastočných obmedzení a to práve z dôvodu, že liberálna tradícia uvažovania má spomedzi ostatných v mnohých aspektoch najďalej od súhlasu s takýmto prístupom. Ako uvedieme v texte, je však preukázateľné, že napriek tomu s obmedzením v istom zmysle počíta.

Metodológia výskumu

Výskumná téma predkladanej state sa venuje špecifickej problematike možného obmedzenia slobody prejavu a slova vo verejnom, resp. občiansko-politickom priestore v kontextoch konkrétnej filozofickej tradície vybraného autora. Túto tému text nespracúva interdisciplinárne, ale cielene vo vopred vymedzených rámcoch politickej filozofie, pričom na problematiku nazerá prostredníctvom reflexií Johna Stuarta Milla. Autor bol vybraný pre text účelovo, pretože patrí medzi popredných apológov individuálnej slobody v rámci ideológie, ktorá je na ochrane osobnej slobody a individuality vystavaná.

Výskumný problém spočíva v otázke, či a za akých podmienok je prípustné uvažovať v rámci liberálnej tradície o možnej regulácii osobnej slobody – v našom prípade slobody prejavu a slova. K dosiahnutiu tohto cieľa využijeme metódu analýzy a syntézy, ktorú aplikujeme na pôvodné autorove výroky a úvahy z tejto oblasti. Ako zdroj k filozofovým úvahám využijeme originálne diela autora, resp. ich preklady. Výsledkom textu bude filozofická sumarizujúca argumentácia objasňujúca pozíciu liberálnej tradície v zastúpení Johna Stuarta Milla k predmetnému výskumnému problému.

Náhľad Johna Stuarta Milla k slobode slova a prejavu

Koncept individuálnej slobody v Millovej filozofii je pevne spojený s ideou slobody vôle a myslenia. Hoci autor uznáva istú obmedzenú legitímnu moc štátu nad jednotlivcom, odmieta aj jej využitie na potlačenie slobody myslenia a diskusie. Tento postoj platí aj v prípade, keď názor, ktorý je vnucovaný (násilne alebo sofistikovane) jednotlivcovi je zároveň v spoločnosti väčšinový. Mill týmto reaguje na obavy z možnej tyranie väčšiny. Podľa neho by štát mal mať právo intervenovať do osobnej integrity jednotlivca iba v prípade, že jeho konanie priamo škodí ostatným. Už v tomto momente sme konfrontovaný argumentom, že posúdenie o škodlivosti názoru voči ostatným spočíva do veľkej miery na subjektívnom postoji. Opäť sa dostávame k už spomínanému problému normativity.

Rýdzo liberálnym prvkom autorovej filozofie je fakt, že v opozícii voči niektorým kolegom, predovšetkým z konzervatívnych radov, presadzuje John Stuart Mill ochranu aj „zlých“ alebo inak spoločensky nepohodlných názorov. Jeho argumentácia sa zakladá na presvedčení, že potlačovaním názorov autorita (štát) pripravuje spoločnosť o nové pohľady na rôzne problémy, hoc aj chybné. Citát: „Ak je názor správny, ľudia sa okrádajú o možnosť napraviť chybu pravdou; ak je nesprávny - a to je nemenej dôležité -, strácajú jasné chápanie a lepšie uvedomenie si pravdy, ktorá sa rodí v konfrontácii s omylom,“ (Mill, 2005, s. 66) zdôrazňuje dôležitosť slobodnej výmeny názorov v občiansko-politickej spoločnosti, ktorá sa hlási k demokracii a pluralizmu. Mill však umne upozorňuje na náhodnosť nášho nakloneného postoja k či už väčšinovému alebo menšinovému názoru, ktorý považuje za výsledok náhody, ktorá je spôsobená rôznymi priamymi či nepriamymi determinantmi (náboženstvo, sociálne postavenie, vzdelanie, jednoduchá náhoda). Mill tvrdí, že moc donútenia v názore je nelegitímna a ak ju uplatňuje demokratický štát, považuje to za ešte problematickejšie ako v prípade totalitného režimu, pretože, akokoľvek cynicky toto tvrdenie vyznieva, v prípade totalitného zriadenia sa tento typ verejnej politiky voči slobode slova viac menej očakáva¹.

Autor ako obhajca pluralizmu čelí dileme, ktorá je taktiež predmetom tejto state. Je spojená s jeho ambicióznymi požiadavkami na vysokú mieru slobody jednotlivca v spoločnosti. Mill uznáva, že štát má legitímne právo sledovať a očakávať od svojich občanov (priamo či

¹ Carl Joachim Friedrich a Zbigniewom Brzezinskim vypracovali v roku 1956 charakteristické znaky totalitných diktatúr v knihe *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Pozri viac: FRIEDRICH, C. J.; BRZEZINSKI, Z. *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. University of Michigan: Harvard University Press, 1956, 346 s.

nepriamo) sledovanie istých „hodnôt dobrého života“ a zároveň vystríhať pred nebezpečnými názormi, ktoré by mohli ohrozovať pluralitný a demokratický charakter štátu. Osoby, ktoré bez prehodnotenia spontánne prijímajú autoritou preferované hodnotové doktríny, považuje za zbabelcov, ktorí ohrozujú slobodu a prispievajú k redukcii názorovej plurality. Aby vyriešil zdanlivo neriešiteľný uvedený konflikt v zmysle „štát vs. jednotliviec“, navrhuje kompromis, ktorý si však vyžaduje vysokú mieru kritického myslenia, plurality a otvorenosti u občanov aj ich volených zástupcov. Mill odporúča snažiť sa o vyváženosť medzi existenciou absolútnej plurality názorov a schopnosťou štátu regulovať vhodné, resp. očakávané názorové prúdy. Štátom preferované názory musia prejsť náročnou verifikáciou. Podľa filozofa takéto názory: „Popri všetkých skúškach, ktorými prešli² - neboli vyvrátené“ (Mill, 2005, s. 68). Avšak ani to neznamena, že sú definitívne správne, akurát len najlepšie dostupné v danom okamihu a stave poznania. K tomuto Mill dodáva: „Neexistuje nič také ako absolútna istota, no existuje miera istoty, ktorá je dostatočná pre potreby ľudského života. Môžeme a musíme svoje názory považovať za pravdivé, ak sa nimi máme riadiť v našom konaní, a neznamena to osobovať si čosi viac, keď zabraňujeme zlým ľuďom v hanobení spoločnosti šírením názorov, ktoré považujeme za nesprávne a škodlivé“ (Mill, 2005, s. 68).

Tento citát však otvára Pandorinu skrinku, nakoľko Mill v ňom de facto tvrdí, že spoločnosť, ktorá sleduje hoc aj nedokonalé doktríny, ale je presvedčená o ich správnosti, môže voči jednotlivcovi, ktorý sa týmto hodnotám podriaďovať nechce, vyvodiť opatrenia vo vzťahu k jeho slobode, pričom máme na mysli predovšetkým slobodu prejavu či politickú slobodu. Týmto postojom taktiež legitimizuje postoje oboch súperiacich strán vo vzťahu autorita vs. štát, nakoľko priznáva, že pokiaľ má subjekt morálne presvedčenie a ospravedlnenie pre svoje postoje (hoci sú subjektívne), je jeho právom, ak nie povinnosťou túto (s najväčšou pravdepodobnosťou subjektívnu) interpretáciu hájiť. Podľa Milla: „Všeobecná vôľa k akceptácii slobodnej diskusie je u jednotlivcov prípustná len po hranicu, kedy neatakuje ich životné presvedčenia, ktoré stotožňujú s absolútnou pravdou, o ktorej nemajú vnútorné pochybnosti, a o ktorej si nevedia predstaviť, že by mohla byť vo svojich základoch vážnejším spôsobom chybná“ (Švec, 2020, s. 47-48).

² Mill má tým sledovať stav, kedy názory a postoje s ambíciou stať sa oficiálnymi postojmi štátu či spoločnosti, musia prejsť náročnou verifikáciou zo strany širokej palety odborníkov, verejnosti, politického zastúpenia a pod.

Úmysel nasledovať alebo aspoň neprekračovať hodnoty, ktoré vzišli z vývoja spoločnosti a ukázali sa ako (zatiaľ) najrelevantnejšie, Mill obhajuje slovami: „Ak zostávame otvorení ďalším možnostiam, máme šancu, že dospejeme aj k úplnejšej pravde (...) Zatiaľ sa môžeme spolať, že sme dospeli k pravde zodpovedajúcej súčasným možnostiam. Toto je úroveň istoty dosiahnuteľná omylnou bytosťou a aj jediná cesta k nej“ (Mill, 2005, s. 71).

Existencia postojov presadzovaných štátom však podľa Milla neznamená automaticky neslobodu. Ich presadzovanie je možné za predpokladu uznania ich omylnosti a ochoty ich zmeniť po predložení lepších názorov. Mill obhajuje úmysel nasledovať hodnoty vyplývajúce zo spoločenského vývoja s otvorenosťou pre ďalšie možnosti dosiahnutia úplnejšej, dokonalejšej, objektívnejšej pravdy. Takýto osvietenský prístup však neznamená absolútnu svojvôľu v prejave a preto je dôležité chrániť slobodu slova pred tými, ktorí ju zneužívajú na dosiahnutie iných, ako demokratických a pluralitných cieľov. Autor zdôrazňuje, že akceptovanie vlády a jej doktrín v demokracii je užitočné len za podmienky, že umožňuje priestor aj pre nekonvenčné názory. V časti diela *O slobode*, konkrétne v kapitole *O slobode myslenia a diskusie* poukazuje na zlyhanie spoločnosti pri odsúdení Sokrata a Krista, ktoré viedlo k strate vizionárov, o poznanie ktorých sa, paradoxne, dnešná spoločnosť opiera.

Nekonvenčné názory nie sú spravidla prekážkou pre spoločnosť a podľa Milla nie je správne ich odmietnuť bez primeranej úprimnej diskusie, pokiaľ priamo neohrozujú životy členov spoločnosti. Táto časť však spôsobuje v autorovom diele isté argumentačné ťažkosti, nakoľko klauzula o hranici ohrozenia (istým spôsobom aj mravných) životov členov spoločnosti môže byť ťažko vymedziteľná. Jedným z predpokladov k legitímnemu zásahu do slobody prejavu jednotlivca je Millov dodatok k tvrdeniu, že spoločnosť môže jednotlivca len napomínať, pokiaľ škodí len sám sebe. Mill totiž ďalej píše, že: „Aby sme zdôvodnili toto násilie (obmedzenie slobody jednotlivca zo strany štátu), správanie, od ktorého je žiaduce človeka odvrátiť, musí mať v úmysle spôsobiť niekomu zlo. Iba za tú časť správania každého z nás, ktorá sa týka druhých, zodpovedáme spoločnosti“ (Mill 2005, s. 57). „Ale môže jednotlivec škodiť izolovane len sám sebe? Existuje vôbec v občianskej a politickej spoločnosti škodlivé konanie voči vlastnej osobe, ktoré by nepoškodzovalo aj záujem spoločnosti?“ (Švec, 2021, s. 96). Ak by sme túto myšlienku aplikovali dôsledne, dostaneme sa k tvrdeniu, že jednotlivca, ktorý si ničí zdravie tabakovými výrobkami, by sme podľa Millových klasicko-liberálnych raných myšlienok mali ponechať v jeho konaní. Podľa predošlého citátu by však

mal však štát voči nemu zakročiť, nakoľko môže poburovať okolie a predstavovať zlý príklad pre mladistvých.

Konanie autority v súlade so svojimi všeobecne uznávanými hodnotami (pričom ide o hodnoty, ktoré prešli spomínanou fázou dôslednej verifikácie a spoločenskej autorizácie, a pre ktoré neexistuje momentálne lepšia alternatíva) nemá byť legitímne kvôli ich neomylnosti, ale skôr z dôvodu, že jednotlivci v spoločnosti by nevedeli, ako konať pre jej dobro bez ochrany existencie ako takej – existencia spoločenského úzu je teda v Millovej vízii želaná skôr kvôli užitočnosti pre stmelenie spoločnosti, než kvôli tomu, že by si mal nárokovať na svoju transcendentálnu, objektívnu a metafyzickú pravdu. Podľa Milla predstavuje pravdivosť myšlienky súčasť jej užitočnosti. Takéto hodnotenie relevancie názorov vzhľadom na ich užitočnosť vychádza z Millovhovho utilitarizmu, ktorý pretrváva v jeho filozofii naprieč jednotlivými dielami.

Jeho prístup k tejto problematike možno zhrnúť citátom z jeho diela *O slobode*, konkrétne z kapitoly *O slobode myslenia a diskusie* nasledovne: „Naše najlepšie zdôvodnené názory nemajú lepšiu záruku, na ktorej by sa mohli zakladať, než je trvalá výzva pre celý svet, aby preveroval, či nie sú nepodložené. Ak sa táto výzva odmietne - prípadne sa prijme, ale pokus zlyhá -, sme ešte stále veľmi vzdialení od istoty, no využili sme možnosti, ktoré súčasná úroveň ľudského myslenia pripúšťa“ (Mill, 2005, s. 71). Mill zdôrazňuje, že povolenie diskusie o nekonvenčných alebo alternatívnych názoroch nemá vyzeráť tak, že sa táto diskusia presunie do uzatvorenej intelektuálnej bubliny, kde štátu nebude prekážať, pokiaľ nebude mať ambície šíriť sa aj medzi širokú občiansku a politickú spoločnosť. Takáto redukcia slobodnej diskusie zo strany štátu podľa filozofa vedie k a síce udržiavaniu istého status quo, kde sa názoroví disidenti, „postihnutí neduhom myslenia“, nemusia obávať sa o svoj osud. Cenou za tento kalkul je spoločnosť, ktorá sa nemôže považovať za úplne slobodnú a ktorá obetovala v mene spoločenského mieru celú morálnu odvahu svojich kriticky zmýšľajúcich členov. „Mill je presvedčený, že takýto prístup v intelektuálnej sfére spôsobuje oveľa väčšie straty, než by musela prijať pri možných konfliktoch, ktoré by mohli vzniknúť po nastolení diskusie o nových názoroch. Verifikáciu nových prístupov k fungovaniu spoločnosti Mill prirovnáva k civilizačnému pokroku. Historické zlomy, revolúcie, reformácie, prekonanie absolutizmu - to všetko sú okamihy, ktoré by bez novátorských myšlienok tých, ktorým osud uštedril *neduh myslenia*, neboli prebehli“ (Švec, 2020, s. 49).

Záver

V zmysle uvedeného konštatujeme:

Za prvé, v rámci politickej filozofie je John Stuart Mill silným zástancom slobody slova a prejavu a to aj v prípade, že tento prejav môže poburovať autoritu alebo spoločnosť. Táto skutočnosť nepredstavuje pre filozofa dostatočný argument pre reštrikčné opatrenia. Spoločnosť môže voči jednotlivcovi využiť inštitút napomenutia, ignoráciu, môže napomínať ostatných aby nenasledovali jednotlivca, dokonca môže vyjadriť verejné pobúrenie, nesmie však siahnuť na jeho právo slobodného prejavu.

Za druhé, aj chybné názory by podľa Johna Stuarta Milla mali byť súčasťou verejnej diskusie. Ak neprispievajú k poznaniu, môžu minimálne ukazovať smer, ktorý je nesprávny. V neposlednom rade je v tomto prípade na základe Millovhého príkladu so Sokratom prípustná aj myšlienka o tom, že názor, ktorý je v súčasnosti zavrhnutý, sa v budúcnosti môže rehabilitovať.

Za tretie, John Stuart Mill už vo svojom ranom diele *O slobode* otvára tak povediac Pandorinu skrinku tým, že obmedzenie slobody za istých okolností ohrozenia spoločnosti pripúšťa, pričom výraznejšie sa za tento prístup zasadzuje až v neskorom diele autora *Kapitoly o socializme*. Osudový citát, ktorý túto diskusiu aj v rámci ranej tvorby otvára sme uviedli v texte state.

Sloboda prejavu, slova a diskusie predstavuje jeden z esenciálnych prvkov liberalizmu. Ani v prípade tejto ideológie však nie je postoj k hraniciam týchto premenných jednomyselný, a to nie len v rámci rôznych smerov liberalizmu, ale často krát aj v rámci filozofii jednotlivých autorov. Popri autoroch ako Jean-Jacques Rousseau, Thomas Hill Green, Leonard Trelawny Hobhouse, John Dewey či John Rawls sa ani John Stuart Mill nevyhol štandardnému úskaliu predovšetkým v oblasti sociálneho liberalizmu, ktoré spočíva vo vymedzení hranice medzi osobným a spoločenským. Zámer článku zamerať sa na postoje Milla k slobode prejavu a myslenia na jeho ranú tvorbu nie je náhodný. Podobne, ako mnohým ďalším filozofom z prostredia sociálneho liberalizmu totiž svoje názory neskôr revidoval, resp. prispôbil občiansko-politickej realite. Najvýraznejšie sa zmena v uvažovaní o nedotknuteľnosti individuálnej slobody prejavuje v jeho poslednom nedopísanom a posmrtno vydanom diele

Kapitoly o socializme. Niektoré diskutabilné prvky argumentácie, ktoré otvárajú dvere k diskusiám o možnosti obmedziť slobodu slova a prejavu jednotlivca sa objavujú dokonca už v predmetnom ranom diele *O slobode*, a môžu byť námetom na ďalšiu analýzu a syntézu.

V každom prípade konštatujeme, že rané postoje Johna Stuarta Milla korešpondujú s jeho pôvodnou ideologickou pozíciou klasického liberála, ktorý odmieta zasahovanie do osobnej slobody jednotlivca vrátane slobody slova a prejavu. Táto sloboda by nemala byť spochybňovaná a redukovaná ani za predpokladu, že škodí samotnému jednotlivcovi, nakoľko je to jeho autonómne rozhodnutie. Problém nastáva, keď štátna moc, resp. autorita usúdi, že individuálny prejav má negatívny dopad na spoločnosť. Toto hodnotenie môže mať vysoko subjektívny charakter, aj keď sa autor snaží argumentovať, že spoločnosťou prijímaný úzus musí byť výsledkom dôslednej verifikácie, ktorá dáva legitimitu obmedzovaniu postojov, ktoré si týmto procesom neprešli. Už v tomto bode sa otvára problematika, s ktorou bude autor v čoraz intenzívnejšom kontakte v neskorších úvahách a dielach.

Zoznam použitých zdrojov

FRIEDRICH, Carl Joachim; BRZEZINSKI, Zbigniew. *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. University of Michigan: Harvard University Press, 1956.

HLOUŠEK, Vít; KOPEČEK, Lubomír.; ŠEDO, Jakub. *Politické systémy*. Brno: Barrister & Principal, 2011.

MILL, John Stuart. *Logika liberalizmu*. Bratislava: Kalligram, 2005.

MILL, John Stuart. *Socialism*. London: Forgotten Books, 2018.

ŠVEC, Jakub. Sloboda ako spoločenská zodpovednosť (aj) v kontexte sociálneho liberalizmu Johna Stuarta Milla. In: ŠVIHURA, Lukáš Arthur (ed.). *Filozofické cesty z neistoty*. Bratislava: Slovenské filozofické združenie pri SAV, Filozofický ústav SAV, Katedra filozofie FF UPJŠ v Košiciach, Inštitút filozofie FF PU v Prešove, 2021.

ŠVEC, Jakub. *K otázke slobody vo filozofii Johna Stuarta Milla: Analýza a komparácia (dizertačná práca)*. Banská Bystrica: FF UMB, 2020.

Kaplnka a hrobka Moravských v kontexte záchrany kultúrneho dedičstva na Kysuciach

Mgr. Pavol VLČEK

Pracovisko: Obec Čierne

Mail: pavol.vlcek288@gmail.com

Abstrakt

Príspevok prezentuje výsledky genealogického výskumu a materiály z pozostalosti po rodinách Andreidesovcov a Moravských, ktorí boli potomkami staviteľov kaplnky s rodovou hrobkou v obci Čierne. Objekt je kontexte funerálnej architektúry jedinou stavbou svojho druhu na Kysuciach. Súčasťou príspevku je výber matričných záznamov a 7 generačná rodová genealógia, datujúca členov a ich funkcie v rozmedzí rokov 1796 až 2015. Mimo vizitiek, úmrtného parte, fotografií potomkov, záznamov z kroník, matrik a pozemkovej knihy, sú v rámci výsledkov výskumu prezentované tiež dosiaľ jediné dochované fotografie z polovice 20. storočia, zobrazujúce stavbu ako celok pred jej schátraním. Záverečná kapitola je venovaná prvotným krokom v rámci koordinácie projektu a záchrany objektu.

Kľúčové slová

Rod Moravských. Materiály z pozostalosti. Funerálna architektúra. Pamiatková obnova. Koordinácia projektu.

Abstract

The paper presents the result of genealogical research, and the materials from survivability of Andries's, and Moravský's families, who were descendants of builders of the chaple with a family tomb in a village of Čierne. In context of the funeral architecture, it is the only building of its kind in the region of Kysuce. A part of the paper is a collection of records from the civil registry, and 7 generational genealogy, dating members and their functions in the range of years 1796 to 2015. Apart from the member cards, death notices, photos of descendants, records from the chronicles, matrixes, and land register, within the research, there are presented by now the only preserved photos from the middle of the 20 century, Portraying a building as a whole before its rundown. The final chapter is dedicated to the original steps within project's coordination of the object's restoration.

Key words

Moravsky family. Materials from the survivability. funeral architecture. Monument restoration. Project coordination.

Úvod

Hrobky ako súčasť hmotného kultúrneho dedičstva patria k stavbám, ktoré zasluhujú vedeckú pozornosť a odbornú starostlivosť. Sú miestami posledného odpočinku rôznych významných rodín, pričom svojou architektonickou podobou prezentujú obraz dobovej úcty k predkom, ale do istej miery aj prestíž. Pokiaľ hovoríme o pohrebných kaplnkách a hrobkách dochovaných sa na území Žilinského samosprávneho kraja, môžeme spomenúť viacero stavieb. Z obdobia Rakúsko-Uhorska (1867 – 1918) sa dochovali objekty ako napríklad kaplnka s hrobkou Ordódyovcov (Ordódy de Ordód et Alsólieszkó) v Svederníku (časť obce Marček) z r. 1870, v súčasnosti vedená ako Krypta a Kaplnka Nanebovzatia panny Márie¹; pseudogotická kaplnka s hrobkou Náriovcov (Nyáry de Bedegh et Berencs) v obci Gbeľany postavená v r. 1878²; neoklasicistická Popperova hrobka (Popper de Podhragy) v Hliníku nad Váhom (časť mesta Bytča) z druhej polovice 19. storočia³, a neoklasicistická kaplnka s hrobkou Moravských (Moravszky) z r. 1894 v obci Čierne, ktorej tematike je príspevok venovaný.

Kaplnka a hrobka Moravských

Podľa záznamov z kroniky obecnej ľudovej školy v Čiernom bol objekt postavený na podnet notára Rudolfa Augustína Moravského a jeho matky Márie Moravskej, rod. Janecovej.⁴ V kontexte funerálnej architektúry a regiónu ide o jedinú stavbu svojho druhu na Kysuciach. V rámci výsledkov výskumu prebiehajúceho v rokoch 2022 a 2023 možno vyvodit' viacero záverov. Po rodinách Andreidesovcov a Moravských sa u ich príbuzných, rodiny Ďuratnej dochovalo mimo rôznych materiálov aj niekoľko záberov hrobky z konca 60. rokov 20. storočia. Prvý záber prezentuje pohľad na stavbu ako celok.⁵ Na druhom zábere je Edita Andreidesová na návšteve objektu (dcéra Gejzu Júliusa Andreidesa a Márie Jany Rudolfiny Andreideseovej, rod. Moravskej – podľa doterajšieho výskumu posledná z rodu pochovaná v hrobke v r. 1927).⁶ Na zábere je tiež ozdobná brána do krypty, ktorá dnes už v predloženej podobe neexistuje. Na treťom zábere je oltár, ktorý sa v minulosti nachádzal v interiéri

¹ Krypta a Kaplnka Nanebovzatia Panny Márie v Marčeku. Dostupné [online] na: <https://zilina-gallery.sk/picture.php?/85679/category/5443>

² Gbeľany – Kaplnka Panny Márie (Mauzoléum Nyáryovcov). Dostupné [online] na: <https://www.pamiatkynaslovensku.sk/gbelany-kaplnka-panny-marie-mauzoleum-nyaryovcov>

³ Popperova hrobka. Dostupné [online] na: <https://www.pamiatky.bytca.sk/sk/popperova-hrobka.html>

⁴ Kronika obecnej ľudovej školy v Čiernom, [Obecný úrad Čierne], s. 19 – 20.

⁵ Potomkovia rodiny Moravských. Pohľad na kaplnku s rodovou hrobkou [fotografia]. Čierne, 60. roky 20. storočia. Súkromný archív rodiny Ďuratnej

⁶ Potomkovia rodiny Moravských. Edita Andreidesová na návšteve kaplnky a hrobky. [fotografia]. Obec Čierne, 60. roky 20. storočia. Súkromný archív rodiny Ďuratnej

kaplnky. Na oltári zaujmú stĺpy s pozlátenými hlavicami v podobe akantových listov.⁷ Vzhľadom na to, že je stavba na záberoch dochovaná pred jej chátraním, môžu fotografie poslúžiť ako súčasť našich podkladov rámci konzultácií a následnej pamiatkovej obnovy.

Obrázok 1 Pohľad na kaplnku a hrobku v 60. rokoch 20. storočia

Obrázok 2 Edita Andreidesová na návšteve objektu v 60. rokoch 20. storočia

Obrázok 3 Oltár v interiéri kaplnky v 60. rokoch 20. storočia

Súčasný stav objektu

Po realizácii genealogického výskumu boli pre potreby povolenia k záchrane objektu dohľadani príbuzní rodiny Moravských, rodina Ďuratná (manželia Jozef a Jana). Po absolvovaní návštevy na obci dali k projektu súhlasné stanovisko. Vzhľadom na doloženú obrazovú prílohu vonkajšieho stavu z rokov z leta r. 2022⁸ a jesene r. 2023⁹ konštatujeme, že objekt je dlhodobo v chatrnom stave. Fotografie interiéru z decembra r. 2023¹⁰ prezentujú súčasný stav krypty. Na fotografii truhiel¹¹ sa nachádza symbol skrížených a obrátených faklí, ktorého inšpirácia vychádza zo starovekých náhrobkov, kde symbolizoval smrť. Kaplnka s hrobkou Moravských má dve časti spodnú a vrchnú. Spodná, ktorá v minulosti slúžila ako hrobka je obložená lomovým kameňom. V minulosti sa do nej vstupovalo cez ozdobnú bránu, ktorá sa vo svojej pôvodnej podobe nedochovala. Truhly sú v súčasnosti rozlámané a z kostí sa dochovali len časti, resp. fragmenty. Vrchná časť je tehlová. Slúžila ako kaplnka, no v súčasnosti je vo veľmi zlom stave. Tympanón objektu je v pokročilom štádiu zrútenia.

⁷ Potomkovia rodiny Moravských. Oltár v interiéri kaplnky. [fotografia]. Obec Čierne, 60. roky 20. storočia. Súkromný archív rodiny Ďuratnej

⁸ VLČEK, Pavol. Kaplnka s hrobkou Moravských. [fotografia]. Obec Čierne, 2022.

⁹ VLČEK, Pavol. Kaplnka s hrobkou Moravských. [fotografia]. Obec Čierne, 2023.

¹⁰ VLČEK, Pavol. Interiér krypty. [fotografia]. Obec Čierne, 2023.

¹¹ VLČEK, Pavol. Detail na truhle [fotografia]. Obec Čierne, 2023.

Obrázok 4 Kaplnka s hrobkou Moravských v lete r. 2022

Obrázok 5 Kaplnka s hrobkou Moravských v jeseni r. 2023

Obrázok 6 Prekrižené a obrátené fakle ako symbol smrti na rakve (stav v decembri r. 2023)

Obrázok 7 Interiér krypty v spodnej časti (stav v decembri r. 2023)

Rod Moravských

Rodina Moravských je v obci pochopiteľne známa najmä pre stavbu hrobky, ktorá je ich trvalou pripomienkou. Rod je však s históriou Čierneho spätý už od prvej polovice 19. storočia. Jeho zakladateľom bol Augustín Moravský (*1796 Turzovka – †1874 Čierne) rodák z Turzovky, ktorý pôsobil ako obvodný notár, organista, učiteľ a tiež rektor. Narodil Štefanovi Moravcovi a Sofii Moravcovej, rod. Jánošíkovej, no priezvisko neskôr zmenil. Počas svojej kariéry pracoval tiež v obciach Ochodnica, Rosina a Svrčinovec. V roku 1821 si v Ochodnici vzal za manželku Katarínu Truchlu (*1800 Ochodnica - †1859 Čierne), s ktorou mal niekoľko potomkov: Františku Máriu (*1822 Ochodnica), Jozefu Apolóniu (*1824 Ochodnica), Jána (*1826 Rosina) a Alojziu (*1828 Rosina). V 40. rokoch 19. storočia zastával v obci post

obecného notára, na ktorom ho neskôr nahradil jeho syn Ján. Augustín Moravský zomrel v Čiernom roku 1876, ako je uvádzané na starobu.

Ján Moravský, syn Augustína (*1826 Rosina – †1892 Čierne) bol s najväčšou pravdepodobnosťou najvýznamnejším členom rodu. Pôsobil ako obvodný notár a neskôr tiež hlavný slúžny a kráľovský sudca v Žiline. V roku 1858 si v Považskej Bystrici vzal za manželku mešťanku Máriu Janecovú (*1839 Považská Bystrica), s ktorou mal synov Rudolfa Augustína (*1858 Čierne), Justína (*1860 Čierne) a Kolomana (*1861 Čierne). Ján Moravský strávil penziu v obci Čierne, kde v roku 1892 zomrel na starobu. Bol pochovaný v rodovej hrobke. Jeho najmladší syn Koloman Moravský (*1861 Čierne – †1896 Čierne) bol pisárom a v roku 1889 si v Žiline vzal za manželku mešťanku Annu Máriu Radlinskú (*1866 Žilina), ktorá bola dcérou mestského radného. Manželia mali potomkov Máriu Valériu (*1890 Žilina – †1954 Bratislava) a Jána (*1893 Žilina), ktorý si neskôr v roku 1926 vzal v Považskom Podhradí Máriu rod. Loharezovú (*1893). Prostredným synom Jána Moravského (*1826 Rosina – †1892 Čierne) a Márie Moravskej, rod. Janecovej (*1839 Považská Bystrica) bol Justín (*1860 Čierne). O jeho živote vieme len toľko, že sa narodil v Čiernom a neskôr padol v súboji.

Najstarším synom spomínaného páru bol Rudolf Augustín Moravský (*1858 Čierne – †1929). Rudolf pôsobil ako notár v Beleji pri Varíne, kde si v roku 1885 vzal za manželku grófkú Paulínu Ňáriovú zo šľachtického rodu Ňáriovcov (s prídomkom) z Bedegu a Branča (Nyáry de Bedegh et Berencs) narodenú v r. 1861. Rod z ktorého pochádzala Rudolfova manželka patrila k tzv. magnátom (vyššej šľachte) a jeho korene siahajú až do stredovekého 15. storočia. V minulosti vlastnili napríklad hrady či časti hradov Branč, Korlátka, a kaštiele v Gbeľanoch a v Nededzi. Cez túto rodovú vetvu boli v hrobke Moravských pochovaní aj potomkovia šľachtických rodov, s ktorých príslušníkmi sa Ňáriovci počas monarchie sobášili. V kontexte funerálnej architektúry je tiež zaujímavé, že rodina Ňáriovcov mala v Gbeľanoch pohrebnú kaplnku z roku 1878¹², na ktorej fasáde sa nachádza grófsky aliančný erb Pongrácovcov zo Svätého Mikuláša a Starého hradu (Pongrácz de Szentmiklós et Óvár) a Ňáriovcov z Bedegu a Branča (Nyáry de Bedegh et Berenc). Ako ukážku prikkladáme tiež fotografie erbu¹³ a stavu objektu v r. 2023.¹⁴

¹² Gbeľany – Kaplnka Panny Márie (Mauzoléum Nyáryovcov). Dostupné [online] na:

<https://www.pamiatkynaslovensku.sk/gbelany-kaplnka-panny-marie-mauzoleum-nyaryovcov>

¹³ VLČEK, Pavol. Aliančný erb Pongrácovcov (Pongrácz de Szentmiklós et Óvár) a Ňáriovcov (Nyáry de Bedegh et Berencs). [fotografia]. Obec Gbeľany, 2023.

¹⁴ VLČEK, Pavol. Kaplnka s aliančným erbom a hrobkou Ňáriovcov. [fotografia]. Obec Gbeľany, 2023.

Obrázok 8 Erby šľachtických rodov Pongrácz zo Svätého Mikuláša a Starého hradu (Pongrácz de Szentmiklós et Óvár) a Ňári z Bedegu a Branča (Nyáry de Bedegh et Berencs) na kaplnke v Gbeľanoch.

Obrázok 9 Kaplnka s hrobkou Ňariovcov v Gbeľanoch

V súvislosti s príbuzenstvom rodiny Moravských a Ňariovcov sa v pozostalosti dochovali napríklad džbánik s iniciálkami GN (Gróf Nyáry)¹⁵; či písomnosti a oznámenia ako napr. vizitka Paulíny Moravskej rod. Ňariovej.¹⁶ Jedným z fragmentov bol tiež príborový nôž.¹⁷ Všetky predmety majú grófsku korunu. Pri vizitke je nad menom uvedená šľachtická (hodnostná) 9 perlovú koruna. V Uhorsku a neskôr Rakúsko-Uhorsku mala heraldika podobne ako v iných monarchiách svoje pravidlá. Grófi a grófký mohli ako príslušníci vyššej šľachty vo svojom erbe, ale aj pri rôznych písomnostiach používať spomínanú 9 perlovú korunu. Napríklad barón (o stupeň nižšie ako gróf) mohol používať 7 perlovú korunu. Pre príslušníkov nižšej

Krčah z pozostalosti po rodine Moravských, na ktorom je možné sledovať grófsku 9 perlovú (hodnostnú) korunu a iniciály GN : Gróf Nyáry. (datovanie : približne druhá polovica 19. storočia; Rudolf Augustín Moravský a Paulína rod. Ňariová sa brali v roku 1885)

Obrázok 9 Fotografie Krčahu (džbánika) s iniciálkami GN: Gróf Ňári (Gróf Nyáry)

¹⁵ Krčah s 9 perlovou grófskou korunou a iniciálkami GN (gróf Nyáry) pozostalosti po rodinách Andreidesovcov a Moravských. [predmet]. Súkromný Archív rodiny Ďuratnej.

¹⁶ Vizitky a oznámenia z pozostalosti po rodinách Andreidesovcov a Moravských. [písomnosti]. Súkromný archív rodiny Ďuratnej

¹⁷ Príborový nôž s grófskou 9 perlovou korunou z pozostalosti po rodinách Andreidesovcov a Moravských. [fotografia]. Súkromný archív rodiny Ďuratnej.

Príborový nôž po rodine Moravských s 9 perlovou (hodnostnou) grófskou korunou (pravdepodobne dedičstvo po Pauline Moravskej rod. grófke zo šľachtického rodu Náriovcov z Bedegu a Branča : Nyáry de Bedegh et Berencs)

Obrázok 10 Fotografie príborového noža s 9 perlovou grófskou korunou

Vizitka Marišky (Márie) Moravskej (*1892 - †1927)

Vizitka Paulíny Moravskej (*1861 - †1944), na ktorej je uvedená ako rodená grófka z rodu Nári (Nyáry; Nyáry de Bedegh et Berencs)

Zásnubné oznámenie Márie Moravskej (*1892 - †1927) a Gezu Andreidesza (*1884 - †?) (1911)

Obrázok 11 Výber písomností z pozostalosti

šľachty bola charakteristická 5 perlová a listová koruna. Šľachtictvo a jeho stupeň sa ale dedili len po meči (mužskej línii) a nie po praslici (ženskej línii). Paulínin manžel Rudolf Moravský (*1858 – †1929) a ich potomkovia teda v tomto prípade nezískali grófsky titul.

Manželia Rudolf a Paulína Moravskovci mali spolu niekoľko potomkov: Vendela, ktorý mal byť pochovaný v hrobke, ďalej Jána Vavrinca Rudolfa (*1885 Belá – †1885 Belá) a Máriu Janu Rudolfínu (*1892 Čierne – †1927 Barca), ktorá bola ako posledná z rodu pochovaná v hrobke. Rudolf Augustín Moravský a jeho matka Mária Moravská, rod. Janecová boli iniciátormi stavby kaplnky a hrobky Moravských v obci Čierne. Rudolf bol neskôr pre rôzne podvody

najskôr pozbavený úradu a v roku 1904 ho za falšovanie zmeniek právoplatne odsúdili na 4 roky väzenia v Leopoldove. Podľa dobových záznamov sa v obci „hral na veľkého pána“. Po smrti svojej matky odišiel bývať k dcére do obce Skalité. Jeho dcéra Mária Jana Rudolfiná Moravská sa v roku 1912 vydala v Čiernom za Gejzu Júliusa Andreidesa, rodáka zo Spišskej Teplice (*1884), ktorý istý čas zastával v obci Skalité post železničného prednostu. Mali spolu niekoľko potomkov: Antona (*1917 – †1974 Rimavská Sobota), Valéra (*1918 – †1943/44 Bojová línia pri Done), Máriu Evu (*1920 Skalité – †2012 Bratislava) a Editu (*1926 Barca – 2015 Bratislava). Anton sa neskôr stal lekárom, Valér padol ako vojak v druhej svetovej vojne, Mária Eva bola učiteľkou a v roku 1962 sa v Prahe vydala za úradníka Kolomana Ďuratného (*1921 Rosina – †1973 Bratislava), Edita bola lekárkou. Vydala sa za lekára Ota Venenyho (*1920 – †1982). Manželia mali spolu syna Ota, ktorý sa narodil aj zomrel v roku 1953.

V roku 2022 sme publikovali v čísle 2/2022 populárno-vedeckého časopisu Kysucký múzejník prvotnú časť genealogického výskumu. Nová, rozšírená genealógia z r. 2023 prezentuje 7 generácií rodových príslušníkov v rátane ich funkcií či povolání v rozmedzí rokov 1796 až 2015. V rámci jazykovej stránky sme zvolili kombinovanú formu. Vzhľadom na veľkosť rozmerov dokumentu sme pre potrebu prezentovania rodovej genealógie vytvorili trvalý online odkaz: <https://charts.heritio.com/genealogiarodinymoravskych/>

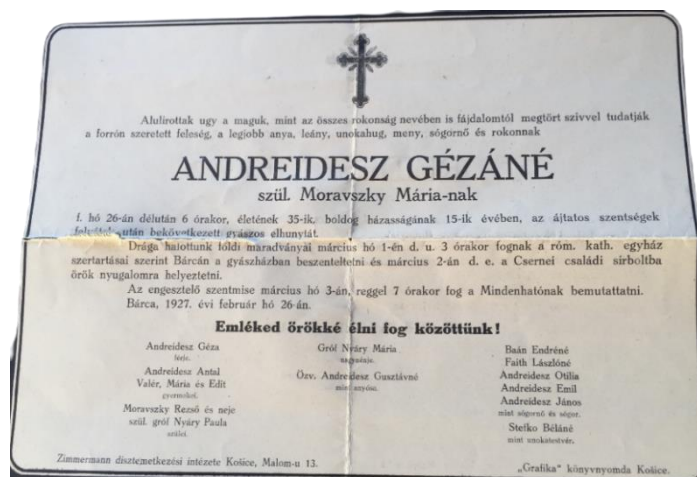
Aktuálna verzia bola obci odovzdaná v tlačenej podobe, no jej finálna verzia bude pre budúce potreby prezentácie kreslená formou rodostromu.

Obrázok 12. Aktuálna verzia genealógie rodu Moravských dostupná online

Poslednou pochovanou v hrobke bola Mária Jana Rudolfiná Andreidesová, rod. Moravská (*1892 – †1927), ktorej parte sa v rámci výskumu podarilo taktiež dohľadať.¹⁸

¹⁸ Parte o úmrtí Márie Andreidesovej, rod. Moravskej z roku 1927. [dokument]. Súkromný archív rodiny Ďuratnej

Obrázok 13Parte o úmrtí Márie Andreidesovej rod. Moravskej z r. 1927

Preklad z maďarčiny

Dolu podpísaní ako vo svojom mene, tak aj v mene celej rodiny so zlomeným srdcom oznamujú, že milovaná manželka, najlepšia mama, dcéra, sesternica, nevesta a švagriná

Mária Andreidesová, rod. Moravská

nás navždy opustila 26.2. o 18:00 hod v 35. rokoch svojho života a v 15-tom roku svojho šťastného manželstva po prijatí sviatosti pokánia. Posledná rozlúčka a pochovanie pozostatkov našej drahej zosnulej sa bude konať 1.3. o 15:00 hod podľa obradov rímskokatolíckej cirkvi v dome smútku v Barci a 2.3. budú pozostatky našej zosnulej uložené na večné odpočinutie do rodinnej hrobky v Čiernom. Svätá omša za zosnulú sa bude konať 3. 3. ráno o siedmej hodine. (Barca, 26.2.1927)

Spomienka na teba bude navždy žiť medzi nami !

Andreides Gejza (manžel); Andreidesovci : Anton, Valér, Mária a Edit (deti, súrodenci); Moravský Rudolf s manželkou Paulínou rod. grófkou Ňáriovou (rodičia); Grófká Ňáriová Mária (teta); Ovdovelý Andreides Gustáv (svokor); Baán Endré (švager); Faith Ladislav (švager); Andreidesová Otília (švagriná); Andreides Emil (švager); Andreides Ján (švager); Štefková (sesternica)

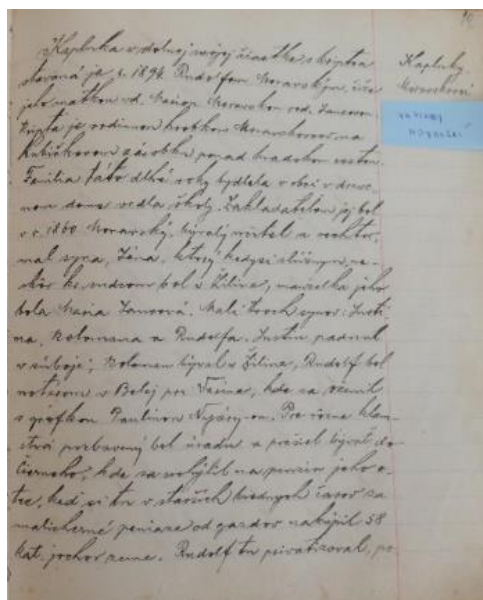
Zimmermann pohrebná služba Košice, Mlynská ulica 13

„Grafika“ tlačiareň Košice“

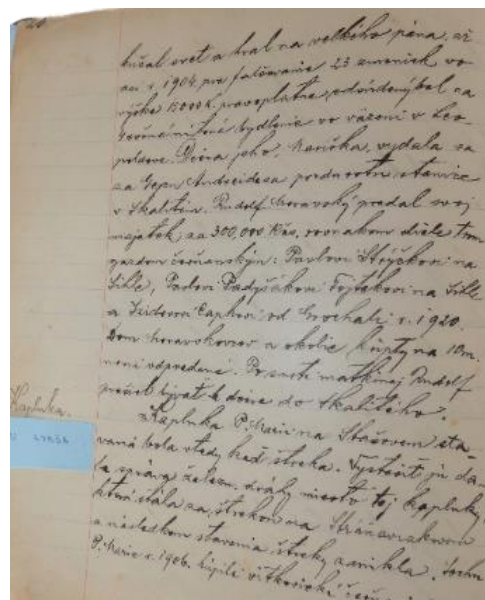
Zápis z kroniky obecnej ľudovej školy v Čiernom

Zaujímavé dobové svedectvo o rodine Moravských bolo zachytené v už spomínanej kronike obecnej ľudovej školy v Čiernom:

„Kaplnka v dolnej svojej čiaske s kriptou stavaná je r.1894. Rudolfom Moravským, čiže jeho matkou vd. Mariou Moravskou rod. Jancovou. Kripta je rodinnou hrobkou Moravskovcov na Kubičkovom zárubku ponad hradskej cestou. Família táto dlhé roky bydlela v obci v drevenom dome vedľa školy. Zakladateľom jej bol v r. 1860. Moravský, bývalý učiteľ a rektor, mal syna, Jána, ktorý kedysi slúžnym, neskôr kr. sudcom bol v Žiline, manželka jeho bola Maria Jancová. Mali troch synov: Justína, Kolomana a Rudolfa. Justín padnul v súbaji, Koloman býval v Žiline, Rudolf bol notárom v Belej pri Varíne, kde sa oženil s grófkou Paulínou Nyáry-ou. Pre rôzne klamstvá pozbavený bol úradu a prešiel bývať do Čierneho, kde sa uchýlil na penziu jeho otec, keď si tu v starších biednych časoch za malicherné peniaze od gazdov nakúpil 58 kat. jochov zeme. Rudolf tu privatizoval, pokúšal svet a hral na veľkého pána, až na asi r. 1904 pre falšovanie 23 zmeniek vo výške 15000 K. právoplatne odsúdený bol na 4 ročné nútené bydlenie vo väzení v Leopoldove. Dcéra jeho Mariška, vydala sa za Gejzu Andreidesa prednostu stanice v Skalitom. Rudolf Moravský predal svoj majetok za 300,000 Kčs. rovnakom diele trom gazdom čerňanským: Pavlovi Strýčkovi na Sihle, Pavlovi Padyšákovi Fojtekovi na Sihle a Izidorovi Capkovi od Grochali r. 1920. Dom Moravskovcov a okolie krypty na 10m. není odpredané. Po smrti matkinej Rudolf prešiel bývať k dcére do Skalitého.“¹⁹

Obrázok 14 Zápis na strane 19 ku kaplnke a hrobke Moravských v kronike obecnej ľudovej školy

Obrázok 15 Zápis na strane 20 ku kaplnke a hrobke Moravských v kronike obecnej ľudovej školy

¹⁹ Kronika obecnej ľudovej školy v Čiernom, [Obecný úrad Čierne], s. 19 – 20.

Rôzne fotografie z rodinnej pozostalosti

V rámci fotografii potomkov rodiny sa dochovali napríklad zábery súrodencov Andreidesových v detskom veku z 20. rokov 20. storočia;²⁰ súbor fotografií Gejzu Júliusa Andreidesa: manžela Márie Jany Rudolfiny Andreidesovej, rod. Moravskej;²¹ záber Edity Andreidesovej vo fotateliéri v Rákospalote z r. 1942 (toho času maďarské kráľovstvo);²² súbor pravdepodobných fotografií Márie Jany Rudolfiny Moravskej. Identifikácia časti záberov a iných materiálov stále prebieha. Bude prezentovaná v rámci ďalšieho výskumu.

Obrázok 16 Zábery súrodencov Andreidesovcov v detskom veku

Obrázok 17 Výber fotografií Gejzu Júliusa Andreidesa, manžela Márie Jany Rudolfiny Andreidesovej, rod. Moravskej

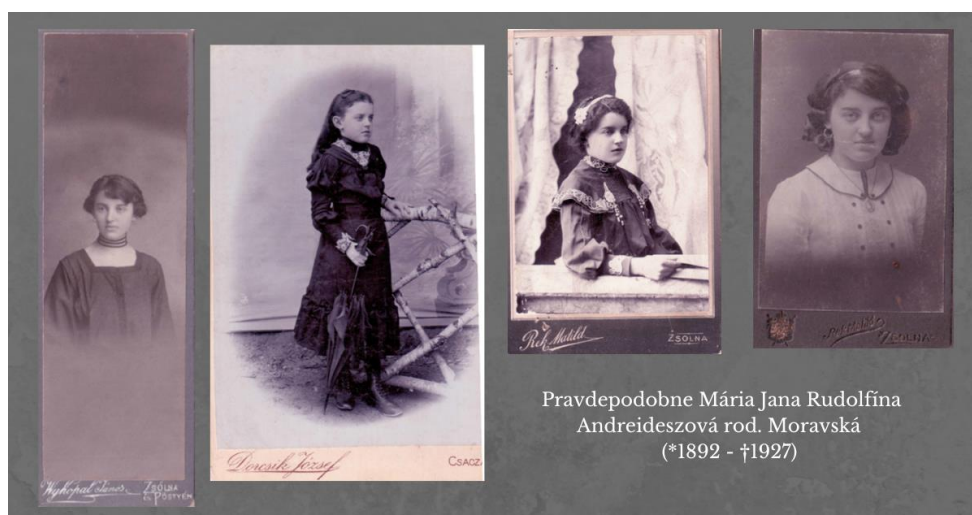
²⁰ Zábery súrodencov z rodiny Andreidesovcov v detskom veku. [fotografie]. 20. roky 20. storočia. Súkromný archív rodiny Ďuratnej.

²¹ Výber fotografií Gejzu Júliusa Andreidesa, manžela Márie Jany Rudolfiny Andreidesovej, rod. Moravskej [fotografie]. Súkromný archív rodiny Ďuratnej

²² Edita Andreidesová [fotografia]. Rákospalota (Maďarské kráľovstvo), 1942. Súkromný archív rodiny Ďuratnej.

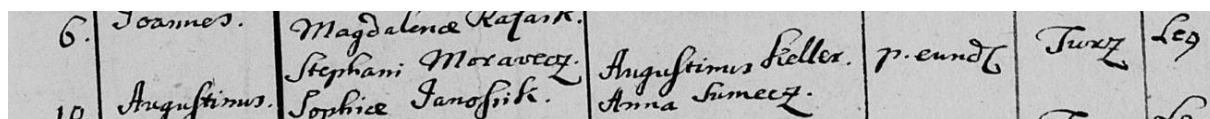
Obrázok 18 Edita Andreidesová

Obrázok 19 Pravdepodobné fotografie Márie Jany Rudolfíny Andreidesovej, rod. Moravskej
(identifikácia časti materiálov stále prebieha)

Výber archívneho materiálu

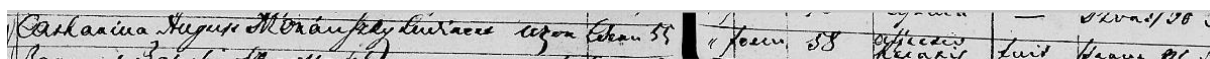
Pre zostavenie 7 generačnej (1796 – 2015) rodovej genealógie sme v rámci archívneho bádania v matrikách rímskokatolíckej cirkvi²³, fondu digitalizovaných matrik,²⁴ záznamov zo sčítaní

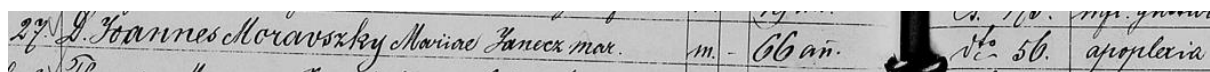
Obrázok 20 Augustín Moravec, neskôr Moravský; zakladateľ rodu Moravských (záznam v matrike narodených, Turzovka 1796)

²³ Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči. Zbierka cirkevných matrik, inv. č. 1214.

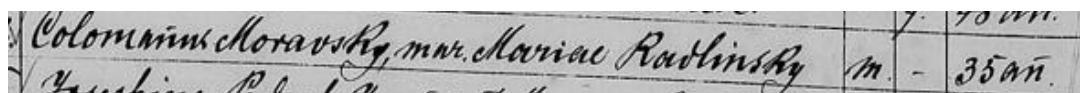
²⁴ MV SR, SAZA, fond cirkevných matrik. Dostupné [online] na : <https://www.familysearch.org/sk/>

Obrázok 21 Katarína Moravská, zapísaná ako manželka učiteľa Augustína Moravského (záznam v matrike zomrelých, Čierne 1859)

Obrázok 22 Koloman Moravský, zapísaný ako manžel Márie rod. Radlinskej (záznam v matrike zomrelých, Čierne 1896)

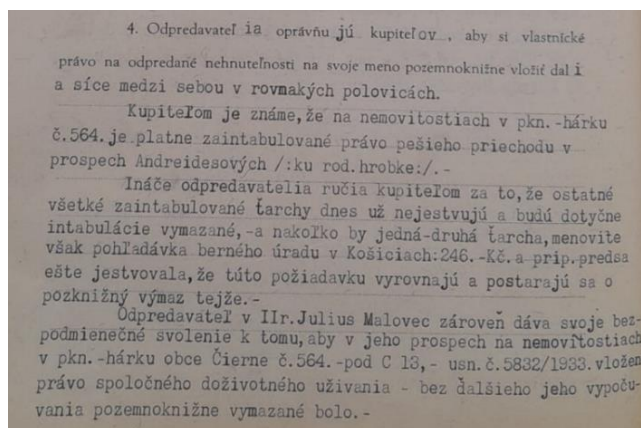

Obrázok 24 Československé sčítanie ľudu z r. 1930, pri ktorom uvádza Paulína Moravská, rod. grófka Ňariová spolu so svojou sestrou grófkou Máriou Ňariovou svoj materinský jazyk a národnosť ako slovenskú

obyvateľstva,²⁵ záznamov z pozemkových kníh²⁶ a tiež osobných rodných či úmrtných listov preverili viacero záznamov. Ako ukážku predkladáme časť z nich.

6.	Nyáry - sz	Maria	predstava slonci	3 85	1. okt. 1882	1 1	a) b)	1 1	1 1	a) Gballyay b) Liliina c) Mát.	r meci	a) Salceda b) Liliina c) Mát.	sol. Gballyay Liliina Mát.	2	slonci
7. K.	Motavská	Paulina	sestra zevské	3 85	18. mrt. 1861	6	a) b) c)	25. jín. 1885 28. jula 1929	1 1	a) Gballyay b) Liliina c) Mát.	r meci	a) Salceda b) Liliina c) Mát.	sol. Gballyay Liliina Mát.	2	slonci

Obrázok 23 Ján Moravský, zapísaný ako manžel Márie rod. Janecovej (záznam v matrike zomrelých, Čierne 1892)

Obrázok 25 Zápis v pozemkovej knihe, garantujúci Andreidesovcom (ako potomkom Moravských) peší priechod k hrobke

²⁵ Sčítací hárok 1072/97, Spišský Hrušov (Spišská Nová Ves). Slovenský národný archív (www.slovakiana.sk)

²⁶ *Záznam o práve pešieho priechodu k hrobke pre Andreideszovcov*, Pozemková kniha [Obecný úrad Čierne]

Projekt záchrany

Súčasnú vedu obce na čele so starostom Ing. Petrom Staňom vyvíja v kontexte záchrany kaplnky a hrobky Moravských výraznú iniciatívu. Vzhľadom na spoluprácu a bádanie v matrikách bolo pre potreby novej časti výskumu v r. 2023 vystavené splnomocnenie, ktoré je pre prácu na nových fázach nevyhnutné. Prvým krokom k záchrane historickej pamiatky bolo zrealizovanie genealogického výskumu a úspešné dohľadanie príbuzných, ktorí na návšteve v obci vyjadrili pre záchranu objektu súhlasné stanovisko. Objekt je v súčasnosti už majetkom obce. Financie pre projekt budú získavané z mimorozpočtových zdrojov. Vzhľadom na dlhodobý zanedbaný stav budú metodika a postup pamiatkovej záchrany náročné. Jedným z ďalších krokov je zaistenie dôstojného zaobchádzania s ľudskými ostatkami, ktoré sú vzhľadom na zlý stav truhiel, absencie brány, ale aj vandalizmu v katastrofálnom stave. V tejto súvislosti bolo preto v decembri v roku 2023 pristúpené k prvotným konzultáciám s univerzitnými odborníkmi v odbore antropológia. Vzhľadom na mnohé technické potreby objektu ako napr. výroba okrasnej brány k hrobke, ale aj vstupu ku kaplnke prebehli tiež predbežné konzultácie s odborníkmi v odbore technológie a strojárstva. Pre potreby rekonštrukčných prác bude nutné konzultovať problematiku tiež s viacerými odborníkmi v odbore stavebníctva, či pracovníkmi angažujúcimi sa v reštaurátorských prácach a v pamiatkovej obnove. Vzhľadom na hrobky v Žilinskom kraji prebehlo tiež niekoľko konzultácií so starostami obcí, ktorých vedenia riešili v minulosti v rámci záchrany funerálnej architektúry podobnú problematiku. Do budúcnosti je plánované tiež založenie občianskeho združenia na záchranu hrobky Moravských. V rámci popularizácie stavu projektu, ale aj histórie rodiny Moravských sme pristúpili k založeniu stránky na sociálnej sieti Facebook (Meta Platforms): Kaplnka a hrobka Moravských, kde budeme prezentovať fragmenty z výskumu. Ďalšie kroky uvedieme v rámci budúcej časti výskumu a koordinácie projektu.

Záver

Rodina Moravských patrila vzhľadom na kariérne postavenie, majetkové zázemie, ale aj sobáš jej členov k elitám regiónu. S konštatovaním výskytu kaplnky s hrobkou ako jedinou stavbou svojho druhu na Kysuciach vyvodzujeme záver, že tematika vyžaduje vzhľadom na súčasný stav, dlhodobé absentovanie článkov a štúdií týkajúcich sa objektu a rodiny ako celku, vedecko-odbornú pozornosť. S ohľadom na eticko-morálne aspekty citlivej témy pristupujeme k problematike záchrany kaplnky a hrobky Moravských s úctou a rešpektom.

Zoznam použitých zdrojov

Gbeľany – Kaplnka Panny Márie (Mauzoléum Nyáryovcov). Dostupné [online] na: <https://www.pamiatkynaslovensku.sk/gbelany-kaplnka-panny-marie-mauzoleum-nyaryovcov>

Kronika obecnej ľudovej školy v Čiernom, [Obecný úrad Čierne], s. 19 – 20.

MACHALA, Drahoslav: *Šľachtické rody*. Bratislava : Perfekt, a. s. 2007.

Materiály z pozostalosti po rodinách Andreideszovcov a Moravských: Archív rodiny Ďuratnej.

MV SR, SAZA, fond cirkevných matrik. Dostupné [online] na: <https://www.familysearch.org/sk/>

Sčítací hárok 1072/97, Spišský Hrušov (Spišská Nová Ves). Slovenský národný archív. Dostupné [online] na: www.slovakiana.sk

Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči: Zbierka cirkevných matrik, inv. č. 1214.

VLČEK, Pavol. *Vzostup rodu Moravských (výsledky genealogického výskumu rodiny staviteľov hrobky v Čiernom)*. In *Kysucký múzejník*. ISSN 2729-7446, 2022, roč. 3, č. 2, s. 60 – 67. Dostupné [online] na: <http://pdf.istranka.sk/muzeum/022022.html>

Záznam o práve pešieho priechodu k hrobke pre Andreideszovcov, Pozemková kniha [Obecný úrad Čierne]

Obrazové prílohy

Potomkovia rodiny Moravských. Pohľad na kaplnku s rodovou hrobkou [fotografia]. Čierne, 60. roky 20. storočia. Súkromný archív rodiny Ďuratnej

Potomkovia rodiny Moravských. Edita Andreidesová na návšteve kaplnky a hrobky. [fotografia]. Obec Čierne, 60. roky 20. storočia. Súkromný archív rodiny Ďuratnej

Potomkovia rodiny Moravských. Oltár v interiéri kaplnky. [fotografia]. Obec Čierne, 60. roky 20. storočia. Súkromný archív rodiny Ďuratnej

VLČEK, Pavol. Kaplnka s hrobkou Moravských. [fotografia]. Obec Čierne, 2022.

VLČEK, Pavol. Kaplnka s hrobkou Moravských. [fotografia]. Obec Čierne, 2023.

VLČEK, Pavol. Interiér krypty. [fotografia]. Obec Čierne, 2023.

VLČEK, Pavol. Detail na truhle [fotografia]. Obec Čierne, 2023.

VLČEK, Pavol. Aliančný erb Pongrácovcov zo Svätého Mikuláša a Starého hradu (Pongrácz de Szentmiklós et Óvár) a Náriovcov z Bedegu a Branča (Nyáry de Bedegh et Berencs). [fotografia]. Obec Gbeľany, 2023.

VLČEK, Pavol. Kaplnka s aliančným erbom a hrobkou Náriovcov. [fotografia]. Gbeľany, 2023.

Krčah (džbánik) s 9 perlovou grófskou korunou a iniciálkami GN (gróf Nyáry) pozostalosti po rodinách Andreidesovcov a Moravských. [predmet]. Súkromný Archív rodiny Ďuratnej.

MKD Revue o nových médiách a kultúrnom dedičstvo, ročník X (2023), číslo 2, ISSN: 1339-777X

Výber písomností z pozostalosti. [písomnosti]. Súkromný archív rodiny Ďuratnej

Príborový nôž s grófskou 9 perlovou korunou z pozostalosti po rodinách Andreidesovcov a Moravských. [fotografia]. Súkromný archív rodiny Ďuratnej.

Aktuálna verzia genealógie rodu Moravských dostupná online (Vlček, 2023.)

Parte o úmrtí Márie Andreidesovej, rod. Moravskej z roku 1927. [dokument]. Súkromný archív rodiny Ďuratnej

Kronika obecnej ľudovej školy v Čiernom, [Obecný úrad Čierne], s. 19 – 20.

Zábery súrodencov z rodiny Andreidesovcov v detskom veku. [fotografie]. 20. roky 20. storočia. Súkromný archív rodiny Ďuratnej.

Výber fotografií Gejzu Júliusa Andreidesa, manžela Márie Jany Rudolfíny Andreidesovej, rod. Moravskej [fotografie]. Súkromný archív rodiny Ďuratnej

Edita Andreidesová [fotografia]. Rákospalota (Maďarské kráľovstvo), 1942. Súkromný archív rodiny Ďuratnej.

Vybrané historické a filozofické aspekty vývoja ideológie liberalizmu

Analýza a úvaha

Jakub ŠVEC

Pracovisko: KF FHV UNIZA, Mail: jakub.svec@fhv.uniza.sk

Abstrakt

Liberalizmus od svojho vzniku predstavuje perspektívny a ambiciózny hodnotový koncept, ktorý spĺňa všetky atribúty plnohodnotnej ideológie. Z historického hľadiska je však potrebné rozlišovať jeho vývojové štádiá. Vo svojich počiatkoch ho tvorili myšlienky, ktoré štandardne nezaraďujeme len do liberálneho spektra, aj keď obsahovali jeho nosné prvky. Na pozadí vývoja liberalizmu sa odohrával aj jeho vnútorný spor, ktorý je aktuálny dodnes. Aké podmienky ovplyvnili jeho historicko-kultúrny vývoj? Kde sú korene dominancie liberalizmu v politickom a spoločenskom diskurze? Predložený príspevok sa poskytuje odpovede na dané otázky v historicko-filozofických súvislostiach.

Kľúčové slová

liberalizmus, sloboda, redistribúcia, sociálny liberalizmus, klasický liberalizmus

Abstract

Since its inception, liberalism has represented a prospective and ambitious value concept that meets all the attributes of a full-fledged ideology. From a historical point of view, however, it is necessary to distinguish its stages of development. In its beginnings, it was formed by ideas that we do not by default classify to be in the liberal spectrum only, but they represented its essential values. On the background of the development of liberalism, there was also its internal dispute, which is still relevant today. What historical conditions influenced its creation and development? Where are the roots of the dominance of liberalism in political and social

discourse? The presented article tries to provide answers to the given questions within historical- philosophical contexts.

Keywords

liberalism, freedom, redistribution, social liberalism, classical liberalism

Úvod

Hľadanie filozofických a historických prameňov v dejinách myslenia nie je ľahkou úlohou. Počiatky liberálnych ideí, ktoré sa neskôr pretavili v plnohodnotnú ideológiu nemožno prisudzovať len na vrub mien ako Adam Smith (predovšetkým ekonomický rozmer) či John Locke (politický a občiansky rozmer). Liberalizmus vznikol ako emancipačná myšlienka obsahujúca vôľu po individuálnej slobode, ktorá sa chce vymaniť z područia vyššej zväzujúcej authority. Bola to však práve hodnota individuálnej slobody, ktorá liberalizmus takmer ihneď po jeho vzniku a etablovaní rozdelila na dva smery. Historicky sa liberalizmus uvádza ako ucelená hodnotová koncepcia až v druhej polovici 18. storočia. V rôznych variáciách je, samozrejme, toto pomenovanie staršieho dátum a pochádza z latinského slova „liberalis“. Fragmenty liberalizmu však boli prítomné v politickom aj spoločenskom diskurze predovšetkým západnej Európy omnoho skôr. Na prahu novoveku registrujeme v Európe viacero výrazných signálov hovoriacich o vôli ľudu, vtedy však predovšetkým šľachty a meštianstva, k získaniu väčšej miery autonómie vo vzťahu k panovníkovi a cirkvi. Za prejav týchto tendencií môžeme označiť napríklad zmluvu „Bill of Rights“, prostredníctvom ktorej si šľachta a meštianstvo vydobyli isté garancie v oblasti občianskych a obchodných práv. Tento dokument hodnotovo vychádzal od „ideového otca Anglickej revolúcie“ Johna Locka, ktorý je taktiež nazývaný aj ako „ideový otec liberalizmu“ a dokonca v istom zmysle aj Ústavy Spojených štátov amerických.

„Bill of Rights“ poskytovala záruky a pravidlá pre získanie alebo dedenie moci, ktoré musí byť odsúhlasené parlamentom. Obsahuje taktiež určité obmedzenia svojvôle panovníka, ktorá bola typická práve pre rod Stuartovcov a posledného anglického kráľa z tohto rodu Jakuba II. Ak by sme v historickej sonde pokračovali, za predchodcu „Bill of Rights“ (1689 n. l.) môžeme považovať dokument „Magna Carta Libertatum“ (1215 n. l.), ktorá výrazným spôsobom ovplyvnila diskusiu o občianskych ako aj politických slobodách v Anglicku a práve počas absolutistickej vlády Stuartovcov bola trňom v oku pre Jakuba I. a jeho syna Karola I. Za ústavne rovnako silný dokument ako „Magna Carta Libertatum“ považujeme „Petition of Right“ (1628 n. l.). Bol to dokument stanovujúci špecifickú individuálnu ochranu proti štátu a korune, resp. svojvôli panovníka predovšetkým pri stanovení daní. Ďalším dôležitým dokumentom bol „Habeas Corpus Act“ (1679 n. l.), ktorý v sebe obsahoval možnosť preskúmania dôvodov zadržiavania väzňa, a tak poskytoval istú mieru ochrany pred nezákonným, resp. svojvoľným väznením. Toto sú len niektoré dokumenty, ktoré pojednávajú o politických, občianskych, individuálnych a obchodných právach. Nie náhodou hovoríme

predovšetkým o zmluvách ustanovených v Anglicku, ktoré je kolískou liberalizmu a stalo sa exilom mnohých filozofov a intelektuálov, ktorí boli pre svoje politické názory nepohodlní v svojich krajinách.¹

Predkladaný text má za cieľ objasniť, vymedziť a definovať historické a filozofické pozadie vzniku, úspešnej expanzie a vplyvu liberálnej tradície v ideologickom priestore v Európe. V tejto časti štúdie budú vymedzené dejinné kontexty dvoch etáp predmetnej ideológie. Štúdia chce preukázať, že liberalizmus nie je jednotvárnou, nemennou a vnútorne koherentnou ideológiou, a nebolo tomu tak ani počas jeho dejinného vývoja. Jeho pôvodná verzia bola v príkrom rozpore s optikou, akou nazeráme na liberalizmus dnes.

K dejinnému vývoju liberálnej tradície v Európe

Už od svojho vzniku bola ideológia liberalizmu poznačená vnútorným rozkolom. Dominantnou témou liberalizmu bola individuálna sloboda jednotlivca a jej ochrana voči vyššej autorite, v dobovom kontexte spravidla voči autorite absolutistického monarchu a cirkvi. Rozbor dejinného kontextu vývoja liberalizmu je dôležitý z hľadiska pochopenia historicko-sociálnych reálií, v ktorých sa ideológia formovala. V predkladanom texte sa snažíme poukázať na spoločné filozofické východiská, ktoré boli pre predstaviteľov raného liberalizmu identické, no nerozvíjali ich rovnakým spôsobom a v konečnom dôsledku sa dostali do sporu. Tento nesúlad sa týka v dominantnej miere slobody jednotlivca v občianskej spoločnosti, z ktorej následne vyplývajú ďalšie pridružené problematiky. Tie predstavujú predovšetkým témy ako:

- (A) súkromné vlastníctvo
- (B) redistribúcia statkov
- (C) možnosti zásahu vyššej autority do osobnej integrity jednotlivca
- (D) zodpovednosť jednotlivca za stav spoločnosti
- (E) vhodný systém vlády.

¹ Jean Jacques Rousseau, Karol Marx, mierou slobody bol inšpirovaný aj Charles Louis Montesquieu

Liberalizmus sa vo forme celistvej a plnohodnotnej ideológie objavil až na prelome 18. a 19. storočia. Podľa Františka Novosáda je však možné za liberalizmus označiť aj mnoho staršie sociálno-politické prúdy, ktoré vychádzali predovšetkým z myšlienok Johna Locka, Adama Smitha a Johna Stuarta Milla v Anglicku, či F. M. Voltaire² vo Francúzsku (Novosád, 1993, s. 7). V počiatočnej prvej fáze sa liberalizmus vyformoval na troskách európskeho feudalizmu ako filozofia aristokracie a neskôr najbohatšej vrstvy tretieho stavu. Táto sociálna skupina prostredníctvom liberalizmu sledovala predovšetkým svoje obchodné a vlastnícke práva, ktoré odmietala naďalej podriaďovať svojvôli panovníka. Zároveň sa hlásila aj k ochrane a rozvoju politických a občianskych práv avšak len pre úzku skupinu najmajetnejších.

Spoločenský vývoj druhej polovice 19. storočia vo Francúzsku, Anglicku a v Amerike so sebou priniesol novú formu usporiadania spoločnosti v sociálnej aj politickej oblasti. Sociálne nepokoje a revolúcie umožňovali adaptáciu emancipačných a obrodzujúcich myšlienok, ktoré prinášali zásadnú rekonštrukciu spoločenských vzťahov na všetkých úrovniach. Formujúca sa ideológia liberalizmu ponúkala rámec pre, dovtedy neuskutočniteľný, politický súboj, ktorý bol zasadený do procesu transformácie spoločnosti z pred-politického stavu do stavu politického (Schwarzmantel, 1998, s. 63). Liberalizmus ako ideológia moderny ponúkal cieľavedomú a konštruktívnu možnosť spoločenskej zmeny, ktorú bolo možné uskutočniť racionálnymi metódami politickej organizácie. Ako ďalej tvrdí Schwarzmantel: „Využívaním štátu ako mechanizmu pre zlepšovanie kvality života jednotlivcov a usmerňovaním štátnej moci prostredníctvom politických organizácií bolo umožnené formulovanie programov sociálnej zmeny.“ (Schwarzmantel, 1998, s. 63). Liberalizmus ako ideológia predovšetkým v západnej Európe viedol ideologický súboj v procese transformácie pred-modernej spoločnosti na spoločnosť modernú – občiansko-politickú. Najvhodnejšie podmienky pre jeho rozvoj ponúkalo už spomenuté Anglicko kvôli kombinácií svojej priemyselnej, ekonomickej a politickej vyspelosti, taktiež však Francúzsko a Spojené štáty americké.

Vymedzenie exaktných historických míľnikov vzniku liberalizmu nie je jednoduché a z filozofického hľadiska ani možné. Inšpiráciami pre túto ideológiu boli práce novovekých mysliteľov, ktorí však nie vždy zdieľali výhradne hodnoty, s ktorými si liberalizmus spájame dnes. Aj táto skutočnosť – t. j. poukázanie na rôzne náhľady a interpretácie liberalizmu a ich

² Vlastným menom François Marie Arouet

následná komparácia sú súčasným chápaním, je jednou z motivácií napísania tejto štúdie. Filozoficko-historické pramene ideológie liberalizmu vznikali v priamej konfrontácii s tromi negatívnymi skúsenosťami. Prvou bol despotizmus, voči ktorému sa chcel vyhraničiť predovšetkým John Locke, druhou bola anarchia, ktorej chcel prostredníctvom svojich diel predísť Thomas Hobbes a tretou a bolo odcudzenie, ktorého sa väčšmi obával Jean Jacques Rousseau (Novosád, 2013, s. 219-236).

Možnosťou, ako zhodnotiť vnútornú koherenciu a príčinu dominancie liberalizmu v súčasnosti je analýza a komparácia dvoch hlavných prúdov tejto ideológie (klasický a sociálny liberalizmus), ktoré sa vyvinuli práve prostredníctvom historicky vykreovaných štiepných línií predovšetkým na osi jednotlivec vs. štát. V súčasnosti liberalizmus zahŕňa dva základné smery – sociálny, dnes nazývaný aj sociálno-progresívny, a klasický, v súčasnosti nazývaný ako neoliberálny či libertariánsky. K tomuto rozdeleniu došlo kvôli rozličnému nazeraniu na kľúčové hodnoty tejto ideológie, predovšetkým však na hodnotu individuálnej slobody.

Prvá nedemokratická etapa vývoja liberalizmu

„Liberalizmus v jeho najširšom význame predstavoval filozofiu, respektíve súbor ideí, ktoré prisudzovali primárnu úlohu individuálnej slobode jednotlivca ako najvyššiemu sociálnemu celku, ktorý sa rozhoduje a koná bez nátlaku štátu, ostatných individuí, spoločnosti a tyranie väčšiny“ (Švec, 2020, s. 17). Z historického hľadiska registrujeme filozofický, ekonomický a politický rozmer ideológie liberalizmu. Filozofický smer reprezentujú autori, ktorí kladú dôraz predovšetkým na neobmedzenú osobnú slobodu a vymedzenie sa voči tyranii a absolutistickým formám vlády. V raných obdobiach liberalizmu tieto pozície reprezentoval predovšetkým John Locke. Ekonomická koncepcia sa zameriavala na voľnú ruku trhu a neobmedzenú ekonomickú činnosť jednotlivcov, ktorej predstaviteľom bol najmä Adam Smith. Je dominantne spätá s kapitalistickým usporiadaním spoločensko-ekonomického systému. Predstavitelia politického liberalizmu chápu úlohu a práva individua v širších kontextoch, presahujúcich záujmy ochrany majetku a slobodného podnikania. Takúto formu chápania zastával napr. Jean Jacques Rousseau. Liberalizmus sa stal podkladom pre vznik mnohých politických strán a prúdov, ktoré nemusia v názve automaticky obsahovať pojem "liberálny". Vhodným príkladom je stranický systém v USA či Veľkej Británii, kde konzervatívne strany súhlasia s ekonomickým rozmerom

liberalizmu v súvislosti s trhovým usporiadaním, zaiste sa však nestotožňujú s liberálnymi hodnotami v kultúrno-náboženskej rovine. Vo filozofii sa: „Nestretávame s čistou liberálnou doktrínou“ (Sobolewska; Sobolewski, 1978, s. 7). Nie však preto, že by sme sa jej vyhýbali, ale preto, že neexistuje.

Prvú vlnu liberalizmu môžeme charakterizovať ako aristokratickú, elitársku a nedemokratickú. Bola reprezentovaná bohatou šľachtou, ktorej cieľom bolo dosiahnuť autonómiu v nakladaní s vlastným majetkom, predovšetkým pôdou a v podnikaní. Túto sociálnu skupinu stmeloval záujem rozširovať svoj majetok bez obmedzení, v čom im bránil feudálny systém, resp. jeho pozostatky, a absolutizmus ako bežná forma vlády v období konca 17. a začiatku 18. storočia. Ako prekážku chápala šľachta taktiež vzrástajúci sa tretí stav. V počiatočnom vzniku ideológie liberalizmu nereprezentoval záujmy širokých mas ani celého meštianstva, ale len najbohatších vrstiev spoločnosti, ktoré boli v mnohých prípadoch lepšie zabezpečené ako tie vládnuce rody. Postoje aristokracie a šľachty boli v silnom kontraste so súčasným chápaním liberalizmu. Liberalizmus a síce predstavoval emancipačný prostriedok pre zbavenie sa okov feudalizmu, avšak len pre najvyššiu sociálnu triedu. Tá však po vzore svojich najväčších oponentov – feudálov, absolutistických monarchov a vysokých predstaviteľov cirkvi, nezdiedala demokratický a pluralitný sentiment liberalizmu tak, ako ho vnímame dnes. Liberalizmus mal byť skôr prostriedkom uzurpovania moci pod záštitou vznešených myšlienok.

Ako ďalej tvrdí Sobolewski a Sobolewska: „Liberalizmus bol touto skupinou chápaný ako zdroj rozumu a cnosti a demokracia bola identifikovaná ako nástroj vlády nízkych pudov a nový despotizmus lúzy - horší od despotizmu monarchie“ (Sobolewska, Sobolewski, 1978, s. 18). Pád absolutizmu v Európe na jednej strane oslobodil ľud z okov feudalizmu, na strane druhej sa dominantná časť obyvateľstva ocitla v priestore ekonomickej a sociálnej dominancie elít, ktoré hodnotu slobody nepokladali za univerzálnu v dnešnom slova zmysle a demokracia platná pre široké vrstvy ľudu predstavovala pre túto elitu skôr ohrozenie. Dokonca aj vrcholní predstavitelia liberalizmu ako John Stuart Mill s elitárskym formátom liberalizmu súhlasili, resp. proti nemu nevystupovali. John Locke ako ideový otec liberalizmu a kapitalizmu predpokladal sociálne a ekonomické nerovnosti v kapitalistickej spoločnosti, no nepokladal ich za problém ale ako za prirodzený symptóm. A síce v rovine formálnych občianskych (negatívnych) práv zastával pozície širokej slobody, stál predovšetkým na strane už spomínaného vzrástajúceho sa tretieho stavu, t. j. meštianstva – budúceho reprezentanta „vlastníkov výrobných prostriedkov“. Na druhej strane nehájil záujmy dovtedy privilegovanej

šľachty, ale ani najnižších tried spoločnosti. John Stuart Mill ako vrcholný predstaviteľ liberalizmu viktoriánskej doby vo svojich raných prácach dokonca obhajuje volebný cenzus na základe vzdelania a príspevkov do štátneho rozpočtu. Rovnako tak nepokladá obyvateľov kolónií za ľudí s rovnakou dôstojnosťou, akú majú obyvatelia Anglicka. Aj takýmito postojmi sa vyznačoval tzv. „Manchesterský kapitalizmus“. Je potrebné dodať, že v neskorších dielach John Stuart Mill revidoval svoje postoje a z pozície klasického elitárskeho liberála sa presunul do sféry sociálneho liberalizmu, kde sa pohrával s niektorými socialistickými myšlienkami. Prvá vlna liberalizmu nebola demokratická. V liberalizme videli rôzne sociálne skupiny prostriedok, ktorým môžu dosiahnuť svoje ciele proti cieľom vyššej autority, t. j. proti pozostatkom feudálnych systémov a rodov a stále vplyvnej cirkvi.

Druhá demokratická etapa vývoja liberalizmu a jej prvá fáza

K transformácii k demokratickým formám liberalizmu dochádzalo v priebehu prvej polovice 19. storočia. V priestore politickej a ekonomickej dominancie zástupcov obchodu, vlastníkov fabriek, spoločností a podnikov, predstavovala demokratizácia liberalizmu opäť proces obrody. Tento krát však hovoríme o emancipácii robotníckej triedy, resp. najslabších sociálnych skupín obyvateľstva. Predmetom tohto procesu bolo hlavne rozširovanie politických práv robotníckej triedy. Druhú etapu liberalizmu, t. j. transformáciu ideológie do širších demokratických mantinelov k extenzívnejším občiansko-politickým právam rozdeľujeme do ďalších dvoch subkategórií, resp. do dvoch ďalších vývojových fáz. Prvú fázu označujeme ako obdobie tzv. „Manchesterského kapitalizmu“, t. j. obdobie prehlbujúcich sa sociálnych nerovností a zlého sociálneho postavenia robotníkov. Chápe sa ním predovšetkým prostredie Veľkej priemyselnej revolúcie a industrializácie, kedy sa dovtedy nepriviligovaná sociálna trieda tzv. tretieho stavu (konkrétne bohaté meštianstvo a obchodníci), tzn. opak šľachty a cirkvi, stala po aristokracii vedúcou spoločenskou silou.³ Táto etapa je datovaná približne do obdobia 18. a prvej polovice 19. storočia. Uvedené obdobie je príznačné nízkou mierou sociálnej ochrany robotníkov a vysokými štatistikami v počte pracovných úrazov a úmrtí. Pri strate schopnosti otca – živiteľa pracovať v manufaktúre sa rodiny prepádali do najhlbšej biedy. Aj hlavný predstaviteľ

³ Tretí stav - označenie pre nepriviligované sociálne triedy (v opozícii k šľachte a cirkvi). Zahrňoval všetky skupiny poddaných – meštianstvo i sedliakov. Vychádzal z feudálneho rozdelenia ľudu na tri skupiny.

liberalizmu tejto doby John Stuart Mill, toho času ešte zástanca elitárstva a modifikovaného utilitarizmu, bol popredným predstaviteľom Britskej Východoindickej spoločnosti.

Jedným z hlavných míľnikov transformácie liberalizmu do druhej demokratickej fázy (v rámci druhej etapy vývoja liberalizmu) predstavovalo zavádzanie všeobecného volebného práva, menili sa zásady chápania suverenity národných štátov či ustanovenia parlamentov. K zmene dochádzalo i vo filozofii ideológie. Ako príklad uvádzame revíziu postojov už spomínaného Johna Stuarta Milla. Vo svojom posmrtno vydanom diele „Kapitoly o socializme“ (1879) písanom v prostredí druhej etapy druhej fázy vývoja liberalizmu prehodnocuje svoje pôvodne dôrazne individualistické koncepcie, vzťah k redistribúcií, volebnému cenzu či zásahy štátu do ekonomiky so zreteľom k zmierňovaniu sociálnych nerovností. V tomto bode dochádza v rámci liberalizmu k výraznej vnútornej reflexii – etablovaní tzv. „sociálneho liberalizmu“ do politickej a občianskej praxe.

K sociálnym víziám liberalizmu sa hlásil už Jean Jacques Rousseau, no až v druhej fáze druhej etapy liberalizmu sa tieto myšlienky začali prejavovať aj v občiansko-politickej rovine vznikom politických síl, ktoré pod záštitou liberalizmu hájili sociálne práva najslabších sociálnych skupín. Predmetom liberalizmu už nebola výhradne len sloboda od vyššej autority, ale aj sloboda sociálna. Cieľom záujmu nových liberálnych politických síl boli práva žien, práva byť volený a právo voliť, sociálne práva či právo pre bezplatné vzdelanie pre všetkých. V tomto smere je tento posun liberalizmu vnímaný aj ako istá odpoveď na silnejúce socialistické hnutia v západnej Európe, ktoré chceli taktiež riešiť uvedené problémy, no v zásade radikálnejšou formou. Rozhodujúcim argumentom pre posun markantnej časti liberálnych filozofov na politickom kompas⁴ z pravicovo-liberálneho spektra (fialová farba politického kompasu) do ľavicovo-liberálneho spektra (zelená farba politického kompasu), bola akceptácia „prírodnej lotérie“, ktorú John Stuart Mill nazýval tiež ako „prírodná náhoda“.⁵

Argumentácia o obmedzenej miere zodpovednosti za individuálny úspech bola doménou predovšetkým socialistov, no aj podľa Milla predstavoval argument „prírodnej náhody“ rozhodujúci moment v transformácii liberalizmu do moderných a demokratických rámcov.

⁴ Pozri viac na: <https://www.politicalcompass.org/test/cz>.

⁵ Nikto z nás si nevyberá sociálne prostredie, do ktorého sa narodí, svoje pohlavie, talenty, danosti, farbu pleti. Tieto determinanty výraznou mierou ovplyvňujú podľa socialistov ale aj sociálnych liberálov budúci úspech jednotlivca v spoločnosti.

V priestore dovtedy elitárskeho a z časti utilitaristického liberalizmu 19. storočia predstavitelia ako John Stuart Mill, Thomas Hill Green a neskôr John Dewey, Ronald Dworkin či John Rawls dospeli k presvedčeniu, že slobodu jednotlivca nemožno presadzovať len jeho ochranou pred vyššou autoritou, ale aj zabezpečením jeho rozvoja. Podľa sociálnych liberálov bolo potrebné individuu poskytnúť aj aktívne prostriedky a reálne možnosti k napĺňaniu individuálnej vôle. Tento posun samozrejme reflektoval na socialistické hnutia, ktoré sa zasadzovali o silné aktívne/účinné sociálne práva pre občanov.

Akceptácia argumentu o „prírodnej lotérie“ je spojená aj s ďalšou rozsiahlou témou spojenou so slobodou a jej delením na slobodu pozitívnu a negatívnu. Slovom Adama Swifta: „To, že nám niekto nebráni niečo robiť ešte nutne neznamená, že to skutočne robiť môžeme. Sme slobodní, pretože nám nikto nebráni? Alebo nie sme slobodní pretože nám chýbajú potrebné schopnosti?“ (Swift, 2008, s. 61). Dvojaké nazeranie, ktorého autorom je Isaiah Berlin, v jednoduchosti hovorí o tom, že individuum môže byť negatívne slobodné v zmysle autonómie „od“ niečoho, a na druhej strane pozitívne slobodné v zmysle získania reálnych možností konať určitým zamýšľaným spôsobom a teda disponovať slobodu „na“ niečo alebo „k“ niečomu. Vo všeobecnosti Isaiah Berlin uvažuje o slobode nasledovne: „Aká je oblasť, v rámci ktorej je, alebo by malo byť subjektu - človeku alebo skupine ľudí - dovolené robiť to, čo je schopný robiť, alebo byť tým, čím je schopný byť, a to bez zasahovania iných ľudí?“ (Berlin, 1993, s. 23).

Negatívny koncept slobody pritom vymedzuje definíciou, ktorá hovorí o tom, že: „Iní nezasahujú do mojej činnosti. Čím širšia je oblasť nezasahovania, tým väčšia je moja sloboda“ (Berlin, 1993, s. 24). Tento formát slobody bol dominantným cieľom pre liberalizmus až do obdobia jeho transformácie počas druhej fázy druhej etapy. (...) Toto mali klasickí anglickí politickí filozofi na mysli, keď používali slovo sloboda.“ (Berlin, 1993, s. 24). Zároveň Berlin dopĺňa vo svojom najznámejšom diele *Two Concept of Liberty* aj definíciu pozitívnej slobody: „Čím je sloboda pre tých, ktorí ju nemôžu využiť? Aká je hodnota slobody bez adekvátnych podmienok pre jej využitie?“ (Berlin, 1993, s. 25). A následne dopĺňa: „Sú situácie, ako vyhlásil ruský radikálny spisovateľ devätnásteho storočia, v ktorých čižmy sú dôležitejšie ako diela Shakespeara; individuálna sloboda nie je pre každého prvoradou potrebou. Lebo sloboda nie je len absencia frustrácie akéhokoľvek druhu; toto by mohlo spôsobiť infláciu významu tohto slova (...); Egyptský roľník potrebuje oblečenie resp. medicínu viac ako osobnú slobodu“ (Berlin, 1969, s. 122).

Tvrdíme, že práve transformácia liberalizmu do jeho sociálnej verzie mu umožnila nie len ďalšie rozvíjanie a etablovanie v západnej Európe, ale samotné prežitie. Toto presvedčenie vyplýva z dobových reálií, kedy sa ideí socializmu postupne pretvárali do silnej ideológie, ktorá emancipačnými myšlienkami silne konkurovala liberalizmu. Práve akceptáciou strategického argumentu o „prírodnej lotérii“, ktorý pramenil z myšlienok socialistov, sa liberalizmus dokázal udržať na „trhu ideológií“. Rozšírením a kombináciou všeobecných a paušálnych demokratických prvkov pre občiansku a politickú spoločnosť a zároveň pochopením nutnosti zaoberať sa sociálnymi otázkami liberalizmus poskytoval najvhodnejšiu kombináciu ziskov a strát v porovnaní s konkurenčnými ideami a kreujúcimi sa ideológiami.

Druhá demokratická etapa vývoja liberalizmu a jej druhá fáza

Druhú fázu v rámci druhej demokratickej etapy vývoja liberalizmu historicky registrujeme až po II. svetovej vojne. Ideológia liberalizmu si na základe hodnotového presunu na politickom kompase, opísaného v predošlej kapitole osvojila časť sociálnych (ľavicových) postojov, predovšetkým v otázkach úlohy štátu v ekonomike a v otázkach vyrovnávania sociálnych nerovností v spoločnosti. K tomuto posunu výrazne prispeli diela sociálnej vetvy liberalizmu. V druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia ich stelesňovali práce už spomínaných autorov ako John Stuart Mill a Thomas Hill Green, na začiatku 20. storočia tento smer reprezentoval predovšetkým John Dewey a v druhej polovici 20. storočia filozofi John Rawls a Ronald Dworkin. Kým v prvej polovici 20. storočia je sociálny rozmer liberalizmu predmetom filozofických polemík, v povojnovom vývoji nadobúda idea sociálneho liberalizmu reálne kontúry v podobe politik Welfare State (Švec, 2018, s. 48). Liberalizmus tak preukázal potenciál širokej adaptability a otvorenosti k zmenám nezávisle od spoločenského vývoja. V rámci tejto časti práce chceme prejsť k analýze súčasného stavu dominancie liberalizmu v politickom diskurze.

Pri zvažovaní o dôvodoch dominancie liberalizmu v rámci občianskeho a politického diskurzu je v prvom rade potrebné vymedziť a definovať tri základné pojmy, ktoré nie sú obsahovo totožné, avšak politická aj občianska spoločnosť ich spája v jedno. Týmito pojmami máme na mysli:

(A) Liberalizmus ako ideológia

(B) Liberálna demokracia ako politický systém

(C) Politický liberalizmus

Správna interpretácia uvedených pojmov je v súčasnom občiansko-politickom priestore šírenia rôznych pro alebo proti-liberálnych naratívov kategoricky dôležitá, no politická komunikácia v tomto smere zlyháva.

Liberalizmus sme definovali v predošlých kapitolách, na základe ktorých je možné chronologicky opísať jeho postupný vývoj z nedemokratických k demokratickým formám. Liberálna demokracia je forma politickej zriadenia, ktorej základnými cnosťami sú sloboda a pluralita, no neviaže sa priamo na ideológiu liberalizmu. Tento fakt je zdôraznený aj v Ústave Slovenskej republiky. Politický liberalizmus je prístup, resp. metóda, ktorej autorom je John Rawls, a ktorá je nástrojom slúžiacim pre udržanie liberálnej demokracie a rovnováhy hodnotového diskurzu v nej. Politický liberalizmus v priestore liberálnej demokracie zabezpečuje rovnocenný, ústavou korigovaný súboj rovnocenných ideológií (v zásade hovoríme o liberalizme, konzervativizme a socializme). Inými slovami politický liberalizmus má zabezpečovať stav, kedy v rámci ústavných mantinelov medzi sebou súperia tri základné ideológie,⁶ pričom žiadna z nich nesmie tento súboj viesť z privilegovaného postavenia.

Záver

Predložená štúdia pojednáva o historickom vývoji liberálnej tradície v Európe v historicko-filozofických kontextoch. Text definuje jednotlivé etapy vývoja ideológie, ktorá sa kreovala na základoch liberálnych ideí, ktoré sú staršie ako ucelená ideológia liberalizmu. Zároveň text poskytuje aj prehľad popredných predstaviteľov tak klasického ako aj sociálneho liberalizmu, pričom štúdia vysvetľuje dôvody odštiepenia sociálnej vetvy predmetnej ideológie od svojej pôvodnej klasicko-liberálnej koncepcie. Hlavným dôvodom pre tento hodnotový posun v rámci mantinelov liberalizmu bola akceptácia „prírodnej lotérie“, ktorú explicitne vo svojich dielach spomína predovšetkým John Stuart Mill, a o sto rokov neskôr John Rawls. Z uvedenej štúdie

⁶ Alasdair MacIntyre ich nazýva tromi rovnocennými koncepciami dobrého života, resp. tromi rovnocennými racionalitami.

vyplýva, že pri úvahách o historickom vývoji liberalizmu je potrebné mať na pamäti, že táto ideológia sa nevyvíjala priamočiaro, pričom obsahovala rôzne, často krát i protichodné smery uvažovania.

Zoznam použitých zdrojov

NOVOSÁD, František. Súčasný liberalizmus: Dohodnúť sa o spravodlivosti. In: GÁL, Egon; Novosád, František. O slobode a spravodlivosti (ed.). Bratislava: Archa, 1993.

NOVOSÁD, František. Thomas Hobbes: obrana Leviatana. In: NOVOSÁD, František; Smreková, Dagmar. (ed.). Dejiny sociálneho a politického myslenia. Bratislava: Kalligram, 2013.

SCHWARZMANTEL, John. The Age of Ideology. Tavistok and Rochdale: NYU Press, 1998.

ŠVEC, Jakub: K otázke slobody vo filozofii Johna Stuarta Milla: Analýza a komparácia. Banská Bystrica: FF UMB, dizertačná práca, 2020.

SOBOLEWSKA, Barbara.; SOBOLEWSKI, Marek. Myśl polityczna XIX. i XX. wieku. Varšava: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1978.

SWIFT, Adam. Politická filozofie. Praha: Portál, 2008.

BERLIN, Isaiah. Dva pojmy slobody. In: GÁL, Egon; NOVOSÁD, František. (eds.). O slobode a spravodlivosti. Bratislava: Archa, 1993.

BERLIN, Isaiah. Two Concepts of Liberty, Four Essays On Liberty. Oxford, England: Oxford University Press, 1969.

ŠVEC, Jakub. Prečo sociálny štát? Obhajoba vertikálneho prerozdelenia prostredníctvom myšlienok Johna Rawlsa. In: EŠTOK, Gabriel; SZABRIOVÁ, Gabriela; BÉREŠ, Matúš. (eds.). Výzvy a riziká spoločnosti v 21. storočí. Košice: Katedra politológie, FF UPJŠ, 2018.

Knižnice minulosti: Knižnice na území Slovenska v novoveku

(Správa z podujatia)

Bc. Katarína Tóthová

Dňa 14. novembra sa v koncertnej sále AFS12 Žilinskej Univerzity uskutočnila odborná konferencia venovaná problematike knižníc na území Slovenska. Slávnostné otvorenie podujatia inicioval pán docent Marián Grupáč. Oficiálny začiatok konferencie bol naplánovaný na 11.00 hodiny a uzavrela ju voľná diskusia o 14:30 hod. V priebehu konferencie sa v koncertnej sále zišli študenti a profesori z katedry mediamatiky a kultúrneho dedičstva, prejavujúci záujem o odborný pohľad na problematiku knižníc na Slovensku.

Prvá časť konferencie bola koncipovaná do troch sekcií, v rámci ktorých prezentovali odborníci z rôznych lokalít Slovenska so špecializáciou na národné knižničné dedičstvo. Úvodnú prezentáciu podujatia zabezpečila Mgr. Ivona Kollárová, PhD., ktorá sa venovala metodologickým výzvam čitateľskej recepcie novoveku. Následne vystúpila PhDr. Eva Kowalská, DrSc. s prezentáciou s názvom "Knižnica ako 'skladačka'". Záverečnými rečami prvej sekcie disponovali doc. Mgr. Lucia Lichnerová, PhD. a Marta Špániová, PhD., ktoré sa zamerali na šľachtické knižnice príslušníkov rodu Esterházióvcov v kaštieli Čeklíš.

Druhá časť konferencie sa iniciovala po 13:00 hodine. Otvorili ju doc. Mgr. Erikovi Jurníkovi, PhD. a prof. PhDr. Rastislavovi Nemcovi, PhD., ktorí prezentovali tematický obsah týkajúci sa historických knižníc na zámku v Topoľčiankach. V súlade s tematikou knižníc nasledovala ďalšia prezentácia, zameraná na súkromnú knižnicu rakúskeho šľachtica J.G. Schwandera, ktorú predniesla PhDr. Klára Komorová, PhD. Predposlednú sekciu následne poskytla Mgr. Adriana Matejková, PhD., ktorá pripravila prezentáciu o knižniciach študentskej literárnej spoločnosti na evanjelickom lýceu v Banskej Štiavnici.

Záverečným vrcholom konferencie sa stala prezentácia Mgr. Veroniky Mažgútovej, PhD. v spolupráci s Mgr. Vladimírom Filipom, PhD., ktorí poskytli dôležité informácie o chronológii dejín knižníc na Slovensku od ich počiatkov až po rok 2020.

Po uvedenej prezentácii nasledovala voľná diskusia, ktorá prebehla rozmanito vďaka zvedavým otázkam zo strany publika. Konferencia sa následne uzavrela. Návštevníci podujatia si odniesli bohatstvo v podobe nových poznatkov týkajúcich sa minulosti knižníc na území Slovenska.

Foto: Adam Chovanec